

Сәкен
СЕЙФУЛЛИН

Бірінші том

Өлендер мен дастандар

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылып отыр.

Сейфуллин С

С 32 Көп томдық шығармалар жинағы.— Т. 1: Өлеңдер мен дастандар. Алматы: Жазушы, 2002. 192-бет

Қазақ поэзиясының классигі Сәкен Сейфуллиннің бұл кітабына «Көкшетау», «Аққудың айырылуы», «Қызыл ат» дастандары мен таңдауды өлеңдері еніп отыр.

ISBN 5-605-01137-5 (общ).
ISBN 5-605-01774-8 (1 том).

С $\frac{4702252525-037}{402(05)-02}$ құлақтандырусыз —2002

ББК 84 Қаз 7-5

ISBN 5-605-01137-5 (общ).
ISBN 5-605-01774-8 (1 том).

© «Жазушы» баспасы, 2002

I

КӨКШЕТАУ*

(Дастан)

Арканың кербез сұлу Көкшетауы,
Дамылсыз сұлу бетін жуған жауын.
Жан-жақтан ертелі-кеш бұлттар келіп,
Жүреді біліп кетіп есен-сауын.

Сексен көл Көкшетаудың саясында,
Әрқайсы алтын кесе аясында,
Ауасы дертке дауа, жұпар иісін
Көкірек қанша жұтса, тоясын ба?

Ырғалған көкке бойлап қарағайы,
Қасында көк желекті әппақ қайың,
Жібектей желмен шарпып төңіректі,
Балкытып мас қылады иіс майы.

Қарағай биік шыңды қиялаған,
Еш адам оны барып қия алмаған,
Шанқылдап тау жанғыртып, шыңға қонып,
Жалғыз-ақ көк қаршыға ұялаған.

Көкпенкөк шың басынан мұнар кетпес,
Басына атсаң дағы оғың жетпес.
Бір жұтсаң Көкшетаудың жұпарынан,
Әлгенше көкірегіңнен құмар кетпес.

*Қолжазбадан беріліп отыр.

Сары алтын Көкшетаудың ерте-кеші,
Тау мен күн сүйіскендей еркелесіп,
Суретті шежіресі өткен күннің,
Сілекей ағызады ертегісі.

Талай сыр ертегіні ел айтады,
Ызындап таудан сокқан жел айтады.
Сырласып сыбырласқан жапырақтар
Күндіз-түн күңіренген көл айтады.

Толғанып төмен қарап шал айтады,
Тамсанып-таңырқанып бала айтады.
Тау-тасты тұнжыраған куә қылып,
От басы катын-қалаш – бөрі айтады.

Ертегі болмаса да хатта қалған,
Аузында шежіренің – қартта қалған.
Қарттардың баян қылған әңгімесін
Есіткен кейінгілер жаттап алған.

Жеке батыр

Болыпты баяғыда Жеке батыр ...
Тау бағып жатады екен тігіп шатыр.
Бір күні қарауылда қалғып кетіп,
Сол батыр¹ бүгінгеше ұйықтап жатыр.

Сол батыр осы күні бір үлкен тау,
Көз жұмған көкке қарап сыры үлкен тау.
«Ұйқтаған батыр» дейді таудың атын,
Адамша көлбеп жатқан қыры үлкен тау.

Батырдың қырыққа таяу келген жасы,
Денесі биік жота, таудай басы,
Сақалы төсін жапқан, қыр мұрынды,
Кнюлі баста жатыр дулығасы.

Бурабай

Тағы бір акбас бура – емес атан,
Жүріпті Көкшетауды қылып Отан.
Мұны да «көзі көрген» қарт айтады,
Тыңдаған әлеуметке алқа-қотан.

¹ Ұйықтаған батыр (Спящий рыцарь) деген тас бар

Тағы екен жанға ұстатпай жүрген кашып,
Күркіреп тұрады екен көбік шашып,
Бір көлді мекен қылып күнде келіп,
Су ішіп кетеді екен алшаң басып.

Дүннеде әрбір бөлек жердің аты,
Себеппен қойған бәрі елдің аты;
Бурабай атаныпты содан бері
Ақ бура мекен қылған көлдің аты.

Мөп-мөлдір Бурабайдың суы күміс,
Көргенде шаршаған жан алар тыныс.
Мінбелеп қоршалаған шымылдықтай
Қарағай, қайың менен қалың жыныс.

Ақ көбік көпіреді күміс судан,
Сан сұлу сол көбікпен бетін жуған;
Көл басы бірде күңкіл, бірде у-шу,
Әңгіме, сансыз сырлы ертеқ туған.

Ақ бура көп жыл тауды қылған мекен
«Бір үлкен іс боларда сезеді екен».
Ол істі елге айтқанда маңайдағы,
Бақсыдай тауды азынап кезеді екен...

Шабысып бірін-бірі ел қуар болса,
Не өлмек, не бір батыр туар болса,
Немесе бір апатқа ел ұшырап,
Кәрі-жас бетін жаспен жуар болса,

Бақсыдай бура азынап жүреді екен,
Мал шулап, иттер ұлып үреді екен.
Қалың ел маңайдағы құрбан шалып,
Құлақты алдағы іске түреді екен.

Қара бұлт тауды төніп басады екен,
Күркіреп жерге зәрін шашады екен.
Аспаннан қып-қызыл от жерге шашып,
Таудағы аң пана таппай сасады екен.

Білген соң бураның бұл қасиетін,
Үлкеннің кіші тындап өсиетін,

Түнеріп долы бұлттай күрілдеген
Бураға болмапты енді жұрт тиетін.

Баласы Абылайдың Қасым төре,
Жасынан сотқарлығы басым төре,
Бір күні тау ішінде келе жатты,
Өзіндеі бір топ жігіт қасында ере.

Бөрінің асынғаны қару-жарак,
Соктыққан өңкей сотқар жалак-жалак.
Найзамен неше түрлі ат үстінде
Ойын ғып келе жатқан көлді жанап.

Тастарды, ағаштарды қылып қарак,
Ысқыртып келе жатқан өткір садак.
Бураны Қасым төре сөз қылыпты,
Кез келсе, атпак болып төстен қадап.

Қасым хан туғаннан-ақ қанға құмар,
Дірілдеп өлім күткен жанға құмар.
Анадан қан уыстап туған мұндар
Қан ұрттап жүрсе ғана көңлі тынар.

Сол кезде шыға кепті ақбас бура,
Жап-жалбыр төсін басқан әппак шуда.
Қасым хан тұра қалып, ақ бураны
Шіреніп атып сапты нақтап тура.

Өкіріп ақбас бура көбік шашып,
Шикылдап тісін қайрап, аузын ашып,
Қасымды бір айналып алқа-қотан,
Қан ағып кеткен тулап таудан асып.

Баксыдай сарнап бура тауды кезген,
Күңіреніп мекенінен енді безген.
Ел естіп хан ұлының бұл жұмысын,
Зор іске ұшыарын бөрі сезген.

Жоқ болып ақ бас бура көп күн өткен,
(Қасымның қан қолынан қаза жеткен).
Бір күні таудай болып шөгіп жатқан
Бураны «көреді» жұрт өткен, кеткен.

Құбылаға басын беріп шөгіп жатқан,
Көк мұнар қалың ойға шомып батқан,
Ақ бура қабақтарын қарс жауып,
Қозғалмай мәңгі жатып тас боп қатқан.

«Ақ бура таудың тағы түйесі, — деп, —
О дағы касиетті бір иесі, — деп, —
Тұқымы сотқар ханның оңбағаны, —
Жұрт айтады, — сол түйенің киесі», — деп.

Бұл іске Бурабайдың көлі куә,
Қасымның қалған жұрты, көңі куә,
Бураша шөгіп жатқан мұнар тау мен
Ызындап таудың соққан желі куә...

Оқжетпес

Көк торғын Көкшетауды мұнар басқан,
Бастары көкке бойлап бұлттан асқан.
Бір шың бар етегінде тіп-тік найза
Адамзат жасағандай құйған тастан.

Сүп-сүйір бейне найза шың, құз, биік,
Төбесі кейде тұрар бұлтқа тиіп.
Қарасаң етегінен шың басына,
Тақияң жерге түсер тұрған киіп.

Тіп-тік шың көкке қарай кеткен бойлап,
Тұрғандай таусылмайтын бір ой ойлап.
Жалғыз-ақ шың басында ноқаттай боп,
Құйқылжып қалықтайды бүркіті ойнап.

Басына атсаң дағы оғын жетпес,
Иіліп ешбір тауға тәжім етпес,
Сол шыңға жан шықпаған ұя салып,
Шаңқылдап қаршыға мен бүркіт кетпес.

Осы шың Бурабайдың жағасында,
Күнбатыс тауға кірген сағасында,
Орта жүз хан Абылай заманында
Айтарлық бір іс бопты тағы осында ...

Ертегі толып жатыр өткен-кеткен;
Өтірік-шынды әңгіме бізге жеткен.

Әйтеуір ырасы сол: Көкшетауды
Ел шапқыш хан Абылай мекен еткен.

Біреулер батыр мен би, ханды мақтап,
Бұрынғы надан, шірік заңды мақтап,
Сарнайды, жыр қылады сөзін сырлап,
Баксыдай жын шақырған сандырақтап.

Тартынбай кан төккенді «батыр» деген,
«Бір өзі жүз кісіге татыр» деген.
Зиянсыз момындарды шаруа бакқан
«Қолынан түк келмейтін қатын» деген.

«Хан» деген жерге тамған канға құмар,
Дірілдеп өлім күткен жанға құмар:
Жазықсыз бейпіл жатқан елді шауып,
Типыл ғып жер күңіrentкен данға құмар.

«Би» деген сөз қуғандар арамтамақ,
Бәсеке бір-бірінен алған сабақ;
Ел жайын терең ойлап піше алмаған,
Сөз біткен кимылымен қас пен кабак.

Көп тындап, көп тексердім осындайды,
Мақтарлық қылық, мінез табылмайды.
Оқушы оқып өзі баға берер,
Өленге қостым мен де Абылайды.

Абылай орда қылған Көкше тауын,
«Аударған қонысынан талай жауын»,
Бір жылы, жаздыгүні, қалмақ елін
Шаппак боп қол жиыпты айтып сауын.

Қазақ пен қалмақ көрші заман болған,
Жылы жоқ шабысудан аман болған;
Қара күш сотқарлықпен ел бастаған,
Екі ел де аң тәрізді надан болған.

Жөнелді ханның қолы жынша шұбай;
Егей төс, мінгендері ығай, сығай.
Тыныш елге батырсынып шеру тартты,
Лек-лек боп қосындасып ынғай сыбай.

Сайланып шыққан ірік өңкей кегей;
Сайласып мінгендері ылғи егей.
Асынып жарақтарын күнтіысып,
Аттарын тұқыртады, шіреп шегей.

Шұбырып ханның қолы жүріп кетті,
Жылыдай қан ұрттауға бұрып бетті.
Жол жүріп бірнеше күн шеру тартып,
Қалмаққа бейбіт жатқан келіп жетті.

Атының құйрығы мен жалын түйіп,
Бәрі де көйлектерін сырттан киіп,
Қалмақтың ордасына үрпек басты
Көк найза, дабыл қағып, қалды тиіп.

Ат қойды қалың әскер андағайлап,
Дүрсілі жер қозғалтып «Абылайлап».
Тыныш жатқан қалмақ елі қас қаққанша
У-шу боп шаң астында қалды ойбайлап.

Біреулер ысқыртады садақты атып,
Біреулер қанды қанжар жалақтатып.
Біреулер найзаменен жас баланы
Іліп ап көтереді салақтатып...

Таптады атпен басып қалмақ елін.
Қан көбік сорғалатып аттың терін,
Олжалап қыз, қатынын атқа өңгеріп,
Бауыздап алдарында еркектерін.

Қасқырдай ырылдайды күшін біліп,
Жарады жүкті өйелді ішін тіліп,
Баласын қанжарменен тілерсектен
Бір сұғып керегеге кетеді іліп.

Тағы да қанды қанжар жалақтатып,
Көздерін жын соққандай алақтатып,
Кез келсе кек сақтар ер басын кесіп,
Байлайды қанжығаға салақтатып...

Әйелдің сұлуы мен жасын сайлап,
Қосақтап бір біріне шашын байлап,

«Олжалап» қойша қағып, қан-қан болып,
«Батырлар» шықты қайта топтап айдап...

Жас бала, кемпір-шалды бордай басып,
Аттарын ентелете борбайласып,
Айдалған мал-мүлік пен жас әйелдер,
«Бауырым» -дап... шуласады ойбайласып,

Хан қайтты қанға батып, елді шауып,
Шұбыртып ел күңіренгіп, «олжа тауып».
«Осылай шаба берсем, — дейді Абылай, —
Кетерсің, бәлем қалмақ, өзің де ауып».

Абылай бір жерге кеп аттан қонды,
Сол тұста жиып алды қалың қолды.
Ерулеп, желпісініп қалың әскер,
Гүілдеп мошады бір үлкен жонды.

Абылай батырларын алды жиып,
Үлеске олжаларын салды жиып,
Сол жерде бір сұлуға талас болды,
Бере алмай біреуіне бірі қиып.

Қамалап сол сұлуға қарасыпты,
Бәрі де «мен алам» деп таласыпты.
Жолына тұтас байлап мал мен мүлкін,
Сұлуды бір-бірінен қаласыпты.

Сұлуды өз көзіммен көрмеген соң,
Көркіне көріп баға бермеген соң,
Сұлу деп жұрт айтады, мен білмеймін,
Қасына Абылайдың ермеген соң.

Қалмақты шауып-шаншып қайтушылар,
Болмасын бұл сұлуға қайтып құмар?
Сол қыздың көркемдігін айта алмайды
Бұл істі дәмдендіріп айтушылар.

Сол қыздың он жетіге келген жасы,
Оралған аш беліне қолаң шашы.
Қап-қара қарлығаштың канатындай
Иілген ақ мандайда екі қасы.

Аш белі көк шыбықтай солкылдайды,
Қолаң шаш бейне жібек толкындайды.
Батырлар сол сұлуға салыстырған
Жалғыз-ақ аспандағы Күн мен Айды.

Қиысқан бұрын талай сый сияқты
Сұлуды бір біріне қиыспапты.
Жауласып бір қыз үшін қалың әскер,
Дауласып, кең далаға сиыспапты.

Сұңқардың баласындай торға түскен.
Құланның құлынындай орға түскен.
Тұтқын қыз жауларына жаутандайды
Киіктің лағындай қолға түскен.

Сөзбенен бірін-бірі жеңісе алмай,
Жолдасып ынтымаққа келісе алмай;
Аттанды қалың әскер гүжілдесіп,
Сұлуды бір-біріне берісе алмай.

Жеткенше соныменен Көкшетауға,
Ала алмай бір-бірінен сұрап сауға,
Қалың қол Бурабайдың сағасына
Кеп қонды, бітім қылмақ талас-дауға.

Түбектей айнала тау – берік қорған,
Қаптаған тау мен тасты қап-қара орман,
Бурабай жағасында оқ жетпес шың;
Жағалай сол жерге кеп әскер қонған.

Тілдесіп тау мен аспан сүйіседі,
Сәлем қып бұлттар басын иіседі.
Қиырдан келген қаңғып түрлі бұлттар
Бас қосып тау төсінде түйіседі.

Қалың қол шомылысып күміс суға,
Өздерін, аттарын да шомып жуған.
Тігісіп шатырларын тыныққан соң,
Таласты айналдырды үлкен шуға.

Жаутандап тұтқын қыздар жауларына,
Елеңдеп құлақ салып дауларына,

Бәнде боп қасіретпен қарасады
Матаған қол-аяқта бауларына.

Желбіреп алқа-қотан шатырлары,
Айтысып сұлу үшін жатыр бәрі.
Абылай көк шалғынға кілем төсеп,
Әмірмен жинап алды батырларын.

– Батырлар, бәріңізде олжа толық.
Әмісе оң болғай да біздің жорық.
Жүрмендер жамандасып өкпе сақтап,
Себебі олжадағы бір қыз болып.

Бұл талас түсті менің қарауыма,
Қайтсем де көнесіндер балауыма.
Бәріңді көріп өзі таңдау қылсын,
Бұйырдым «тұтқын қыздың қалауына».

Батырлар түрегелді «алдиярлап»,
Тізіліп тұтқын қызға болды бармақ.
Тұтқын қыз кімді таңдап қалау қылса,
Сұлуды қатын қылып сол болды алмақ.

Жіберді қызға Абылай «барып кел» деп,
«Немесе өз алдыма алып кел» деп.
«Біреуін батырлардың таңдау қылар,
Ұқтырып құлағына салып кел» деп.

Батырлар талас сөзді қойып енді,
Тұрысты тәуекелге буып белді.
Жіберген Абылайдың жігіттері
Ортаға тұтқын қызды алып келді.

Ашаң жүз ақ шапақтап атқан таңдай,
Аш белі көк шыбықша майысқандай.
Үзілген қызғалдақтай өңі солғын,
Қабырғаң көрсең аяп қайысқандай.

Секілді қолға түскен бала киік,
Мергеннің әлсіреткен оғы тиіп.
Күйік пен қасіретін жасыра алмай,
Кеп тұрды хан алдында басын иіп.

Томсарып сұлу тұрды басын иіп,
Жеңіл ме жас басына келген күйік.
Қалмақтың алақандап қанын ішкен
Қалайша қатын болсын жауын сүйіп?

Абылай тұтқын қызға салды көзін,
Сөйледі өмір-билік айтқан сөзін:
«Жарқыным, өңкей батыр мына тұрған,
Қара да, біріне ти тандап өзін».

Батырлар тұрған боймен қалды қатып,
Қадалып тұтқын қызға көзбен атып.
Тулайды жүректері дәйек қылмай,
Тандар деп сұлу, шіркін, кімді ұнатып!

Бәрінің жүректері аттай тулап,
Жүздері құбылады өңі қурап,
Қалың қол тым-тырыс боп тұрды қарап,
Күледі көл мен ғана орман шулап.

Қыз айтты: «Құлдық, тақсыр, төреңізге,
Тағдырдың салған ісін көреміз де,
Адамды жете байқап сынамасак,
Бір көріп, тура баға береміз бе?

Я, тақсыр, менен тандау сұратсаңыз,
Бұл істі осылайша ұнатсаңыз,
Тандайын төреңізге құлдық айтып,
Өнерін батырлардың сынатсаңыз.

Тиейін садағы ұшқыр мергеніне,
Көзіммен асқандығын көргеніме.
Байланған мына шынның қақ басына
Жаулықты атып жығып бергеніне»...

Абылай көнді қыздың тілегіне,
Серт болды батырлардың білегіне.
Етектен шың басына көз жіберіп,
Зор күдік кірді әркімнің жүрегіне.

Қыз шешті орамалын беліндегі –
Бір адам серт қып берген еліндегі ...

Сағымдай көз алдынан ағып өтті
Жас өмір туып-өскен жеріндегі.

Жібекпен шайы орамал кестелеген,
Айнала жазуы бар «есте» деген.
«Егер де айтқан серттен таяр болсан,
Мейлің жырт, мейлің өрте, шеш те» деген.

Жұмбақты жазуларға қарап алып,
Тастады хан алдына орамалын.
Батырлар қозғалысып шапырласты,
Ентелеп хан мен қызды орап алып.

Абылай түрегелді даусын кернеп,
Сөйледі құлжадай боп қолын сермеп:
«Батырлар, бір қызық сын келді, міне,
Мінін дер аттарыңа жылдам ерлеп!

Ыңғайлы бір он жігіт сайлансын тез!
Орамал шың басына байлансын тез!
Садақ пен құлаш сынар кезі келді.
Серіппе садақ оғы қайралсын тез!...»

Он жігіт белге байлап арқан жіпті,
Мысықша өрмелесіп шыңға шықты.
Байланған серт орамал найза ағашты
Ырғалтып шың басына өрең тікті.

Батырлар даярланып баптанысты,
Белсеніп оңтайланып аттанысты.
Шіреніп үзеңгісін сықырлатып,
Айтулы жерге шығып саптанысты.

Қалын қол гуілдейді анталасқан,
Бәсеке бір қыз үшін тайталасқан.
Бір тасқа топ жанында қыз да шықты —
Тартыстың себепкері жан таласқан.

Кей батыр ойқастайды оғын сайлап,
Кей батыр безейді оғын өткір қайрап.
Шындағы орамалды оқпен ілу —
Әркімнің тілегені «я, құдайлап».

Орамал желбірейді қойған байлап...
Абылай: «Атындар», – деп шықты айғайлап.
Батырлар шіренісіп тізбектеліп,
Тартысты садақтарын «Абылайлап».

Дүрілдеп садақ оғы ысқырады,
Ойқастап аттары ойнап пысқырады.
Ышқынып жолбарыстай күшін өлшеп,
Батырлар садаққа оғын қыстырады.

Әуені ысқырады атқан садақ,
Қыз да тұр тас басында көзін қадап,
Етекпен шынға қарай көкті жарып,
Әндетіп тасқа тиген окты санап.

Қарасып қалың әскер тұрды анталап,
Әркімнің шынға ысқыртқан оғын санап.
Қызыққан жас сұлуға дәмеліден
Қалмады оқ атпаған бір нанталап.

Атқан оқ тасқа тиіп жарқылдайды,
Шында ойнап бала бүркіт шанқылдайды.
Оқтарын орамалға жеткізе алмай,
Батырлар біраздан соң «қарқындайды».

Шіреніп садақтарын шынға кезеп,
Сығалап орамалға оғын безеп,
Дағдарды оғын ешкім жеткізе алмай,
Ысқыртып садақтарын кезек-кезек.

Ешқайсы сыннан сөйтіп өтпеген соң,
Қыз қайтсін «өзін таңдау ет» деген соң.
«Окжетпес» деген атақ алыпты шын,
Атқан оқ нақ басына жетпеген соң.

Бой жазу¹

Күйі шіркін кейде серпіп қылаңдайды,
Кейде пәс, кейде сейдін, сылаңдайды.

¹ Жаңы ертерек жазылып, аяғын жазғанша арасына үш жыл кетті. Сәкен соны ескергенді.

Кейде жай кібіртіктеп, ақсай жылжып,
Кейде ырғып, ақ түлкіше бұландайды.

Сұлуша кейде әсемдеп бұрандайды,
Мәстекше кейде мешел тырандайды.
Кермеге байласаң да жері тарпып,
Тұлпарша кейде шапшып тұра алмайды.

Күйі шіркін әуел құлаш салған еді,
Шалықтап өрттей жүйіткіп жанған еді.
Дестелеп Көкшетаудың ертегісін,
Тізбектеп біраз жыр ғып алған еді.

Әйткенмен шіркін жүйірік талған еді,
Карқыннан біраздан соң танған еді.
«Окжетпес» ертегісін бітіргенде,
Үзіліп жыр тізбегі қалған еді.

Бас жағы бұл ертектің жазылғалы,
Әнгіме белуардан қазылғалы,
Екі-үш жыл болса дағы, кейінгісін
Жазуға қалам алдым қазір ғана ...

Қалмақ қызы

Жұмбақтас

Батырлар апырақтап, зорланысып,
Камалды қалың әскер қорланысып.
Өрлігін кербез шыңның енді байқап,
Үндемей хан да тұрды зор намыс қып.

Тұрды да тас басында қалмақ қызы,
Таласып қалың әскер алмақ қызы:
«Я, таксыр, үшке шейін бәйгі қылам,
Өзіңіз ерік берген соң таңдатқызып.

Бірінші сыннан адам өтпей тұр ғой,
Ешкімнің оғы шыңға жетпей тұр ғой,
Мінеки, көріп тұрсыз, оқ атуға
Еш батыр енді талап етпей тұр ғой.

Енді екі бәйгі тігіп қарайын да,
Көрейін не жазу бар талайымда.
Үш сынның екеуінен озған ерді
Сыныма толған ер деп қалайын да ...»

Ойкастап қызға Абылай жақын келді,
Ұнатып қыздың сөзін мақұл көрді:
«Жарқыным, енді бәйгің қолдан келмес
Іс болып жүрмесін». — деп ақыл берді.

Қалың қол тұрды қоршап анталасып,
Лепірген қарқындарын біраз басып,
Қамалға шауып қайтып кеп тұрғандай,
Жауменен жағаласып, жанталасып.

Күлімдеп алтын күн мен биік аспан,
Қарасып айна көлге жымындасқан.
Күледі айнала тау, қалың орман,
Тек қана үн шықпайды тұйық тастан.

Қаз бенен аққу көлде қаңқылдайды,
Шарықтап, бала бүркіт шаңқылдайды.
Құбылған құстардың ән, күйлерімен
Жаңғырып тау мен орман санқылдайды.

Қалықтап қара бүркіт көкті шарлап,
Шарықтап айналады тауды барлап.
Шаңқылдап құздан құлап көк қаршыға,
Түйілер атқан октай төмен зарлап.

Батырлар айнала тұр тас қасында,
Алғандай бір-бір сұлу бас-басына.
Бәйгіге бірі қалмай түспек тағы,
Абылай бәсекенің бас-қасында.

Жауының елін шапқан ортасында
Тапжылмай сұлу да тұр тас басында.
Ұшсын ба ... қайтсын енді тұтқын бенде,
Кез болған бөлесі аз ба жас басында?..

Анталап, камалаған көп жыртқышқа
Жемтікше онай өзін тастасын ба!

Зарлаған сөз өтпейтін нойыстарға
Жалынып жылап ылғи қақсасын ба?..

Қыз айтты Абылайдың сөзін тындап:
«Я, таксыр, біздікі тек мойын сұнбақ.
Екінші бәйгі оп-оңай: күш сынасу,
Онан соң үшіншісі: жеңіл жұмбақ.

Өлшенсін осы тасқа мың қадам жер,
Жарыссын сол арадан дәмелілер,
Төрт адам жүгі болсын жарысканда,
Болмасын бекер еркек босқа арам тер.

Таппадым жеңіл бәйгі бұдан басқа,
Сол ғана озған болад бұл таласта,
Көтеріп төрт кісіні жүгіріп кеп,
Кім бұрын алып шықса мына тасқа».

Абылай батырларға: «Серпіл!..» – деді,
«Жаяу түс, бас дәмелің желпін», – деді.
«Бәйгілік жер мөлшерле..», – дегеннен соң.
Жүгіріп, даяршылар елпілдеді.

Батырлар дабырласып аттан түсті,
Қалың қол тамаша етті «қызық істі».
Армансыз тоқайласқан жаумен емес,
Сынаспақ болды өзара қара күшті.

Абылай ат үстінде күпілдейді,
Ойкастап, қоразданып дікілдейді.
Лепірген апырақтап батырлардың
Күпті боп жүректері лүпілдейді.

Абылай асықтырып дігерледі...
Батырлар аттарын тез шідерледі.
Күшіне бекем сенген дәмелілер
Алшандап білектерін жігерледі.

Бой тартып кейбіреулер енді бұқты,
Алшандап кейбіреулер алға шықты.
Балтыр мен білектерін жаланаштап,
Шайқалып іріктелді қырық-ақ мықты.

Көк құрыш бұлшық балтыр-білектері ...
Тулайды дүрсіл қағып жүректері.
Майданда сыннан озып сұлуды алу —
Қазіргі әрқайсының тілектері.

Көркем қыз даурықтырды қалың қолды,
Бәйгіден келер екен қандай жолды?
Жамырап, реттеніп самбырласып,
Жарыспақ дәмелілер дайын болды.

Айнала қоршаған тау, орта дан-дүн,
Өлшеді «қыз тасынан» мың қадамды.
Жөнелді балуандар алшаң басып,
Әрқайсы ертіп алып төрт адамды.

Қырық батыр аяндады тайталаса,
Желіккен әскер ду-ду, анталаса.
Қасында шатырлардың матаудағы
Банадан тұтқын күндер «таң-тамаша»...

Тұрған жұрт көруге асық істің артын,
Бәрі де тамашалап қыздың шартын.
Тізіліп балуандар лап жүгірді,
Әрқайсы төрт кісіні үстіне артып...

Жүгіріп кейбіреулер майысады,
Солқылдақ көк темірдей қайысады.
Тапирандап кейбіреулер бос тайлақша,
Құшағын қызға қарап жайысады.

* * *

Қарақшы — қыз тұрған тас бұл бәйгіге,
Серт қылып, жүгіріскен сын бәйгіге.
Белгілі болмақ жері серт асықтың
Түскені кімге бүге, кімге шіге.

Шуласып, әскер күліп, сақылдасты,
Батырлар жанталасып тақымдасты.
Өзгеден сегіз батыр озып шығып,
Ілезде қарақшыға жақындасты.

Бәрі де ырсылдайды, жүгірісіп,
Майданда күштеріне жүгінісіп.
Сегізі озып келіп, қыз тасына
Таласып, бірдей шықты бүгілісіп.

Бәйгіге сегізі де таласады,
Қыз бенен Абылайға карасады.
«Шықтым» деп қыз тасына «бұрынырақ»
Әрқайсы өзін-өзі санасады.

Абылай ат үстінде каркылдады,
Дауысы тау жанғыртып санкылдады.
«Сегізін тең түстіндер, – деді Абылай, –
Күштерін бір-біріңнен артылмады...»

Әрине. әміршіге мойынсұнбақ,
Сөзіне оның айтқан әркім тынбақ.
Шын түгіл теріс билік қылса да ұлық,
Иіліп «алдняя» деп аузын жұмбақ ...

Сонда қыз толғанады даусын кернеп,
Бір сөзді айтпақ болып, қозғап, тербеп:
«Бар еді бір әңгімем, таксыр төре,
Соны айт деп еңірейді жүрек шерлеп.

Бәйгіні көріп тұрсыз көзіңізбен,
Күтемін әділ төре сөзіңізден,
Сізге сол әңгімемді баяндаймын.
Сұрауға төрелігін өзіңізден...»

Берген соң хан ұлықсат «айта бер!...» деп,
Еліктей қыз майысып түсті жерге.
«Барайық көлдің, таксыр, жағасына,
Шөлдедік, ыстықтадық, күйіп, терлеп...»

Бәрі де көлдің келді жағасына,
Су ішті, көлеңкелеп ағашына,
Тағы да бір жартасты қасына алып,
Көлдің сол мінбелеген сағасына.

«Қыз тасы» жүз-ақ таяқ көлге шейін,
Оны да сізге тағы мәлімдейін.

Бәйгі тас: «Қыз тасы» деп атаныпты,
Ертерек атқа ие боп содан кейін...

Ішкен соң күміс шарап көлдің суын,
Қыз шықты шараппенен бетін жуып,
Қалың қол қызға тағы телмірісті,
Тым-тырс қоя қойып даурық шуын.

Жартасқа шықты сұлу лақтай ырғып,
Батырлар тас жанына келді сырғып.
Жартасқа, көлге төнген шығып тұрып,
Қыз айтпақ әңгімесін енді жыр ғып.

Шын-құз, тау – бұлтты қапқан биік ерен,
Тіп-тік шын, аңғар жартас мылқау-керен,
Сүңгіп, мінбелесіп, қатып қалған,
Төнісіп көл түбіне түпсіз терең.

Жартасқа шыққан сұлу ойнамайды...
Биіктен құлармын деп ойламайды.
Құрғаққа құласа егер, тасқа ұрылмақ,
Құласа тұңғыыққа, бойламайды.

Жартастың бір шағы шын, бір шағы су...
Тау іші қалың орман, жап-жасыл ну.
Орман да, тау да, көл де ертелі-кеш
Сыбырлап, сынқылдаған күнкіл ду-ду.
Алтын күн күміс суға нұрын бүркіп,
Сағыммен көкке ұшады торғындай бу,
Сызылтып әдемі өнін сынқылдатып,
Ертеді балапанын көлде екі аккумуля.

Екі аккумуля көлендейді қатар жүзіп,
Күмістен айна көлге шимай сызып.
Толғанып шашады екі бөбегіне,
Көлдегі ақ шашактың басын үзіп.

Кештер кебі

Аккудай ақ қанатын алған комдап,
Тал бойын күміс сымдай безеп, оңдап,
Жартастың суға төнген қак басында
Қалтырап бір күрсініп алды толғап.

Тағы да қыз толғанды, даусын кернеп,
Бастады әңгімесін қозғап, тербеп,
Жүйріктей бүктетіліп, бауырын жазып,
Көлбендеп, ширатылып, құлаш сермеп.

Сарнады сұлу тұрып, даусын қырнап,
Толғады әңгімені өнмен ырғап.
Сыңкылдап аккумулятор құстай әдемі үнмен,
Нәп-нәзік, қалтыратып шертті жырлап:

«Арканың бір тауының саласында,
Көк орай, қиырсыз кең даласында
Сыңсыған қалың тоғай, томарлы көл,
Сол нудың құстары көп арасында.

Сол нуда бір құс көрдім кептер деген,
Жыртқыш жоқ оның етін жеп көрмеген.
Бәрінен жыртқыштардың қорғалайды,
Қорқады ең ақыры бөктергілен.

Кептер құс бір терекке ұялапты,
Енбекке кептер байғұс тиянақты.
Ақ үрпек кездерінде төрт баласы
Көріпті қарақұстан қиянатты.

Жыр қылмақ біреу бастан өткергенін,
Жыр қылмақ біреу азды-көп көргенін:
Я, тақсыр,

таза тындап,

төрелік бер.

Жырлайын бастан аяқ кептер кебін...»

Қарақұс пен кептер

Тыныштықтан, рақаттан да бірдей жеріп.
Бала үшін жердің ыңғай құртын теріп,
Тынымсыз кептер сорлы жүреді екен,
Жем тапса, төрт шақаға әкеп беріп.

Қаңғырған бір қарақұс жемтік іздеп,
Баспалап ұрын кепті оны көріп.
Кептер құс ұясына келген кезде,
Әлгі сұм ұстай апты, аңдып тұрып...

Кептерді өнері асып алғансиды,
Құнжындап, арам шіркін арлансиды.
Қорғансыз аңғал құсты бұғып ұстап,
Мақтанып, кокиланып, мардамсиды.

Мұршасыз кептер сорлы бырылдайды,
Тыпырлап қаны шапшып қырылдайды.
Пәленің шенгелінде сорлы анасын
Көре сап төрт балапан шырылдайды.

Шырылдап төрт балапан жыласады,
Ес кетіп ұясына құласады.
«Бізді же, анамызды қоя бер», — деп,
Жалынып, қаракұстан сұрасады.

Қаракұс: «Талайды азат қылдым, — дейді, —
Осындай қолға түскен құлдың, — дейді —
Құлашы сұнқардың да жетпей жүрген
Талайды тыпырлатып жұлдым...», — дейді.

«Талайға азаттықты бердім, — дейді, —
Ақ жүрек көкті кезген ермін, — дейді.
Дөп келдің шабытыма, — деп күледі, —
Тоймасам өздерінді жермін», — дейді.

Мықтымсып мүгедекті жеңгеніне,
Мәз болар кептерге әлі келгеніне.
Сорлыны босатар ма, топас мұндар,
Қапыда ілінген соң шеңгеліне...

Қаракұс, кептер, лашын

Еніреп, төрт балапан шуылдайды,
Қаракұс кокиланып, жымындайды.
Сол кезде аждаһадай көкте ысқырған
Бірдеме жоғарыдан суылдайды.

Ысқырып, көкті жарып, садақтай боп,
Лақтырған жасыл темір қалақтай боп,
Көктен кеп, көз ашқанша жарқ-жүрк етті.
Қаракұс жатты кепкен талақтай боп.

Кептерді өнері асып алғансиды,
Құнжындап, арам шіркін арлансиды.
Қорғансыз аңғал құсты бұғып ұстап,
Мақтанып, қоқиланып, мардамсиды.

Мұршасыз кептер сорлы бырылдайды,
Тыпырлап қаны шапшып қырылдайды.
Пәленін шеңгелінде сорлы анасын
Көре сап төрт балапан шырылдайды.

Шырылдап төрт балапан жыласады,
Ес кетіп ұясына құласады.
«Бізді же, анамызды қоя бер», — деп,
Жалынып, қаракұстан сұрасады.

Қаракұс: «Талайды азат қылдым, — дейді, —
Осындай қолға түскен құлдың, — дейді —
Құлашы сұнқардың да жетпей жүрген
Талайды тыпырлатып жұлдым...», — дейді.

«Талайға азаттықты бердім, — дейді, —
Ақ жүрек көкті кезген ермін, — дейді.
Дөп келдің шабытыма, — деп күледі, —
Тоймасам өздерінді жермін», — дейді.

Мықтымсып мүгедекті жеңгеніне,
Мәз болар кептерге әлі келгеніне.
Сорлыны босатар ма, топас мұндар,
Қапыда ілінген соң шеңгеліне...

Қаракұс, кептер, лашын

Еніреп, төрт балапан шуылдайды,
Қаракұс қоқиланып, жымындайды.
Сол кезде аждаһадай көкте ысқырған
Бірдеме жоғарыдан суылдайды.

Ысқырып, көкті жарып, садақтай боп,
Лақтырған жасыл темір қалақтай боп,
Көктен кеп, көз ашқанша жарқ-жүрк етті.
Қаракұс жатты кепкен талақтай боп.

Далиып қалды лезде шіркін пасық,
Ағызып арам қанын аузын ашып.
Кептерді қоя беріп мыжырайды
Әлгіде қодиланған арам сасық.

Көк канат лашын екен келген шүйіп,
Суылдап жарк-жүрк етіп өткен түйіп,
Шулатып балаларын кептерді ұстап,
Отырған қаракұстың мойнын қиып.

Шарықтап тоғай ішін бағады екен,
Жылаған дауысты естіп ағады екен.
Еңіретіп төрт шақаны отырғанда
Желкеден қаракұсты қағады екен.

Кептер мен төрт баласы қалды бұғып,
Қорғалап, қалын шөпке басын тығып.
Терекке қонып лашын, сөз қатқан соң,
Қарасты бас бағысып шөптен шығып.

«Жаулассам, – деді лашын, – қасқырдаймын,
Бет алды көрінгенге қас қылмаймын,
Қалтырап тығылмандар, сендерді мен
Еңіретіп, көздеріңді жас қылмаймын.

Естілді шырылдаған жылауларын,
Еңіресіп көздің жасын бұлауларын,
«Бізді же, анамызға тиме» деген,
Пасықтан зарлап рақым сұрауларын.

Мінеки, жауларыңыз жатыр өліп,
Өлгенін отырсындар көзбен көріп.
Сендерге қас қылам ба, жауларыңның
Желкесін алдарыңда екі бөліп?»

Отырды бір бұтақта батыр лашын...
Кептер құс шүкірлік қып төкті жасын.
Құтқарған бір ажалдан лашын ердің
Жылап кеп аяғына ұрды басын.

«Я, батыр, жасыл құрыш тұяғыңыз,
Жебелі алмас болат қияғыңыз.

Топайдай түсіресіз белдескенді,
Мүгедек біздей емес сияғыңыз.

Ал тілім емес сізді тұрған мақтап,
Пәледен айырдыңыз бізді сақтап,
Ажалдан құтқардыңыз ғайыптан кеп.
Өтермін мұныңызды қалайша ақтап?..

Жәрдем қып, бүйітіп бізге келгеніне,
Арман жоқ жауымызды жеңгеніне,
Боламын төрт баламмен сенің құлын.
Тәк тұрып, батыр, сенің дегеніне...»

Төрт бала «ризамыз» деп бас ұрады.
Сөзіне анасының қосылады.
Лашынға құлдық ұрып, шырылдасып,
Ықыласын анасынан асырады.

Бес кептер құлдық ұрып қоймаған соң,
Лашынның жауабына тоймаған соң,
Шарт қойды төрт балаға лашын тұрып,
Бірақ та біраз ғана ойлаған соң:

Төртеуің бір анадан туған егіз
Ер екен екі айтпайтын мынау дегіз.
Ұшқан соң төртеуіңнің ең үлкенін
Балауыз нақ төсіңнен тоят жегіз.

Мінеки, менің қояр жалғыз шартым,
Алсаңыз ең үлкенің мойнына артып,
Өздерің тілендіңдер құрбандыққа,
Алмаймын уәдені күшпен тартып...»

Тұрғандай лашын шартын ойынсынып,
Бәрі де ризаланды бойын сұнып,
Үлкені балапанның «ризамын» деп,
Ант қылды иіліп кеп мойын сұнып.

Лашын құс: «Күтем, — деді, — ұшқаныңды,
Аңдымын, ұшқаныңша дұшпаныңды, —
Деді де қош айтысып жөнелді ұшып,
Алыстан күтемін, — деп, — құштарыңды...»

Бала кептер

Мерзімді соныменен күндер өтті ...
Сөз байлап балапан мен лашын кетті.
Құс болды канат өсіп төрт балапан,
Лашынмен сертті орындар мезгіл жетті.

Судырап жібек жүні гүл-гүл жайнап,
Үшеуі балапанның кеткенде ойнап.
Үлкені отырады жеке калып,
Тезірек келсе екен деп лашынды ойлап.
Ал қызыл жұпар исі гүл майымен
Судырак жібек жүнін сылап, майлап,
Сыланып, әсемденіп бала кептер,
Отырды лашын ерге сөзін сайлап.
Сактанып бөтен бастак арам көзден,
Уәде-сертін күтті басын байлап.
Жарқырап көкті кезіп келер-ау деп,
Жыраққа қарап қояр боілап-бойлап.

Жан-жаққа бала кептер қаранады,
Қомданып жал-құйрығын таранады.
Пәледен кептер сұлу аманында
Лашынды іздеуге енді жаранады.

Бала кептер мен сұңқар

Іздеуге жол-жобасын құрғанынша,
Безеніп көкке құлаш ұрғанынша,
Аспаннан бір ақ сұңқар ағып келіп,
Сап етті кептер мойнын бұрғанынша.

Шарықтап кезген сұңқар көкті шарлап,
Орманды жүреді екен о да барлап,
Кептерді жібек жүнді көргеннен соң,
Құмартып ағады екен оқтай зарлап.

Сұңқарға кептер байғұс: «Арыз, – деді. –
Бар еді мойнымда зор қарыз... – деді. –
Уәде берген едім бір лашынға,
Санаушы ем уәдемді парыз», – деді.

Сөйлейді жастан жөбір көргендігін,
Қан ішкіш қарақұстың келгендігін,
Қорғауға жыртқыштардан өзін-өзі
Қараусыз жаратылған зор кемдігін,
Анасын жемек болған кара сұмның
Лашынның соққысынан өлгендігін,
Жылаған шақаларға жаны ашып кеп,
Лашын ер сұмның мойнын бөлгендігін,
Сұңқарға бастан-аяқ баяндайды
Лашынға қалай уәде бергендігін.
Сөйледі ер көңілді лашын құстың
Қалтықсыз уәдеге сенгендігін.

Я, батыр, ғибрат алып оіласын жұрт,
Сенудің нышанасын жоймасын жұрт.
Мұрсат бер, уәдемді орындайын,
Нануды бір-біріне қоймасын жұрт ...

Үлкен сын болып еді жас басыма,
Серт қып ем өтірікке баспасыма.
Қолыңа берілейін қайтып келіп,
Ант етем сізден енді қашпасыма...

Кептердің сұңқар зарына исінеді,
Лашынның ерлігіне сүйсінеді.
Кептерге тілегінше ерік беріп,
Ең әділ дүниеде бисінеді...

Түнде ұшқан кептер

Мүгедек кептер сорлы, әлсіз зағып,
Болған соң ақ сұңқарға мұнын шағып,
Талақ қып өтірікпен жас сактауды,
Жөнелді лашынды іздеп канат қағып.

Қарамай жолдың алыс, жырағына,
Жыныстың қиын соқпай бұрағына,
Жас кептер түн жамылып зырқырады
Лашынның қиырдағы тұрағына.

Түнде ұшып, өзін-өзі ұрламаса,
Көрінбей сұм көздерге, зырламаса.

Кептерді күндіз жалғыз жүргізе ме,
Сұңқар да босатпас ед, жырламаса.

Тоғайды кезді заулап, канат сермеп,
Лашынға ару төстен тоят бермек,
Сонан соң қайтып келіп ақ сұңқарға,
Болашақ салған ісін тағы көрмек.

Айдын көл, судыр камыс, орман жыныс,
Түнеріп маужырайды түн тым-тырыс.
Ала бұлт аспанда тек ай зырлайды,
Зырлайды кептер, түнімен алмай тыныс.

Кептер мен жапалақтар

Ұйқының мұнарына шомып батып,
Қара жер түн жамылып, қалған қатып...
Жалғыз-ақ кара түнде жем аулайды
Кейбірі мақұлықтардың, күндіз жатып.

Біреуі сондайлардың жапалақтар,
Жем аңдып, түнделетіп жапалақтар.
Бір жерде тұяғына жем ілінсе,
Қуанып канаттарын шапалақтар.

Бір, екі-үш боз жапалақ жол аңдыған,
Жем үшін тілек тілеп қараңғыдан
Кептерді бір тоғайда ұстап алды,
Баспа ғып бұтақты бір тораңғыдан.

Қуанып жапалақтар алақайлап,
Кептерді жұлмақ болды талапайлап,
Шұбырып сілекейі үшеуінін,
Кептерді аймалады «балақайлап».

Секіріп жынша күліп сақылдасты,
Сандарын шапалақтап лақылдасты.
Таласып жас кептерге түн ішінде,
Қан толып көздеріне бакылдасты.

Әрқайсы елтіп, санын шапақтайды,
Икемдеп жас кептерді жаһаттайды.

Кептер құс өлердегі сөзін айтып,
Жалынып әрқайсына жапақтайды.

Сөйлейді кептер зарлап кемшілігін,
Мүгедек бозторғаймен теңшілігін,
Лашын мен ақ сұңқардың ерлік қылып,
Істеген қандай бұған кеншілігін.

Кептер құс зар, мұңының бәрін айтты,
Жалынып сауға сұрап зарын айтты.
Сұңқар мен лашын ерге серт қылғанын,
Қалдырмай бастан-аяқ бәрін айтты.
Сұңқардан мұрсат алып түнделетіп,
Лашынға келе жатқан халін айтты.
«Сертімді орындайын, тимендер», — деп,
Үш «досқа» кептер жылап жалына айтты.

Шыдамай аш бөріше алақтаған,
Тілдері сілекей боп салақтаған,
Мәз болып сақылдаған үш жапалақ
Түстерін өзгертті енді жалақтаған.

Лашын мен ақ сұңқардың істеріне
Түр кірді, сүйсінгендей түстеріне,
Егілген кептердің көз жасын көріп,
Аяныш кірді елжіреп іштеріне.

Өзара жапалактар құрды кеңес,
Сөйлесіп, тез келісті, қылмады егес.
«Мұны егер жәбірлесек, — деді үшеуі, —
Ешбір жан бізде намыс, ар бар демес.

Зор қылмыс — жәбірленсе кешілмейтін,
Өмірі қорлық таңба өшілмейтін.
Лағанат қамытындай болар еді
Мойнынан өле-өлгенше шешілмейтін.

Нәпсіге берілмелік сабыр қылмай,
Бұл ерді босаталық жәбір қылмай,
Лашынның мекеніне жеткізелік,
Қаранғы тоғай ішің дабыр қылмай.

Кептердің бұл жолында былайі таман,
Қорқыныш талай жер бар бұдан жаман.
Серттерін орындасын жомарт ерлер.
Шығарып сап қайталық есен-аман...».

Солайша үш жапалақ ақылдасты,
Әлгідей әділдікті мақұлдасты.
Өзгертіп құлықтарын «ғапу ет» деп,
Кептерге жылы жүзбен жақындасты.

«Қауіпті түнде жүру қара орманда,
Жиналған сан жорықшы бар орманда,
Тіл алсаң осы арадан соңыра жүр,
Түн ауып жол тосқандар таралғанда.

Егерде енді жалғыз қорқам десен,
Боламыз біз жолбасшы саған көсем.
Орманда түн ішінде жол білмесен,
Мерт болмай өту қиын аман-есен.

Жиналған ойдан-қырдан қалын жауға
Сені біз тырысайық алдырмауға,
Белгілі бір жерлермен алып жүріп,
Жол тосқан жау көзіне шалдырмауға.

Орманнан аман-есен өткізелік,
Жөніңнен адаспастай дөп түзелік,
Немесе, ерінбелік, сертіңе жет,
Лашынның мекеніне жеткізелік...»

Жүруге үш жапалақ жоба құрды,
Істеуге сүйтіп ерлік бетті бұрды,
Дағдылы қараңғы түн қырандары
Кептерді түнделетіп алып жүрді.

Қанды көз түн ерлері – үш жапалақ,
Дағды алған түн қатуды қанды балақ.
Тырс еткен сыбырлары білінбейді,
Өте сак: қаранады жан-жаққа алақ.

Аландап әр дыбысқа тоқтап, тындап,
Мылқауша ишаратпен шапшаң ымдап,

Орманның кара дүлей арасымен
Кептерді алып жүрді ептеп, жымдап.

Біреуі ылғи жымдап кептерді алып,
Екеуі жежеуілдеп, жолды шалып,
Кептермен аман-есен кош айтысты,
Лашынның мекеніне әкеп салып.

«Күте алмай ренжітсек біз, ғапу ет», – деп,
Кептермен кош айтысты, «сертке жет» деп.
Көрсетіп лашын құстың ұя ағашын,
Жөнелді үш жапалак қайта беттеп.

Кептер мен лашын

Сөйткенше талауранып таң көрінді,
Рауандап атқан әппак сам көрінді.
Серпіліп кара түннің көлеңкесі,
Бозарып ала төбе, маң көрінді.

Лашынның кептер келді мекеніне,
Қуанды лашын орнында екеніне.
Кептердің қорықпай бұлай келуінің
Лашын ер түсінбеді не екеніне.

Лашынмен аман-есен кездескен сон,
Жолығып оңашада көздескен сон,
Лашынның сонда ғана түсті есіне,
Кептер құс бастан-аяқ сөзді ескен сон.

Сөз кебін шертті кептер бастан-аяқ,
Жатырқап, лашын құстан жасқанбай-ақ.
Сұңқар мен үш жапалақ уақиғасын
Баян ғыл. бір мұлтігін тастамай-ақ.

Сөйледі кептер барлық сыр зарлығын,
Сұңқардың жомарттығын, мырзалығын,
Кез болып, кара орманда достық қылған,
Үш ерге жан-тәнімен ырзалығын,

Лашынға уәде-серт бергендігін,
Түн катып сол серт үшін келгендігін.

«Сертімді бұзғанымша, — деді кептер, —
Одан да артық менің өлгендігім...»

«Сол сертті енді, міне, орынданыз,
Жаныма батса дағы қорынбаңыз.
Сол үшін іздеп сізді келдім, — деді. —
Әйтеуір, сертіңізді толымдаңыз...»

Кептердің келгеніне азаптанып,
Сұңқардан, жапалактан азаттанып,
Бәрінің жомарттығын салыстырып,
Отырды лашын қайран, ғажаптанып.

Бәрінің ерлігіне сүйсінеді,
Лашын да, риза болып ісінеді.
«Бәрі де менен артық жомарт-ау», — деп,
Өзіне күмөнданып, түйсінеді.

Кептерге айтты: «Саған тие алмаймын,
Сені енді жем қылуға қия алмаймын.
Басқалар жомарт болған бір тоятқа
Қалайша қызығуға ұялмаймын?..

Сен келдің, уәдеңе со да татыр,
Тиюге саған қалай бармақ батыл?..
Мен риза, қайт», — деді де берді рұқсат,
Тимеді кептерге енді лашын батыр.

Кептер мен бүркіт

Кептер құс риза болды көңлі тасып,
Лашынмен қош айтысты төсін басып.
Лашын ер парызынан құтқарған соң,
Жөнелді зулап ұшып белден асып.

Ұшады кептер талмай сермеп күшін,
Тезірек ақ сұңқарды көрмек үшін,
Жомарттың билігіне енді мүлде
Апарып өзін-өзі бермек үшін...

Таң атқан үрпек бас шақ, алаң-елең,
Көрінді орман, көлдер, ой, қыр, белен.

Оянып ұйқысынан бозша торғай,
Үрпип қаранады етіп елен.

Бір бүркіт таудан ұшқан тоят аулап
Орманға кеп тиетін дайым жаулап.
Орманды мүлгіп тұрған у-шу қылды.
Тиіп қап бір бүйірден окша заулап.

Бұл бүркіт қу жем үшін ойды кезген.
Көркем шын, кербез биік таудан безген.
Тоғайдың бейбіт жатқан жәндіктерін
Әдеті талғамастан бәрін езген.

Тамақсау әңгі бүркіт ұшқан қаңғып.
Жәндіктің бейіғам жатқан кезін аңдып,
Жас шака балапандар кездесе де,
Ұстайтын, оларды да «үлкен аң» ғып.
Бықбырт қып сан уақ құс балаларын,
Зарлатқан орман ішін у-шу, шаң ғып.
Қыратын, көбінесе, әлсіз аңды.
Тыныш жатқан қара орманды сонша лаң ғып,
Қимайтын тау бүркітін мұндай іске
Сыртқы елді кететұғын тіпті таң ғып,
Орманды бүркіт сөйтіп бүлдіретін,
Қаң қылып жүрген жерін былғап, саңғып.

Түрлі құс орманда ұйқтап жатқан жыны,
Шошынып ояна сап қорғады үйін.
У-шу боп жандарынан түңілісті,
Бүркіттің аш қарында көріп күйін.
Ілезде азан-қазан бақырт қылып,
Орманның даңғой бүркіт берді «сыйын».
Ордалы ұяларын талқан қылып,
Сан құстың жүрегіне салды түйін.

Бүркітке ерген тағы топты құзғын,
Жем үшін жаннан безген қалың ызғын.
Кәніккен қаң ішкіштер кімді ондырсын...
Қаң тырнақ көрмеген соң ешбір тізгін.

Іледі бүркіт сөйтіп талай құсты,
Әлеумет, есіттің бе, мұндай істі?

Бұға алмай сол орманда әлгі кептер,
Бүркіттің шенгеліне тағы түсті...

Жібермей кептер құстың жылауына,
Зарланып көздің жасын бұлауына,
Тау бүркіт жөнелді алып мекеніне,
Кептердің назар салмай сұрауына.

Әлеумет, бұл кепті енді доғаралық,
Бұл істің Сарыарқада болғаны анық.
Білмеймін ендігісін, не қылғанын,
Кептерді кетті бүркіт жоғары алып.

Мойнында тау бүркіттің мың сан жаза,
Тартылмақ мың жазаға бір-ақ саза.
Алдырған балаларын күйіктіден
Таппай ма ісі асқынған бір күн каза.

Қиюлап айта алмадым сөздің көбін,
Сырлы ғып сөз айтуға жоқ еді ебім.
Төрелік сұрайын деп: қай құс әділ,
Әдейі баяндадым кептер кебін.

Жыр қылмақ біреу бастан өткергенін,
Жыр қылмақ біреу азды-көп көргенін.
Қай құстың ерлігі артық, шешініздер,
Әдейі баяндадым кептер кебін.

Бұл жырым түсінбегенде жұмбақ сынды,
Жыр қылдым түсінгенге болған шынды.
«Бұл жұмбақ» дегендерге шешкіз, таксыр,
Сөзімді жұмбақ болса, қылмай мінді...

Бұл сөзді төрелікке жыр ғып тартып,
Сын тілеп, бәріңізге тұрмын артып.
Тау бүркіт, сұңкар, лашын, үш жапалақ —
Айтыңыз, қайсысының ерлігі артық?..»

Қыз бен әскер

Қыз тұрды айтып болып кептер жырын,
Күрсінді аршығандай көңіл кірін.
Түнерген тұңғыыққа құзда тұрып,
Ағытты күйікті қыз біраз сырын.

Домалап көзден тамған жасын сүртті,
Ашқандай мөлдір жаспен көздің нұрын.
Қалың қол қалша қарап, қалды қатып,
Жоғалтып әңгі адырлық, сес пен қырын.
Жауынгер батырсынған қалың қолға
Болмады жырдың арты онша шырын.
Тым-тырыс, қалшиған қол бір аздан сон
Козғалып сөз қатысты бірін-бірін.

Тұтқын қыз – әскер ессіз болған құмар,
Сымбаты – көк өрімдей шыбық шынар,
Беліне дөрекі қол тисе нойыс,
Дер едің гүл сабақтан онай сынар.

Түксиіп Абылай да тұрды тұйық,
Манадан сесі кеміп түскен нық.
Түнеріп, төмен қарап үндемейді,
Басқандай тұншықтырып түн тұңғиық.

Қол тағы жамырасты, гүжілдесіп,
Ілезде гулеген үн тағы да өсіп.
Әркім де «бұл жыр-жұмбақ» десе дағы,
Шықпады қыз жұмбағын ешкім шешіп.

Көкшетау күйі

Абылай біраз тұрып көпті байқап,
Гүжілдеп қозғалды енді басын шайқап.
Сұлуға таста тұрған қарап қойып:
«Шешуші кайда...» деді, қолын жайқап.

Абылай: «Шешуші кім?» – деді айқайлап,
Қалың қол тына қалды тілін байлап.
Төңірек тым-тырыс боп қалды қатып,
Дағдарып, ой түбіне терен бойлап.

Жер мен көк бір-біріне жарасқандай,
Олар да бәсекемен таласқандай.
Айнала қоршаған тау, қалың орман,
Жер мен көк қызға төніп қарасқандай.

Нулы орман, биік шындар анталаса,
Қоршаған бейне мылқау, таң-тамаша.
Тым-тырыс түнерісіп үндемейді —
Өткерген алдарынан сан тамаша...

«Оқжетпес» — көкке өрлеген мүсін сұнғақ,
Айтылды етегінде әлгі жұмбақ.
Созылған көкке қарай сұлу шыңнын
Үні жоқ тұрса дағы сөзді тыңдап.

Тек қана орман ептеп сыбырлайды,
Жасырып, тапкызбастай сыр ұрлайды.
Ұры жел көзге ілінбей зыр жүгіріп,
Көл беті, гүл, жапырақ жыбырлайды.

Көлдегі жұбай акку сынқылдайды,
Еркелеп қос бөбегі қыңқылдайды.
Көлдегі мың түрлі құс күйге балқып,
Мас болып жаз иісіне мыңқылдайды.

Аспанда тау бүркіттер қалықтайды,
Саңқылдап биікте ойнап, шарықтайды.
Жарқылдап, шыңнан жерге, жерден көкке
Құйқылжып, топшылары талықпайды...

Адақ

Әрине, «мыннан біреу шешен» деген,
«Жол таппақ, қамалғанда көсем» деген.
Тым-тырыс тұрған қолдан шықты біреу
Жыр қылған қыз жұмбағын шешем деген.

Ежелден бәйгі десе әркім қозбақ,
Дәмелі — қызықтыға қолын созбақ.
Қызықты затқа ұмтылса көп дәмелі,
Әрине, ебін тапқан біреу озбақ.
Күресте жеңеді алып, дауда — шешен.
Ақыл мен болжау істе қырағы озбақ,
Жұмбақтың көп қамалған кілтін тауып,
Төреге қолын созды бір ер боздақ.

Қара сұр, ұзын бойлы, емес талпақ,
Денесі көк құрыштай, өрдеп-шалпақ.

Қыр мұрын, қарагер көз, қара мұртты,
Қақпақтай қобы жауырын, топшы жалпақ.

Солқылдап көк құрыштай, біткен тіп-тік,
Жараған аш бөрідей белі жіптік.
Ыңғайлы. сұлу сида, сұңғақ дене
Жараған бәйігі кердей ықшам, сыптық.

Біленген шыыр дене, бейіне шойын.
Жүп-жұмыр сом боп біткен жігер мойын.
Денесі бұлшық етті, шерткен күшті.
Бәйігі атша ширатады тұла бойын.

Ұлы арғын Көкшетауды қылған мекен,
Аз кезі көшпелі елдің жүрген жекен.
Арғынның бір баласы Қуандықтың
Сұр жігіт жұмбақ шешкен баласы екен.

Жасынан кедейліктен кемдік көрген.
Жігерлі талабы зор өзі мерген.
Жылқысын бағып жүрген байын тастап,
Төренің бір себеппен қасына ерген.

Сыпайы, тиянақты өзін баққан,
Артықсып әңгіленіп, емес лакқан.
Күші де, ерлігі де жолбарыстай,
Әділдік, кішілікпен көпке жаққан.

Тағы әнші. керней дауыс, ерен акын,
Келтірген көркем сырлы сөздің нақын.
Сұркия өтіріктен аулақ қашып,
Шындыққа ерлік пенен жүрген жақын.

Егесте көз ұшында қадақты атқан,
Күресте қалың қолды адақтатқан.
Сондықтан Адақ деген есім алған,
Талайға сынасканда «табақ тартқан».

Жұмбақты шешемін деп қол созды Адақ,
Үстінде ықшам киім, белде садақ,
Қалың қол жалт қарасып, сенше толқып,
Адаққа телмірісті көзін қадап.

Сөйледі Адақ тұрып Абылайға:
«Я, таксыр, өтілім бар, қабыл айла!
Жұмбақты шешпей тұрып тілегім бар.
Қабыл ғып тілегімді, сөзді байла!

Болар ед кешпес күнә – шешер болсам.
Жақпаса қыздың басын кесер болсан.
Жұмбақты сонда ғана шешіп көрем.
Қыз сөзін шайпау болса, кешер болсан.

Бүркіт пен акку, мерген

Абылай: «Кешірем!» – деп қарқылдады.
Жанғырып, айнала шын саңқылдады.
Сол кезде көлде жүрген жұбай ақку
Ойбайлап суды сабап қаңқылдады.

Тұрған қол кенелмекке өлеңді естіп,
Толқыды көлге карап елендесіп,
Қараса, ойран болып жұбай акку,
Заулап жүр көл үстінде көлендесіп.

Сабайды көлді ойран ғып, суды шашып.
Кикулап, аласұрып, аузын ашып.
Шулатқан екі аккуды бүркіт екен,
Жөнелді бір баласын ала қашып...

Көктен жай төбесінен түйгендей-ак,
Немесе түнде бүйі тигендей-ак,
Екі акку ойран болып бірге ұмтылды.
Зар илеп ұясы өртке күйгендей-ак.

Аккудын ак бөбегін көлден іліп,
Тау бүркіт қуанғандай көкте күліп,
Зарлатып, ата-анасын сұнқылдатып,
Жөнелді шарыкка өрлеп көкпар қылып.

Тырнакты тырнақсызға шаппасын ба?..
Аңдушы алу ебін таппасын ба?..
Аккудын балапанын алып бүркіт,
Шырқады «Окжетпестің» қақ басына.

Көлдегі бейбіт құстар үрікті шошып,
Сүнгіді, қорғалады, қашты жосып.
Әскер де қарап тұрған қайран қалды,
Қос аққу сыңқылдады даусын қосып.

Зарлаған туған әке, анасына
Тау бүркіт көкпар қылған баласына
Жаны ашып кейбіреулер жабырқасты,
Аяныш кіргеннен соң санасына.

Әлсізді әлді жеген күші басым,
Жылатқан әлсіз болса қарындасын.
Тұтқын қыз осыны ойлап күз басында,
Аққуға қарап тұрып төкті жасын.

Адақ та қарап тұрып бойын тежеп,
Садағын қолына алып, шертіп, безеп,
Көк сүнгі оғын іліп серіппеге,
Бүркітке сығалады дәлдеп кезеп.

Бұлтиған бұлшық етті құрыш білек,
Жиырылып ырғатылды күшін білеп.
Атуға ыңғайланған жолбарысша
Ышқынды екі бұтты кере тіреп.
Садақтың серіппесін ырғап тартып,
Шалкиды пәрменінше күшін шіреп.
Жеткенде «Окжетпестін» басына құс,
Садағын Адақ мерген сілтеді іреп.

Ысқырды садақ оғы көкті жарып,
Зымырап жарқылдады жолын қарып.
Торғай боп «Окжетпеспен» қатарласқан,
Үш қырлы оқ тау бүркіттен өтті дарып.

Қаруын сан қылмыстың татарына,
Тап болды мерген дәлдеп атарына.
Тау бүркіт төңкерілді жеткен кезде
«Окжетпес» нақ басының қатарына.

Тау бүркіт қылығына жаза тапты,
Азырақ момын аңдар маза тапты.

Лақтырған терліктей боп көлге күмпіп,
Қан-қан боп, қан құмар ер қаза тапты.

Бүркіттің көкпар алып кашуына,
Болмады «Оқжетпестен» асуына.
Көзінше қалың қолдың қаза тапты,
Тура кеп шын мергеннің басуына.

Шарықтап, балапанды ап кетті деген,
Ноқат боп «Оқжетпестен» өтті деген,
Ешкімнің қиялына кірмеп еді,
Бүркітке атқан садақ жетті деген.

Адак мерген

Таң болып әскер толқып дуылдасты,
Адақты көтермелеп шуылдасты.
Жаңғыртты тау мен тасты көтерген сөз:
«Бәйгіден Адак озды, Адак асты...»

Алшитып көмшат бөркін тұрды Абылай,
Тамағын қоразданып қырды Абылай.
«Бағана, неге бұлай атпадың?..» – деп,
Адақтың қасына кеп тұрды Абылай.

«Бағана, бәйгіде сен жарысып па ең?..
Ортаға өнерінді салысып па ең?..
Атқыштық, күштілікті сынасқанда,
Онда озбай өзгелермен қалысып па ең?..»

Немесе бағана сен атпадың ба?..
Атуға жүрексініп батпадың ба?..
Әйтпесе сұлудан сен дәме қылмай,
Егеске түсуге әдеп сақтадың ба?..»

Айтты Адак: «Бәске, тақсыр, қатыспадым,
Шындағы орамалды атыспадым.
Сұлуды батырлардың бірі алсын деп,
Бәйгіге бекер түсіп шатыспадым.

Боіі тежеп батырлармен сынаспадым,
Әуре боп, белді бекер қынаспадым.

Жанағы қыз жұмбағын естігенше,
Әдейі, таксыр төре, сыр ашпадым.

Жұмсайтын, бар өнерді керек іске,
Әдейі салмап едім ерегіске,
Бәрін де қыз сертінің орындайын,
Таксыр хан, мен даярмын төренізге.

Ешбір ок орамалды шала алмады,
Таянып шын басына бара алмады.
Атып мен орамалды түсірейін,
Болса да сұлуды ешкім ала алмады...»

Соны айтып Адак енді тұрмай тоқтап,
Садағын онтайылады безеп оқтап.
Қос аққу шыр айналды мұнлы үнмен,
Баласын кезек ұшып, сыңсып жоктап.

Сұлу мен ханға карап Адак тұрды,
Безеніп «Окжетпеске» садак құрды.
Сүңгііп суға төнген құз басында
Сұлу да таңырқап көз қадап тұрды.

Расы Адак бәске қатыспаған,
Шындағы орамалды атыспаған.
Апырақ, албырт, өнгі батырлардан
Бұл жігіт өзін аулақ, жат ұстаған.

Тұрғандай түпсіз терең ойға батып,
Кадалып, шын басына қалған қатып,
«Окжетпес» өрдеш шынмен арбаскандай
Тұрған ед жолбарысша көзбен атып.

Және де жарысқа да енбеп еді,
«Түс» деген жігіттерге көнбеп еді.
«Ауырып тұрмын» деген сылтауына
Ренжіп қостастары сенбеп еді.

Өнері өзіне аян кем емесі,
Күшіне мұнын ешкім тең емесі.
Тұрған бұл жас құлжаша күші тертіп,
Тұрса да қайнап, қызып делебесі.

Батырлар жүгіргенде аршынлатып,
Адақты күш билеп ед қылшылдатып.
Тұлпардай кермедегі жер тарпыған,
Тықыршып ауыздығын қаршылдатып...

Жаңартты тұтқын қызбен Адак шартты,
Шіреніп, серіппені ырғап қатты.
Сырықта шын басындағы орамалға,
Сығалап көздеп тұрып садак тартты.

Әндетіп ок жөнелді көкке боздап,
Әуенің дыңылдатып сымын қозғап.
Шаттанып шынға қарай асқан сайын,
Елігіп, жар салғандай «шабандоздап».

Ұшқыр ок шын басына кетті сарнап,
Жайқалған орамалға атқан арнап.
Қалың қол тыныс тартып, телмірісіп,
Жаңғырды айнала тау қоса зарлап.

Қос тілді ок найзағайша көкті тіліп,
Айырып орамалды кетті күліп.
Орамал жырымданып қала берді:
Болат ок шүберекті кетпеді іліп...

Садаққа қыстырды Адақ үш қырлы оқты,
Ысқыртты шірей сілтеп аспан көкті.
Атқан оқ орамалдың қадасына
Сак етіп, тас жаңғыртып, барып соқты.

Үш қырлы ок дал-дал қылған мана құсты,
Шіреніп сілтеген соң қайрап тісті,
Оталған қурайдай көк шалғыменен,
Қада мен орамалды жұлып түсті.

Адақтың оғы өзгеден ұшқыр ұшты,
Қос тілді, жасыл құрыш, үшкір үшті.
Басына «Окжетпестің» оқ жеткізіп,
Өзгеден үздік болды күш құрышты.
Қада ұшты орамалмен шыннан жерге,
Тигендей ауыр құрыш үш бұрышты.

Оқпенен ілдіргенде орамалды,
Қанғандай болды әскердің іш құрышы.

Шуласты, Адақты қол мыңға балап,
Қамалап қошемет қып жатыр талап.
Қызулап төбесінен көтерісті,
Құрметтеп, айқайласып, «көп жасалап».

Адақты қамап жатыр құттықтасып,
Жапырлап, кезек-кезек ұтықтасып.
Жай күліп Адақ тұрды бөйгіні ұтып,
Әңгі емес секіретін асып-тасып.

Койқандап бөркін тастап шалқасынан,
Қошқардай байдың мыңды маркасынан,
Абылай Адаққа кеп алғыс айтып,
Риза боп, қақты күліп арқасынан.

Қыз жұмбағы

Енді қол жапырылды құзға қарап,
Бұралып құзда тұрған қызға қарап.
Үлкендер «көп жасалап» құттықтасты,
Әзіл қып біркелкі жас қызба-талап.

Қыз айтты Абылайға: «Даяр басым.
Таксыр хан, жұрт кішкене аялдасын.
Болса да Адаққа мен тиер болдым,
Жырымның шешуін де баяндасын...»

Абылай қыз тілегін «мақұл» деді.
Адаққа: «Ортаға кел, жақын, — деді. —
Кебіндей сұлу айтқан әнге салып,
Сөзінді жыр қылып айт, акын», — деді.

Шуласып: «Шешсін... шешсін!» — деді көп те,
Шешуін қыз кебінің естімекке.
Өзі де көпшіліктің құмар еді
Адаққа жұмбақты енді шештірмекке...

Адак ақын

Адак ер ыңғайланды даусын оңдап,
Лашындай шарықтауға қанат қомдап,
Шырылып бойындағы күшін жиып,
Жараған бәйгі кердей, бойын сомдап.
Қозғалды, дарқан ақын бұрағандай,
Құлағын домбыраның күйлеп қолға ап!
Боздатып күй сарынын келтіргендей,
Екпінін ірке шертіп, кеңнен толғап.
Бой жазып бәйгі кердей ойқастаған,
Тұқырып, мойнын кезек оңнан солға ап.
Орғыды бір бүгіліп, бір жазылып,
Құлашын қарыштауға жолын болжап.

Әскер де қамаласып тұрды жиын,
Анталап, бір-біріне тіреп інін,
Шешуі қыз кебінің не екен деп
Көрінген өңгелерге сонша қиын.
Ақырып күйкылжытып шырқады Адак
Соккандай таудан ұйтқып долы күйін.

Кең тастап көкірегін қобдиланып,
Серпілті көкке өрлетіп құлақ күйін.
«Әлеумет, сабыр етіп таза тында,
Шешілсін қыз байлаған жұмбақ түйін.
Ұзатпай қыздың кебін баяндайын,
Тында да, мейлің күйін, мейлін сүйін.
Адамның бір жолдағы намысы бір,
Болса егер санасы бар бір-ақ ұйым.
Жайылып бірден-бірге бастан-аяқ,
Жыр болмақ бұл өңгіме елге дүйім.
Ел менен ер намысын ақтай алмас,
Ел шауып, олжа қылып алған бүйіым.
Хан да бар, кара да бар бұл арада
Төрелік берерсіңдер, әділ биім...»

Жұмбақтың шешуі

Тұтқын қыз өз басының жырын айтты,
Жүректен жарып шыққан шынын айтты.
Кептерді мысал қылып өз басына,
Не көрген бала күннен сырын айтты.

Зорлықтың жастан дәмін татқан екен,
Ауылын бір күн жау кеп шапқан екен,
Өлімнен ата-анасын жау қолынан
Лашындай бір ер кез боп қакқан екен.

Шапқан жау отырғанда саспай жайлап,
Атасын бауыздауға пышақ қайрап,
Зарлаған екен сонда бала сұлу,
Жауынан рақым тілеп ағатайлап.
Лашындай кез болған ер ойда жоқта
Бүйірден тиген екен жауға айқайлап.
Ауылды бейбіт жатқан қырған жаудың
Лезде қалған екен өзі жайрап.

Ер жігіт бейіне лашын ала мойнақ
Бүйірден жауға тиіп салады ойнақ.
Жұлады қарақұстай жаудың басын
Боп келген бейбіт елді ала қоймақ.

Әлгі ерге қыз әкесі барын сайлап,
Мал, басын түгелімен тартқан айдап.
Көп сөздің ақырында лашын сынды ер
Кетіпті қыз баламен бір сөз байлап.

Кім көрген уәденін мұндай түрін,
Әңгімем естілмеген бұдан бұрын.
Лашын мен кептер кебін айтты сұлу,
Мысал ғып әлгі ермен сертті сырын.

«Күнәға», бойжеткен соң, батпай тұрып,
Әйелдік тұрмыс дәмін татпай тұрып,
Әлгі ерге бір түнекке кеп қайтпақ қыз,
Қойнына күйеуінін жатпай тұрып.

Әйел боп салмай тұрып басқа күндік,
Болатын болса дағы мейлі кімдік,
Байласқан серт бойынша әуелі қыз
Әлгі ерге әйел болмақ бір-ақ түндік.

Сөз байлап ер кетіпті сұлуменен,
Қыз өскен аз ғана өмір сүруменен...

Бір сабаз кызды келіп алмак болған,
Қалап кеп, іздеп құлак түруменен.

Күйеуін мысал қылды ақ сұңқарға,
Әрине, сұңқар сипат ашық жарға.
Сұңқар ғой сүйген жары сұлу кыздың,
Болмай ма сүймегені нак сұм қарға...

Әрине, күйеу отау тіккен аулак,
Оңаша күйеу сонда жатпақ аунап.
Қасына алып келген қалыңдығын
Үйіріп, сыр ашысып алмақ баурап.

Күйеуге қалыңдығын әкеп ауылы,
Басына салмақ болған желек жаулық.
Қыз сырын айтқан екен жұбайына,
Екеуін қалдырғанда құсша баулып.

Оңаша түнде отауда емін-еркін
Сабаз қыз күйеуіне кебін шертіп,
Сол түнгі кеңшілігін сұранады,
Өтеуге баяғы ермен қылған сертін.

Сұлуға берген екен күйеуі ерік,
Жомарттық ерлігіне болып серік:
«Сертінді бар да орында, – депті жары, –
Адамдық қылған сертке болмақ берік».

Күйеуі айтқан сонда өсиетін,
Шыншылдық – адамшылдық қасиетін.
«Жалғаншы атанба, бар, сертінді өте,
Шыншыл бол, әділ халық бас иетін...»

Белгіге берген күйеу орамалын,
Сұлудан аямайды қора малын.
Шеттерін кестелеген орамалды
Қыз шыққан қыпша белге орап алып.

Рұқсат ап ақ сұңқардан қойнындағы,
Білінбей өзге жұртқа бойын бағып,
Жөнелген екен сұлу түнде жалғыз
Өтеуге алған сертін мойнындағы.

Әр жерде ұрылардың ісі ұласқан,
Бәрінен сол түнгі бір үш ұры асқан.
Жүгірген түнделетіп жалғыз сұлу
Бір жерден үш ұрыға ұшырасқан.

Ұрылар қуанысқан секірісіп,
Зорлауға қызды ыңғайлап бекінісіп.
Құтырып айуандық нәпсілері,
Шұбырып сілекейі кекірісіп.

Жемді тек түнде аулайтын құсша қарап,
Жол тосып кездескенді жүрген талап.
Кептер құс ұшырасқан түнде орманда,
Мысал ғой үш ұрыға үш жапалақ.

Сұлуға үш қаракшы қызығады,
Көздері карауытып қызынады.
Айуан нәпсілерін тойдыруға
Естері алабұртып бұзылады.

Бұралған көк шыбықтай көркем ару,
Нәзік қыз істей алмақ кімге қару?..
Іліксе арсыздарға мұндай олжа,
Болады тілектері итше сару.

Қыз жылап айтқан екен барлық сырын,
Себебін келе жатқан бүйтіп ұрын,
Алдаушы болам ғой деп сенгіш ерге,
Жойма деп жалыныпты әбүйірін.

Сұлудың сырын айтып жылағаны,
Жалынып көздің жасын бұлағаны,
Оятқан үш ұрының ар, намысын,
Кеңшілік олардан да сұрағаны...

Құтырып қозған нәпсі басылады,
Кешірім сұрап қызға бас ұрады,
Оянған адамшылық ар, ұяты
Айуан нәпсі жынын қашырады.

Жаман ой, арам қулық бәрін тастап,
Құрметтеп, енді үш ұры «қарындастап»,

Сабаздың лашын сынды мекеніне
Қызды ертіп, түн ішінде жүрген бастап.

Үш ұры тірі жанға білдірместен,
Жолшыбай жат көздерге ілдірместен,
Қыз іздеп шыққан ердің мекеніне
Жеткізіп сап қайтыпты кідірместен.

Түн қатып іздеп шыққан жерін тауып,
Қыз келіп жолығады ерін тауып.
«Баяғы серт бойынша келдім, – дейді, –
Мұрсат алып түн ішінде ебін тауып».

Кебін қыз шерткен екен түгел бастан,
Бір сөзін уақиғаның қалдырмастан.
Күйеу мен ұрылардың кеңшілігін
Баяндап ақтарғандай бейне дастан.

Қалай ғып сұлу рұқсат алғандығы,
Күйеуі жомарттық қып қалғандығы –
Батырды бөрі қайран қылған екен,
Үш ұры тимей әкеп салғандығы.

Сұлуға батыр енді дейді: «Шырақ!
Оншалық аулың сенің емес жырақ.
Ризамын қайт ізіңше, сертің бітті,
Қызықсам қала ма ардан бір жапырақ?..»

Ер арын, қайтсін, енді зорласын ба?..
Өзін де, сұлуды да қорласын ба?..
Бұрын ер, енді қызып бір шашакка,
Алданып бұ да жомарт болмасын ба?..

Қыз аман кейін қайтып жолға түскен,
Кептердей бенде бопты торға түскен.
Жеткенше сұңқарына қайта келіп,
Сол елді шапқан жауға қолға түскен.

Сол елді шапқан жауы бізбіз, міне...
Осы еді қыз кебінің барлық шыны.
Тайлақша бөйгі боп тұр, міне, ортада
Біреудің мандайдағы Ай мен Күні?

Орманға тиген барып тау бүркіті,
Аңдарға ылғи момын жау бүркіті,
Таксыр хан, сізге мысал айтылған сөз,
«Жүрміз ғой, – десек тағы, – жауды үркітіп...»

Жазықсыз қалмақпенен жауласамыз,
Аянбай аңша кырып ауласамыз.
Қалмақ та ел өзіміздей деген болса,
Тенгермей бойымызға дауласамыз.

Мысал ғып жырлады қыз сыр мен зарын,
Елінің әділ, жомарт сабаздарын.
Жыр қылды түнде өзімен ұшырасқан,
Жол тосып ұрлық қылған «бабы аздарын».

Бәрінің жомарттығы сүйісінерлік,
Әр елге осындай-ақ тисін ерлік.
Жомарттық бізден мұндай табылмаса,
Мақтанған құр өтірік, күйсін өрлік!..

«Өлтірер, – деген еді, – ерді намыс,
Қоянды өлтіреді, – деген, – камыс».
Қызды енді олжаласак, елімізді
Не демек естісе егер жат ер – калыс?

«Сабаз» деп бұл сұлуды мақтар еді,
«Момын» деп қалмақ елін жақтар еді.
Бізден де бір қыз сөйтіп зарлап тұрса,
Қиянат қылғандарды ақтар еді.

Сөзді енді бүркемелік, етіп күлте,
Мұндайда керек емес мақта-білте.
«Ханы да, қарасы да арсыз» деген,
Келмесін ел бетіне шіркеу-шілте.

Қыз жырын сізге арнады төрелікке,
Болмайық, таксыр, бекер өр-елікпе.
Естіген халық жерге түкірмесін,
Біз дағы әділ билік берелік те.

Әлеумет, мойнымызға бұл бір салмақ,
Қырлыды қолымыздан талай қалмақ...

Күн сайын лағнат айтып отыратын,
Боламыз, қызды ұялмай, қалай алмақ?..

Бұл сұлу бәйгіме енді маған тиді,
Тақсыр хан, билігіңе басымда идім.
Ұрықсат бердім қызға елін тапсын,
Олжаны ұры қиған мен де кидым...

Тарқатсын нәзік тұтқын қасірет, шерін,
Жарамды бір жүйрікпен тапсын елін.
Еліне аман қайтып сұлу бикеш,
Өлмесе, тауып алсын жомарт ерін...

Ерік алған қыз бен ханның қолы

Иілді Адақ ханға болып сөзін,
Кіргендей болды көпке біраз сезім.
Бұралып құзда тұрған сұлу пақыр
Біраз боп, тұрды жылап сүртіп көзін.

Абылай төмен карап тұрды тұйық,
Ішінде тұншыққандай мылқау қиық.
Ешкім де бұза алмады біткен істі,
Әскердің өлгі сөзге көбі-ақ ұйып.

Мінбелеп шындар көлге шүңиеді,
Айнала көктен төніп үңіледі.
Көлбеген Бурабайдың айнасына
Шындар мен көктен басын күн иеді.

Сұлудан дәмелілер үміт үзді.
Анталап, әскер шулап, қамап құзды.
Ерік алып, көкірек керіп демін алған,
Жамырап, құттықтады тұтқын қызды...

Қаранып сұлу енді оң мен солға,
Сөйледі ханы менен қалың қолға:
«Тақсыр хан, үлкен аға, замандастар!
Кідірмей бет түзейін, шығып жолға.

Ойлап ем сырымды айтып жыламаққа,
Жұмбақтап ханнан ерік сұрамаққа,

Әдейі күз басына шығып едім,
Бермесе, тұңғиыққа құламаққа.

Тереңге төнген құзды сайлап едім,
Басына шығып кепті сайрап едім.
Олжаға түсер болсам, құздан құлап
Өлуге белді бекем байлап едім.

Рақмет құтты болсын дегендерге,
Зарымды бүйтіп шешкен кемеңгерге...
Тағы да адамшылық еткейсіздер
Олжа боп біздің елден келгендерге...»

Кідірмей бір жүйрікті алдыртады,
Ерлетіп қоржынды ондап салдыртады.
Сусындап, тұтқын сұлу киінгенше,
Суартып, жетектетіп, шалдыртады.

Тұрды қыз сымдай болып белін қынай,
Қос бұрым, сүмбіл шашы беліне ұнай,
Женген соң, сұлу енді құрмет көрді,
Келгендей Абылайдың елін сынай.
Сөйлесіп анталаған батырлармен,
Жүретін жолдың бағыт жөнін сұрай...
Қалмақтың өзге тұтқын әйелдері
Қоштасты, зар еңіреп жылай-жылай.

Қыз бен Керкөжек

Шапшыды, тықыршып Кер бәйге сұрай,
Аузымен құс тістеген бейне құмай.
Жандыға шалдырмайтын жел аяқты,
Қуса да қос канатты мейлі құдай!

Көжекттей қамыс құлақ, сымпыс құйрық,
Бүгілген бадана көз, мінсіз сүйрік.
Алмайды қанатсызды қапталына,
Жүйткісе көз ілеспес сағым жүйрік.

Жетектеп әлекедей Көжек керді,
Серке сан, бота тірсек өжет керді,

Шаужайлап аяндатып бір жас жігіт,
Тізгінін қатты қымтып, тежеп көрді.
Секіріп, аузын ашып, көкке шапшып,
Көжек кер қобалжытты үстегі ерді.
Желікті, дәйек қылмай, тез пыскырып,
Шашпаққа бұрқыратып ашы терді.
Жұлқынып, ауыздығын қарш-қарш шайнап,
Тұқырып, құшырланып, тарпып жерді,
Шиыршық атып, билеп шырк айналды,
Уытты епкінімен шарпып желді.
Атыспай Абылайдың қолын жеңген
Жөнелмек алып сұлу кемеңгерді.
Сұлуды кетпек алып құстай ұшып,
Дегендей: «Тарқатсын тез шемен, шерді».
Ыңғайлап, қызға әкеліп Көжекте ұстап,
Мөлшерлеп, қоржынға сап қорек берді.
Жолшыбай су алуға керек десіп,
Бүктесіп, қоржынға сап көнек берді.
Пысықтап қайта-қайта: «Адаспа», – деп,
Жадына жөнін меззеп, шенеп берді.
Мініп ап Керкөжекке, шіркін сұлу,
Бұралып қош айтысып жөнөп берді.

Мінген соң Қуандықтың құмайына,
Жөнелді қыз елі мен жұбайына.
Жолшыбай тірі жанға шалдырар ма,
Керкөжек тигеннен соң сыбайына?

Жөнелді аузын ашып керше таңлақ,
Ырғиды, құйын сокқан бейне қаңбақ,
Не құмай, не бұлдырық, не қаңбақ деп,
Айтарсың, қарамасаң әбден андап.
Сәйгүлік Қуандықтың арда кері,
Жорыққа Барақ батыр мінген таңдап.
Бауыры аңғал шынның болды жым-жырт,
Сағымдай бітті тозып, қалған шандық.

Жас елік кетті босап тұтқан қолдан,
Жас құлан шықты ойнақтап түскен ордан.
Тұтқын қыз, Керкөжекпен кептер құсша,
Жытты енді босанған соң темір тордан...

...Тарихка болмаса да онша дерек,
Әркім-ақ оқып көрер қылса керек.
Көрейік толық білген жазсын жақсы,
Еш ертек меншікті емес ешкімге ерек.

Талай сыр ертегіні ел айтады,
Ызындап таудан сокқан жел айтады.
Жасырын сыбырласқан жапырақтар,
Күндіз-түн күңкілдеген көл айтады.

Толғанып төмен карап шал айтады,
Тамсанып таңырқанып бала айтады.
Тау, тасты тұнжыраған куә қылып,
От басы қатын-қалаш — бәрі айтады.

Ертегі болмаса да хатта қалған,
Аузында шежіренің — қартта қалған.
Қарттардың баян қылған әңгімесін
Есіткен кейінгілер жаттап алған...

Жыршы акын домбырасын шертіп төрде,
Ертекпен таныстырар ашып перде.
Тыңдаған алқа-қотан әлеуметтен
Талапкер жат алады, болса зерде.
Домбыра түптен қозғап жырын сарнап,
Күрсініп толғанады қоңыр перне.
Қоздатып көшкен елдей шұбыртады;
Моншакша тізбектеліп айтқан терме...

Домбыра сарнайды үдеп күйін шертіп;
Толғанып жырлайды акын талмай тертіп.
Ертегін Көкшетаудың баяндайды,
Ұзаққа шапқан аттай шоқып, кертіп.
Тыңдаған алқа-қотан әлеуметті
Ертекші тамаша етіп алады ертіп.
Тамсанып ертегіге ертедегі,
Әлеумет теңселетін күймен елтіп...
Ертекке енді әлеумет емес құмар...
Ескілік енбекші елге болмас тұмар.
Енбек пен өнер күйін естісе енді,
Әлеумет ынталасып елтіп тынар...

1925-1928 жылдар.

II

АҚЫН

Гибратты сөздер айтып болдың ақын.
Мүсәнләфләр¹ сөзіне сөзің жақын.
Үлгі қып кейінгіге жаздың нұсқа,
Қиыннан қиыстырып сөздің нақын.

Сөзіңнің қарап тұрсам мағынасы мол,
Бастаушы адасқанды болғандай жол.
Өзге сөздің патшасы – сенің сөзің,
Я бар бол бұл дүниеде, яки жоқ бол.

Өлсең де мың жыл бұрын сенің өзін,
Тозбайтын алтын үлгі қалған сөзің.
Сыңар жақ, пікір қисық тоң мойынды
Түзеуге үміт етіп құрған тезің.

Сөзіңді үлгі қылды білген адам.
Түсінбес оқыса да бітеу надан.
Наданға құр қу ағаш құрған тезің,
Көткеншек, алға қарай баспас қадам.

Сөзіңнің жылдан-жылға қадыры асты,
Оқуға құмар қылды талай жасты.
Құмар болған кеудесі – сәулелі ар,
Айтпаймын ауылдағы шыбай масты.

Саналы көзі ашыққа сөзің алтын,
Санасызға – жел сөз, я соққан салқын,
Ойында санасыздың еш нәрсе жоқ
Ілгері бассын деген қазақ халқын.

МҰҢ

(Досым Нұрмақұлы Нығметке арнадым)

Қалғанда тар лахатта жалғыз өзім,
Жан кетіп жұмылғанда екі көзім,

¹ Мүсәнләфләр – араб сөзі, замағш, тілеуі бір деген мағыптада.

Қанатты, тағы тұлпарым,
Арқырап келші кермеден;

Тұмарлап баптап, айдарын,
Құйрығын сүзіп ерлеген,
Құтқаршы мені қамаудан
Шынжырлап ерік бермеген;

Мініп ап «шу!» деп кетейін,
Жарысып соққан желменен,
Көбігің шықсын күмістей
Шомылып аққан терменен;

Аймақты жарып дүбірін
Жаңғырсын таулар, жерменен,
Сыпыра шауып қырымды,
Амандасып көлменен;

Бұралған өзен, орманмен,
Зенгір таумен, белменен;
Өңкей сорлы езілген
Көрісейін елменен.

1918 жыл.

САҒЫНДЫМ

(Қамауда)

Туғалы капас көрмеген,
Көкіректе кектер кернеген.
Талпынып құлаш сермеген
Айтайын ішкі сырымды:

Қайырымды қалың елі бар,
Сарыарка сары белі бар,
Өрісті шалқар көлі бар
Сағындым мен қырымды.

Өзенді, көлді жайлаған,
Кермеге тұлпар байлаған,
Хабарсыз арам ойлардан
Сағындым мен аулымды.

Жібектей шашы оралған,
Қыпша белі қыналған,
Еркесі қырдың бұралған
Сағындым мен сәулемді.

Айналып-толғап өсірген,
Ақ сүтін беріп кешірген,
Тастамайтын есінен
Сағындым ғаріп анамды.

Мал бағып, шауып ойнаған,
Үйреткен асау бойлаған...
Көк жасыл шөбі жайнаған
Сағындым еркін даламды.

Қымызы бал шараптай,
Жігіті бағлан манаптай,
Тұлпары тарпаң канатты
Сағындым бейбіт елімді.

Таулары биік қиялы,
Орманы шалғын миялы,
Жылқы, кой, сиыр, түйелі
Сағындым Арқа – жерімді.

1918.

ҚАМАУДА

Тас үйдегі тұтқынды
Аяған адам жоқ болды.
Аяды бірақ табиғат,
Көңлім соған тоқ болды.

Терезенің алдына
Торғайлар кеп ән салды.
Ызғарлы қамау тас үйге
Күйлендіріп жан салды.

Даладан көгал жас исін,
Жіберді маған желменен.
Терезеде отырып,
Сөйлесті көңлім елменен.

Болса да алыс қызыл күн,
Шұғыласын шашты алтындап.
Ғашығым менің — бостандық
Келді алдыма жаркылдап.

Терезеден өлшеусіз
Көрсетті қыр, кендігін,
Табиғатына дүниенің
Патша мен тұтқын теңдігін.

Демін салып маіда жел,
Құшақтап сүйіп тәнімді:
Сүйгенімдей тербетіп
Жұбатты менің жанымды.

Отырмын күзет — қамауда
Дұшпаннан тәнім жеңілді.
Жене алмас бірақ еш пәнде
Асау еркін көңілді.

1918 жыл, июнь, Ақмола.

АДАСҚАНДАРҒА

(Тұтқынның сөзі)

Нашарларға болысып,
Күзетшілер бетін кайыру,
Тырнағынан олардың
Езілгендерді айыру

Жолында жүрген бауырына
Тас аттындар бөрің де,
Мырзаларға қосылып
Жастарың да, көрің де,

Адамдықтың ұшқыны —
Сендерге егер ар болса,
Бердім соның сотына,
Халық — тәңір бар болса!

1918 жыл, июль, Ақмола.

ШАҢИТ БОЛҒАН ДОСТАРЫМА

Дүниеде ер жігіттің өлгені арман,
Қадірсіз айдалада көмгені арман.
Михнатты, қайғы, қасірет, былғанышты –
Бәрінен сұм дүниеге келгені арман.

Ер жігіт ақ өліммен өлгенінде,
Сыз төсек кара жерге көмгенінде,
Жалғыз-ақ сорлы ананы аяймын мен
Ойға алып жақындарым тергенімде.

Тыншығар біраз жылап сүйген жары,
Ұмытар жақын деген достың бәрі.
Дүниеде ұмытпаймын жалғыз-ақ сол,
Сорлы ана, көкірек жарған қайғы, зары!

Аяныш емес ердің кара басы,
Аяныш емес және жан жолдасы,
Дүниеде ең аяныш естен кетпес –
Тамшылап сорлы ананың аққан жасы!

1919 жыл.

АЗАП ВАГОНЫ – ДОЗАК

Тендігі үшін нашардың
Жауызға көнбей туладық.
Залымдардың жасаған
Аранына уладық.

Қараңғы, суық зынданды
Жатақ қылды тәніміз.
Қылыштын жүзі, мылтықтың
Аузында болды жанымыз.

Шенгелінде жауыздың
Кетіп адам сәніміз,
Аыстандай шынжырлы
Өртеңіп, қайнап қанымыз,

Бір шұңқыр су, түйір нан
Үйреншікті ас болды.

Күл, көмір, қықым, тоң — төсек
Жастығымыз тас болды.

Тас көмірдің топырағы
Денені басып каралап,
Тас көмірдің түтіні
Өкпені қауып аралап,

Қол-аяқта көк шынжыр,
Жыланша жалап, жаралап,
Жауыздардың дозағын —
Көрдiк қорлық азабын.

1919 жыл.

ТҮРМЕДЕН ҚАШЫП ШЫҚҚАНДА

Шыдамадым қапаста,
Кеңшілікке қаштым.
Көндікпедім матауға,
Асау атша бастым.

Уф! Шырқап, зымырап,
Сұңқардай заулап ұшайын!
 Ұшайын!

Көкті, жерді қапсырып
Әй, бір құшайын!
 Біріктіріп құшайын!

Қолға түскен бүркіттей
Ішім қатты пысып ед.
Еңсемді басып қу қамау,
Кеудемді қатты қысып ед.

Уа, кең дала, кең дала!
Еркін байтақ ең дала.
Құшағыңды аш, төсінді аш!
Төсіңе мені қысып бас.

Мен ер,
 ер,
 Мен бала,
 Жас.

Уф, шіркін-ай, бұл не шаттық?!
Мен күшті енді!
Мен...
Мен...
Мас...

Тағдырдың көз жете ме бермесіне?
Дәуренің неше айналып келмесіне?
Қамауға жігіт адам көнсін неге,
Жігері жоқ болмаса зердесінде.

Міне аспан, міне халық, міне дала,
Әне орман, әне кең әм еркін дала.
Жүгірген, жүрген, шапқан ерсіл-қарсыл,
Міне үлкен, міне жастар, міне бала!

Уф, Жүрейін, жүрейін,
Осы жерден кетейін.
Бостандық, кеңдік, байтаққа
Күн-түн қатып жетейін.

Тіршілік, тұрмыс менікі!
Әуп!
Ауаны жұтайын!
Жұтайын!
Кеудемді керіп жұтайын,
Бар ауаны құртайын!

1919 жыл.

БОРАНДА

Ызғарлы түтек боран соқты қатты,
Жүз қадам жер көрінбей... кеш те батты ...
Екпіндеп дүлей боран гулей соғып,
Еніретіп төңіректі ызындатты.

Бекітіп қораларын, малын қамап,
Масайрап үйлерінде ішіп тамақ,
Малдылар отырғанда күліп-ойнап,
Боранда келе жатты сорлы шал-ақ.

Сорлы шал бұл адасып келе жатқан,
Қу бейнет жарлылықтың дәмін татқан.

Қойын, қоныш, мойнына ызғар өтіп,
Үлбіреп қарлар толып, еріп қатқан.

Інінде дорбасы бар нәрсе салған,
Жинаған ескі-құсқы жұрттан алған.
Жаны ашып асыраған адам болмай,
Қаңғырып қайыр сұрап арып-талған.

Омбылап жүре-жүре әлі кетті.
«Уһ... ажал, тыншықтыр», – деп бұрды бетті.
Қу кедей қыста қатқан, жазда кеуіп,
Өмірде серік қылған қу бейнетті.

Ысқырды дүлей боран екпіндеткен,
Сорлыны қалтыратты ызғар өткен.
«Уу, у, у!.. Алла... өлгенім-ау, ө-әй, адастым».
Сорлыны жықты қарға әлі кеткен.

Сорлы шал жан таласып біраз жатты.
Денесі әлі кетіп мұз боп қатты.
Уу... гу-гу дүлей боран, ей!.. Ей... жан жоқ.
Сорлыны қармен көміп бетін жапты.

Рақымсыз дүлей боран! Гуле, соқ-соқ!
Барлық бай үйлерінде тамағы тоқ.
Қаңғырған сорлыларға әлің келсін,
Аяйтын арттарында ешкімі жоқ.

1919 жыл.

ҚАМЫҚҚАН КӨНІЛГЕ

Көңілім-ау, жанған оттай шалқушы едін.
Қырандай жоғары өрлеп қалқушы едін,
Зұлматқа қаһар тігіп, лағнат айтып,
Балша еріп махаббатқа балқушы едін.

Еркінді қу қайғыға берме, көңілім!
Күйленіп бұрынғыдай керне, көңілім!
Қамығып жабырқадың неге мұндай,
Талпынып көкке құлаш серме, көңілім!

Бір уақыт біздің талай асканы рас.
Көп дұшпан сырттан күндеп, қастаны рас.

Жарқырап жерге түскен қызыл күнді
Бұл күнде қара зұлмат басқаны рас.

Бұл күнде көп дұшпанның жеңгені рас.
Қара түн қапылыста келгені рас.
Жүрекке жара салып тиген оқтай,
Қайғы-дерт көкірек жарып енгені рас.

Бұл күнде жау жағадан алғаны рас.
Көп дұшпан аяқтан кеп шалғаны рас.
Шала өлген қара жылан андаусызда
Өкпеден көк найзасын салғаны рас.

Қажыма, ер көнілім, бәрі де өтер.
Сан азап бір күнгідей болмай кетер.
Қара түн басып тұрса алды-артынды,
Жарқырап ататын таң өлі-ақ жетер.

1919 жыл, март.

БАБАЛАРЫМА

(Шағым)

Қу заман басқа салды мұндай шақты,
Қайтейін, медеу қылдым жалғыз хақты.
«Ұрпағың өсіп-өнген ұрулы ел бол», –
Деуші еді бабам Тока аруақты.

Ескене, Байбек, Жәнібек – бергі атам.
Қайырлы деуші еді ғой берген батан.
Михнат, қпыншылық басқа түсті,
Жок еді істерімде ешбір қатам.

Ор, Аба, Есен, Нұра жерім еді,
Қуандық – Қаратоқа елім еді.
Қолдар деп қысылғанда бабаларым,
Сендерге асау балаң сеніп еді.

Бар жазам күштілермен жарысқаным,
Жыртқаным сорлы жұрттың намыстарын.
Теңдікке нашар жұртты жеткізуге
Көп жауыз ұлықтармен қарысқаным.

Жазғаным елді біраз билегенім.
Пандарды ұлықсыған илегенім.
Әйел мен кедейлерге «теңелдін» деп,
Оларды өрге қарап сүйрегенім.

Ел жеген жауыздарға қарсы тұрдым.
Нашармен қол ұстасып бірге жүрдім.
Би, болыс, бай, төренің малдарына
Сатылмай әділшілік жолын кұрдым.

Жат жерде жауыз заман жаяулатты.
Бұрынғы ұмыттырды мінген атты.
Бір күнде бай мен панды илеткізіп,
Артынан басқа салды михнатты.

Күлдіреп табандары, баяулаған,
Қамығып ер көңілі қаяуланған.
Ұрпағың жүйірік мінген, бабаларым,
Жоқ шығар мендей балаң жаяулаған.

Жаяулап дәмін таттым талай елдің.
Аралап суын іштім талай жердің,
Еш жерде ат-жөнімді, сырымды айтпай,
Біреуі болып сорлы жұмыскердің.

Табиғат өзгеше боп туған едім,
Белімді жастан бекем буған едім.
Халықтың қорлық көрген туын ұстап,
Әділдік жолын іздеп қуған едім.

Болса да жолым қиын михнатты,
Сол жолда басшы қылдым жалғыз хакты.
Дарияға қайық салған өр баланды
Қолда енді, бабаларым, аруакты!

1919 жыл, май, «Баян ауылы».

ШӨЛДЕ

I

Домбыраға

Көкіректе қайнаған кек ондыра ма?
Көңілді бір орынға қондыра ма?

Түнерген кара кабак жадырасын,
Ән салып, күй күйлейін домбыраға.

Аршадан кертiп жонып тнек салдым,
Ызаны таркатуға домбыра алдым.
Күнiренiп, көтерiлiп, канат сермеп,
Домбырам, айтшы бәрiн бiздiң халдiн!?

Домбыра-ай, күйлер қоссын пернелерiн!
Таркатшы көкiректегi кектiң шерiн.
Кабакты қарсы жауып тұнжырады,
Түнерiп, түгi шығып кайратты ерiн.

Домбыра күйлегенде шыққан сарын,
Көкiректен ән салғанда шыққан жалын,
Күйдiрiп әм мұздатып жан мен тәндi,
Әлемге бiздiң халдiң айтшы бәрiн!

II

Аққуға

Келедi мұнды дауыс кұлағыма,
Япырым-ай, бiр сорлы әйел жылады ма?
Сағынып әлде қымбат бiр адамын,
Көл қылып көздiң жасын бұлады ма?

Уа, әне, саңкылдаған аққу екен,
Бiреуге сәлем айтсам, айтар ма екен?
Әй, аққу, әй, сәлем айт жолыққанда,
Сарыарка сынсыз сұлу бiздiң мекен.

Сол жақта естен кетпес бiр адам бар,
Сорлы ана – ол сағынып енiреген зар.
Көкiрегi қарс айрылған «уһ» дегенде,
Емес ол опасы жоқ сұм сүйген жар.

Уа, дүние-ай, канат бiтiп құс боп ұшсам,
Сағынған сол байғұсты барып кұшсам.
Шипа боп жарақатты жүрегiне,
Құшақтап көкiрегiме басып қыссам!

III

Күрең атқа

Күрең ат, күрсінесің, зорықтың ба?
Аркадан күдер үзіп торықтың ба?
Меңдей-ақ тыныштық таппай елді тастап,
Сен дағы сергелденге жолықтың ба?

Күрең ат, жабырқайсың, камықтың ба?
Сағынып Сарыарқаны тарықтың ба?
Тыныштықтан безіп жүрген бір адаммен
Жолдас боп, арып-ашып талықтың ба?

Күрең ат, жабырқама, арқаң босар,
Үйірден бөлген тағдыр қайта қосар.
Ел-жұртқа есен қайтсақ, тілектестер
Той қылып, алдымыздан бізді тосар.

1919 жыл, октябрь, «Шөл».

ЖЕЛ ҚАЙЫҚТА

Тәуекел дарияға салсаң қайық.
Талмай дүз, тұтқан жолдан кетпей тайып.
Дарияда бірде тыныш, бірде дауыл,
Қаңбақша кезер кемең қанат жайып.

Айықта қалқыр кемең тыныш тауып,
Сұрапыл дауыл сокса қатер-қауіп.
Тілсіз жау – қара дауыл үні құрыр,
Ескекті мықтап ұста кетпей ауып.

Тымықта құлаш керсең әнге салып,
Кулеп сал толқында да қаһарланып.
Сыр берме жел қайыққа мінгеннен соң,
Рақатты, михнатты да мойынға алып.

Толқында, тымықта да өлеңдетіп,
Дариядан қорықпай дүзіп аман өтіп,
Ғадірлік, махабаттың патшалығын
Көресің мақсұтыңа барып жетіп.

1920 жыл, октябрь, Орынбор.

ДОМБЫРА

Алка-қотан әлеумет
Отырды кең ордада.
Өткен-кеткен әңгіме
Сөйленіп өтті ортада.

Домбырамды қолға алып,
Шертіп, толғап күйлеттім.
Түрлі сарын, түрлі күй,
Пернелерін сөйлеттім.

Біресе сөйлеп рухтанып,
Домбырам менің зарлады.
Біресе жылап күңіреніп,
Біресе тағы аңырады.

Біресе шалқып шаттанды,
Сөйледі, күлді сыңқылдап.
Біресе қызып күйінді,
Күрсініп, уһлеп, ыңқылдап.

Құмарланып біресе,
Елжіреп мас боп былқылдап,
Жалындай жанып, созылып,
Үзіліп, толғап қыңқылдап.

Домбыраға қосылып,
Көкірегім де сарнады.
Кернеді, толды, тасыды,
Көзімнен жас парлады.

Біресе толып күш келіп,
Құлаштап бипыл шалқыды.
Біресе еріп балдай боп,
Үлбіреп және балқыды.

Тыңдаушы үйде әлеумет
Көңілденді, ойнады.
Тұнжырасып біресе,
Тереңге сүңгіп ойлады.

Домбыраның күйлері:
Жас жүректің сыры еді,
Көңілдің зары, мұны еді,
Көкірек сарын-үн еді.

Кеулеген рухтың иманы,
Шалқыған екпін күші еді.
Үлбірек, нәзік әм сезгіш,
Қайнаған жанның ісі еді.

*1922 жыл, Ташкент,
Дұрман.*

КІМДЕ-КІМНІҢ ТАСҚЫН СУДАЙ ҚАЙРАТЫ

Кімде-кімнің тасқын судай қайраты,
Күркіреген бұлтты аспандай айбаты.
Екпін-күші асау тағы тұлпардай,
Серпіндісі тас түлекті сұңқардай.

Бауырларым, екпін күшті кернейік,
Ескілердің есебіне ермейік.
Ескі жоба, ескі өлшеу тар капас,
Күшті жұмсап, ірікпей құлаш сермейік.

Қиырсыздың қиырына жетейік,
Өлшеуі жоқ көк мұхиттан өтейік.
Аспандағы алыс қызыл жұлдызды
Жерге әкеліп жердің көркі етейік.

Шешілмеген ескі жұмбақ шешейік,
Жерді, аспанды тынбай сүзіп кешейік.
Сансыз қиын бөгеттерді жолдағы
Қиратайық, уатайық, кесейік.

Қара жерден аспан асып ұшайық,
Жерді, аспанды біріктіріп құшайық.
Аспан, жерді қуыршақтай қапсырып,
Алып қолға ырғап, шайқап қысайық.

Асуы жоқ асулардан асайық,
Ашылмаған тас қақпаны ашайық.

Болмағанды болдырайық дүниеге,
Жаңа тұрмыс қара жерге жасайық.

Кімде кімнің тасқын судай қаіраты,
Күркіреген бұлтты аспандай айбаты.
Екпін-күші асау тағы тұлпардай,
Серпіндісі тас түлекті сұңқардай.

Бұл сөзіме түсер жалғыз осылар,
Жар салысып, тізе қосып қарсы алар.
Дүбірімен дүниені жаңғыртып,
Ұран салып екпінді ерлер қосылар.

1922 жыл, 10 июль, Орынбор.

АСПАНҒА ҰШ

Мініп ап ұш аспанға аэроплан,
Тау басынан қызықсын ұшқан қыран.
Таба алмасын жауларың, жерде қалсын
Жорғалаған сені аңдып қу-сұм жылан.

Орынбордан таңертең шықсаң ұшып,
Ақмолада дем алып түсте түсіп,
Семей барып қонаға съезде боп,
Ертеніне қайтарсын қымыз ішіп.

Түнде ұшсаң адасып кетпейі лағып,
Жұлдыздай ғып тұтатып фонарь жағып.
Және шылым тұтатып я қызықсаң,
Жарқыратып қоярсын төске тағып.

Керек болса бұлттарды қойша бағып,
Пұшпағынан жинарсың арқан тағып.
Жауын керек жерлерге жаудырарсын
Дүрсілдетіп сабаумен төмен қағып.

Ұшқын келсе мініп ап аэроплан,
Жұртты шақыр алуға, салып ұран.
Даласынан қазақтың күс болып ұш,
Құлашты жайі, жас түлек батыр ұлан!

1923 жыл, 30 июль, Орынбор.

АНАНЫҢ ХАТЫ

Байғұс ана хат жазыпты,
Депті «балам сағындым».
Ұмыттың ғой бізді тіпті,
Бір келмедің неғылдым?

Оқу іздеп кеткеніңнен,
Ауылға бір қайтпадын.
Біз не көрдік жеткеніңнен
Елге кеп уәз айтпадын.

Балам едің емшек берген,
Түн ұйқымыды төрт бөліп,
Анан едім жапа көрген,
Сені өсіру дерт болып.

Жас күнінде көп ойлаушы ем.
Сені әлділеп тербетіп.
«Арманым жоқ» деп ойлаушы ем,
Қалқам өссе ер жетіп.

Болмай шықты ойлағаным,
Сен жігіт боп жеткен соң,
Қалжырадым, ойла, жаным.
Сен алысқа кеткен соң.

Талай жылап жүруші едім
Сенің бала кезінде.
Неге екенін білуші едің,
Қалкатайым, өзін де.

Алданышым қалқам еді,
Сонда менің қуатым.
Сен тұңғышым – марқам едің,
Бар қайғымды жуатын.

Көрмеп едім жар қызығын,
Бір сен едің тілегім.
Бір сен едің бар қызығым,
Шыбын жаным, жүрегім!

Қарай-қарай көрінгенге,
Екі көзім төрт болды.

Еш қайғым жоқ сенен өзге,
Аш өзегім өрт болды.

Ойла, енді кім мені күтті,
Қартайдым, кем саулығым,
Үсті-басым тозып бітті,
Тозды баста жаулығым.

Кетсең «балам» өз алдына,
Мен не болам, біл өзін.
Елестейді көз алдыма,
Бала күнгі мінезін.

Бала едің сен жыламайтын,
Еркелікті білмеуші ең.
Жоқты бер деп сұрамайтын,
Және орынсыз күлмеуші ең.

Отырғанда от басында,
Ертеқ айт деп қоймаушы ең.
Тұрымтайдай боп қасымда,
Тындауға бір тоймаушы ең.

Ертеқ айтсам нанушы едің,
Құмарланып, құлыным.
Көзінде от жанаушы еді,
Салбырап қос тұлымың.

Қызық еді ойындарын
Бәйге тігіп жарысқан,
Ұзын шыбық сойылдарын,
Жаумен ел боп алысқан.

Өңкей бала екіұдай боп,
Намыс үшін дауласқан.
Кек алға тегіс сай боп,
Жасақ құрып жауласқан.

Жауға жасақ сайлаушы едің.
Үлкен болып саптанып.
Сен түсіріп байлаушы едің,
Келген жауды аттанып.

Сөйтіп кейде зорлық көрсен,
Жылап үйге қайтпаушы ең.
Іште сақтап қорлық көрсен,
Жанға шағып айтпаушы ең.

Пәлен жерде сені сырттан,
Ұлық болды деседі,
Ағайының естіп жұрттан,
Гүлеп желдей еседі.

Арманым зор, неғылайын,
Елге келіп тұрмадың,
Маған салып сары уайым,
Артқа мойын бурмадың.

Сен де «халық биі» болмас па ең,
Болмас па едің комитет,
Елге сен де сый болмас па ең?
Тілімді алсаң нең кетеді!

Сені дағы ел қадірлеп,
Түсер еді түрлі сый,
Мал жинар ең, сен де түрлеп,
Оюлы отау – тігіп үй.

Енді қалған өмірімді,
Келінім боп күтер ед.
Әлдилесем немеремді,
Бар арманым бітер ед.

Ойла, енді кім мені күтті,
Қартайдым, кем саулығым.
Үй іші де тозып бітті,
Тозды баста жаулығым.

Қалжырадым, сағындым мен.
Бір кеп көрін көзіме.
Ұмытқандай неғылдым мен?
Жауап қайыр сөзіме!

1925 жыл, 25 декабрь.

АНАҒА ЖАУАП

Амансың ба, байғұс апа?
Денің сау ма, әп-еке!
Кайтардың ба, болып қапа?
Әжемдей боп Тәп-екең?

Қалжырадым, сағындым деп,
Елге қайт деп жылаісың!
Ұмытқандай неғылдым деп,
Тез хат сал деп сұрайсың.

Апа-ау, бұл не қайғың тағы?
Неге сонша, қапасың!
Балаң қайда жүрсе дағы,
Неге ұмытсын апасың!

Әлі есімде мені талай,
Аш бауырыңа басқаның.
Ұмытылады, айтшы, қалай,
Талай тамған жастарың.

Мені басып аш бауырыңа,
Ыңғыранушы ең, ырғаушы ең.
Домалаушы ед жас бауырыңа,
Қасірет мұңын жырлаушы ең.

Жадымда әлі мені тербеп,
Талай айтқан жырларың,
Жүрегіме қатқан шер боп
Қасіретіңнің сырлары.

Сонда-ақ білгем талай сырды,
Сол заманың жалғаның.
Қасірет көріп жас өмірді,
Көңілің сөніп қалғаның.

Сол уақытта-ақ әр сөзіңе
Имандай-ақ нанғанмын,
Маған шаққан зар сөзіңе
Мен де күйіп, жанғанмын.

Шындап сүйген жанның сыйын
Сенен ғана алғанмын.

Кемшіліктің зарлы күйін
Сенен естіп қанғанмын.

Шын сүюді сенен көріп,
Сенен ғана білгенмін.
Күлсең, мен де саған еріп,
Қуанғаннан күлгемін.

Ауыр еді бұрын күйін,
Бәрін айтып тергенде,
Ырза болушы ең, әжем үйі
Қымыран, шалап бергенде.

Кейде болмай қалып шалап
Үлкен үйде, әжеде,
Отырушы ең отқа қарап,
Болмай бидай көже де.

Кемшілікке ызаланып,
Кейде отырып жылаушы ең.
Жоқшылыққа назаланып,
Көктен жауап сұраушы ең.

Сен білетін біз емессін
Көк пен жердің меңіреуін!
Жансыз мылқау қалай сезсін
Сорлы жанның еңіреуін!

Сенің жасың маған шер боп,
Балдырымда-ақ күйгенмін.
Теңдік алсам, өсіп ер боп,
Жүрекке ант қып түйгенмін.

Сол ой бұлт боп бастан кетпей,
Ойдан тымақ кигенмін.
Өзімді артық, ардақ етпей,
Апа-ау, сені сүйгенмін.

Көктен күтпей сол жауапты,
Жерден іздеп кеткенмін.
Әзірге оның жолын таптым,
Өтіп ұлы өткелін!

Тапқан жолым қазіргі осы,
Жат-ау саған тілдерім.
Біздің үкім өзiрге осы,
Жалпы теңдік ілгері.

Ұмытқандай неғылдым деп,
Ұмытты деп ойлайсың,
Қалжырадым, сағындым деп,
Елге қайт деп қоймайсың.

Ердін ерін сынайтұғын,
Ұлы өткелден өткенмін,
Апа-ау, не бар жылайтұғын,
Жолдан қайтсам, неткенім?

Жалшы үкімі тапқан жолым,
Ұлы өзгеріс өткелім.
Өткел дәмін татқан болып,
Жолдан қайтсам, бетке өлім!

Жок емессің бұрынғыдай,
Отыратын дағдарып,
Кәзір бопсың тәп-тәуір бай,
Әже, айтпақшы, бақ дарып.

Сиырың бар аш қылмайтын,
Жүк артатын түйең бар.
Шаруана қас қылмайтын,
Көз боларлық жиен бар.

Қайт деп, апа, жылай берме,
Жүремін ғой, жазып хат.
Жазғытұрым барам елге,
Партком берсе рұқсат!

1926 жыл, 6 январь.

СЫР САНДЫК

(Досқа жазған хаттан)

Шырк айналар шіркін тауық,
Жемің болса қолыңда,
Қайдағысы сені тауып,
Топырлайды жолыңда.

Досынмын деп ант береді
Жем іздеген жанама.
Жем таусылса, жалт береді,
Сенерлік дос санама.

Нағыз достар – бір-ақ калып.
Шындап берік сүйіскен.
Бір-біріне сыр ақтарып,
Сыр түйінін түйіскен.

Әр адамның ішкі сыры –
Берік қойма сақталған.
Сол қойманың бір түкпірін
Достың досы-ақ ақтарған.

Кейде ашуға сол түкпірді
Іздейді жан жақынын.
Шертеді жан сырлы жырды,
Сырлас жанын шақырып.

Тыныс керек кейде жанға,
Кейде жанға өн керек.
Күй шертуге анда-санда
Сырласарлық жан керек.

Ішкі сырды мысал етіп,
Біраз ғана жырлайын.
Суреттеуге тауға кетіп,
Суретті ептеп сырлайын.

Сарыарканың бір тауы бар,
Бір тауы бар сымбатты.

Сол таудан сен сыр туып ал,
Сыр тауып ал, қымбаттым.

Қалың зенгер, құзды шаттар,
Құзды шаттар қалың ну,
Сарқырайды мұз бұлақтар,
Мұз бұлақтар у да шу.

Нуда бір шың тіп-тік сұңғақ.
Тіп-тік сұңғақ бір биік.
Шың суретті бейне жұмбақ,
Тұрғандай көп сыр жиып.

Шыңды айналған құзды шаттар.
Құзды шаттар аққан су,
Сылдырайды мұз бұлақтар,
Мұз бұлақтар у да шу.

Сөзім мысал, достым, тында,
Тында, достым, ойлап ал.
Түрлі сыр бар сол бір шыңда,
Сол бір шыңда қойма бар.

Қойма шыңның нақ басында,
Нақ басында қақпасы.
Алтын жазу қақ басында,
Қақпаның тас тақтасы.

Сол қоймада қымбат жасау,
Қымбат жасау сақталған.
Текшелелеген сымдап жасап,
Сымдап жасап қақталған.

Бір сандық бар емес түрде,
Емес түрде көрнекті.
Бір түкпірде беті перде,
Беті перде өрнекті.

Бір сандық бар, ол сандықта,
Ол сандықта бір сандық.
Сырдық кілті қолсандықта,
Қолсандықта сыр сандық.

Сандык іші қызыл-жасыл,
Жасыл жібек перделі.
Толған қымбат сақтаулы асыл.
Асыл сым бар пернелі.

Сұлу жанды сұлу сүйген,
Сұлу сүйген сыршылым.
Жібек талдап түйін түйген,
Түйін түйген, түршілім.

Сыр сандықты ашып қара,
Ашып қара, сырласым.
Сым пернені басып қара,
Басып қара жырласын!

Сұлу сымда перне әуені,
Перне әуені жыр айтар.
Көңіл ашар тербеу әні,
Тербеу әні сыр айтар.

Шыққанбыз дос, шынға талай,
Талай сырды ойланып,
Ақтарарлық алтын сарай,
Алтын сарай қойманы.

1926 жыл, 26 февраль.

III

ТУҒАН ЖЕРІМ – ӨЗ ЕЛІМ

(Шетте жүргенде)

Қайғы ойлаттың естен кетпей, туған жер.
Қаны қашты, әм сарғайтты ет пен тер.
Сені ойласам ішім күйер қапа боп,
Жүрегімде түйіншектіі қайғы-шер.

Жүрекке ыстық, көзге сүйік өз елім,
Тең құрбыммен қағысып, ойнап жүргенім.
Жап-жалаңаш жайдақ атпен жүздіртіп,
Бәсеке қып, жұмыртқа алған ну көлім.

Өлкелерге ауыл қонған мезгілдер
Бәйшешектер құлпырынған мезгілдер.
Майысып бір, көк талдардың басында,
Құстар сайрап, көңіл бұрған мезгілдер.

Сені ойлап күні-түні, туған жер,
Қаны қашты, әм сарғайды ет пен тер.
Сені ойласам ішім күйер қапа боп,
Жүрегімде түйіншектіі қайғы-шер.

Ұйықтасам да еш шықпайсың түсімнен,
Тұрсам дағы сен кетпейсің есімнен.
Көзден таса қылсам деген жоқ едім,
Шыға алмадым азалдағы кесімнен.

1914 жыл, («Айқап» журналы, 11-сан).

НҰРА

Сағынып, Нұра, мен келдім,
Бұрынғы иен – байғұсын.
Айрылған сенен көп елдің
Жатырсын көрмей қайғысын.

Мекен болдың бір уақыт
Көшіп жүрген қазаққа.
Айрылып сенен бейбақыт
Сорлылар қалды мазакқа...

Қырғауылдары селкілдеп,
Манырап көшіп жағалай,
Түндіктері желкілдеп,
Қонған казак сағалай.

Жазғытұры болғанда
Ұрмақтай гүлің жайнаған.
Бұтаңа құстар қонғанда
Мың құбылтып сайраған.

Ұрмақ иісті сайларға
Желілеп бие байласып,
Кедейлер де, байлар да
Рахатпен жайласып,

Мөп-мөлдір аққан суыңа
Шомылған қыз-келіншек,
Олардың күлкі, шуына
Тал паналап келуші ек.

Әр түрлі әнге, күйге сап
Жатқанда құстар ұяда,
Рахатқа батып ләззат ап,
Алысушы едік мияда...

Сырынды айтшы сен маған,
Атамыздың жайлауы!
Мың-мыңнан жылқы жусаған
Биелердің байлауы.

Айтпасаң да білем мен
Ішіндегі сырынды.
Қайғыдасың бүгін сен,
Айтпайсың бірақ шыныңды.

Хош, Нұра, тағы көргенше
Есендік берсін бір құдай.

Енді қайтып келгенше
Ескі иең жүрер құр жылай.

Бұрынғыдан қайғылы
Құстарың да сайрайды:
Қолдан келер еш не жоқ,
Жүрек от боп қайнайды.

1914.

ЖАЙЛАУҒА КӨШУ

Ел көшкенде кен жайлауға таласып,
Жүк артысар аяқтарын тез басып,
Таң белгісі білінгенде сарғайып,
Ақырындап дүниеге нұр шашып.
Кәрі-жастар жүген алып жүгірер,
Жылқы келіп, ат ұстауға шуласып.
Аттарын ерттеп жүк артқанша ел арты,
Алды кетер шұбатылып бел асып.
Өз-өзімен әлек болар кей жастар,
Көшке мінген асаулары туласып.
Көш артында қыз-келіншек іркіліп,
Бір жүруге біріне бірі қарасып,
Қатарласып жорғаларын салысар,
Желектері, үкілері жарасып,
Өзіне-өзі риза бола ыржаңдап,
Қастарында жүрген жігіт жанасып.

Тайға мініп балалар жылқы айдасар,
Ақсақалдар ілгері қоныс сайласар.
Өртеңді өріс, суы тұнық көлге кеп,
Ауыл қонып, үй тігісіп жайласар.
Көлге жауып жылқыларды суарып,
Желі қағып, шалғынға бие байласар.
Атпен барып тұнық жерден су әкеп,
Самауырлар үй алдында қайнасар.
Бұрынғы елден ерулік жеп соңғы ел,
Сары қазы, бағлан етін шайнасар.

1914.

ТҮС

Түсімде жапан түзде кезіп жүріп,
Қорғансыз бір бақшаға келдім кіріп.
Аяныш түсті ойыма сол арада,
Қуарған ағаштардың түрін көріп.

Семіпті сұры кетіп ағаштары,
Көгерген жапырақ жоқ – бәрі сары.
Жаздыгүні қурапты сорлы бақша,
Болмаса жаратушы хактың жары.

Жайкалып көкпенкөк боп тұрған толып,
Көк шалғын сұлап жатыр қуқыл болып.
Қызылды-жасылды боп желкілдеген
Гүл шешек түрі кеткен қурап-солып.

Ағаштың көзім түсіп жастарына,
Мен бардым жөн сұрауға қастарына.
Салбырап ой ойлап тұр көк шыбықтар,
Бір қайғы түскендей-ақ бастарына.

Сұрап ем бір шыбықтан жөн-жобасын,
Шыбық сорлы тұқыртып төмен басын,
Сыбырлап, ақырын ғана жауап берді,
Ағызып екі көзден ыстық жасын.

Шыбық айтты (шакқандай ғып ішкі сырын):
«Белгілі бақша екенбіз бұдан бұрын,
Әр түрлі ағаш, гүл, шешек – бәрі де өскен,
Адамзат таң қалғандай көріп түрін.

Ынтымақсыз иеміз болғаннан соң,
Жанжал қып, харап қыпты бірі-бірін.
Түсіпті қараңғылық соңсоң бізге,
Хак тәңірі аяғандай бізден нұрын...»

Оянып, түсті ойыма өткен уақыт
(Елестеп көз алдыма жас бен бақыт)
Шынымен қайран бақша өшкені ме,
Жайнаған гүлдер өсіп кең «пайтахіт»?!

¹ Пайтахіт – парсы сөзі, астана, патша сарайы деген мағынада.

«Көк шыбықтар көбейсе тал боп жетіп,
Көркейер сонда бакша, кайғы кетіп.
Я, алла! Жеткіз сорлы жастарды!» – деп
Тіледім, шыбықтардан үміт етіп.

1914.

АЙТ КҮНІ

Токшылық бүгінгі күн берекелі,
Көңілді, ойын-күлкі мерекелі.
Әр адам өз әлінше айт қылып жүр.
Дуниенің сезілгендей кең екені.

Талғамай жақсы-жаман, кәрі-жасын,
Баи-кедей, бөтен-жақын, ауылдасын,
Әр мүһмин күтетін күн келгендерді
Құрметпен алдарына жайып асын.

Жігіттер қатар түзеп, сәндік құрып,
Айттайтын күн жиналып бірге жүріп,
Аралап әр ауылдан көкпар алып,
Аттары екіленіп аласұрып.

Аттарын секеңдетіп кейбір жастар,
Жұлынып кейбір аттар алып қашар.
Елеңдеп кейбір аттар сау аяндап,
Кей аттар алды-артынан ақсап басар.

Болған соң айт асымен аузын ашып,
Жиылып қыз-келіншек хабарласып,
Олар да айттайтын күн әр ауылды
Тізіліп, қайтқан қаздай дуылдасып.

Бұлғақтап үкілері бастарында,
Сылдырлап шолпылары шаштарында,
Судырлап шөпті сипап етектері,
Шүбірлеп уақ қыздар қастарында.

Жүгірер қуанысып балалар да,
Ойнаған лак-қозыдай биік жарда,
Асыр сап құлындары сүтке тойған
Тайлардай енелерін емген арда.

1914.

МАЙ АЙЫНДА

I

Май айында керемет,
Бұлттанды аспан күркіреп,
Рахман жанбыр құйып бір
Басыла қалды сіркіреп.
Жерге түсіп қызыл күн,
Жайнады дүние рух кіріп.
Жас балалар шуласып,
Ойнады орғып дүркіреп.
Сап ауадан дем алып,
Керілді кең көкірек.
Құс әніне ән қосып,
Шаттанды соғып жас жүрек.

II

Май айында тамаша,
Тау, тас, орман жаңғырды.
Қаһарлы қыста руһ кеткен
Жер жүзіне жан кірді.
Жапырақ гүлге оранып,
Ағашқа көрік — сән кірді.
Сансыз құс жырлап ерте-кеш,
Орманға шаттық ән кірді.
Жапырақ, балау қызғалдақ
Құлпырды жұтып жаңбырды.
Көбелек, ара бал іздеп,
Гүлден гүлге қаңғырды.

III

Май айында ғажайып,
Жаннаттай дүние жайнады.
Бөйшешек гүлдің исі аңқып,
Әншіл құстар сайрады.
Жас жүректе алғашқы
Махаббат лебі қайнады.
Жолығуға бірінші
Ғашықтар уағда байлады.

1916 жыл, май.

НАУРЫЗ

Үйден шығып балалар:
«Жаз болды, міне!» – десіп тұр.
Сағындырған жаз желі
Онтүстіктен есіп тұр.
Жылы ескектің лебімен
Дүние балқып иіп тұр.
Сағындырған жаз желі
Кұшақтап беттен сүйіп тұр.
Жүгіріп су асығып,
Қар еріп жатыр сылқылдап.
Жазбен келген құстар жүр,
Шаттанып, жырлап, сұңқылдап.
Сумандап су сай-сайдан,
Ағып жатыр сылдырлап.
Жас баладай алғашқы
Сөйлеген күліп былдырлап.
Адам да, мал да өзінше
Жүр жадырап далада.
Жаңа жылды қарсы ап тұр
Көрі де, жас та, бала да.
Сағындырған сұлуым,
Сүйгенім менін келдің, жаз.
Кұшағын жайып қарсына,
Жас жүрек, міне, болды мез!

*1917 жыл март,
С. А. аулы.*

КҮЗ

Сұлудай толып бұралған,
Жібекке жасыл оранған,
Жас өрім талдың жапырағы
Сарғайып түсті үзіліп.
Ұялшақ көркем келіндей,
Сүюге тосқан еріндей,
Албырап тұрған қызыл гүл
Солды қурап бұзылып.

Таңмен бірге жырлаған,
Шырқап ұшып зырлаған,
Қойылды қазір бұлбұлдың
Құбылған әні сызылып.

Жылдың көркі кеткенін,
Жастығы жылдың өткенін
Білдіріп қайтты тырна да,
Қоштасып шырқап тізіліп.

Көк пен жерден сұр кетті,
Кемпір-шалдай түр кетті,
Жастығы жылдың – жаз өтті,
Қарасаң да сүзіліп.

1917 жыл, Ақмола.

ҚЫРДА

Күніреніп қырда отырып көкірек кернеп,
Ән салдым домбыра алып ырғап, тербең.
Аузымнан өлеңімді қағып алып,
Ызындап кетті жаттап асау жел кеп.

Асау жел саулап жаттап кетті сарнап,
Аралап Сарыарқаны кезіп – шарлап.
Ән салдым қырда отырып көкірек кернеп,
Кім білсе, желдің тілін соған арнап.

1917 жыл.

АҚША ҚАР

Ақша қар үлпілдеген, калқып ұштың,
Жер үшін шатты жайдан – көктен түстің.
Қайғысыз мәңгі сәби періштелер,
Мәңгілік жайын тастап жерді құштың.

Тастадың сансыз сәуле күн мен айды,
Еркін кең, нұрлы, таза, шатлы жайды.
Өкінбей қара жерге түскеніңе
Жүзің шат, мың құбылып жалтылдайды.

Қиялдай қанатына ерік бердін:
Қалықтап ала бұлттың сонына ердін.
Көктегі сансыз сәуле жұлдыздардың
Қосылған әнін естіп, биін көрдін.
Ұшқындап сәні кеткен ағаштарға
Ақ күміс шашақ болып көрік бердін.
Құлпырып жұлдыздай боп күлімдейсің,
Не көркін көрдін, айтшы, кара жердін?

Михнатты, былғанышты түсіп жерге,
Кіршіксіз аппақ таза болдың перде.
Ақша қар, уайымсыз жалғыз-ақ сен,
Мәңгілік шаттығыңды жанға берме!

Т. ЖЫЛ, 18 октябрь, Ақмола.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Кеш. Ымырт. Таудың іші... жазғытұры,
Құлпырды шыққа оранып ойы, қыры.
Төніне құлпырған ақ перде жапқан
Тұлудай тау менен тас жердің түрі.
Ақ торғын, жеңіл мұнар тауды басқан
Ал менен жұлдыздардың шашқан нұры.
Биік шын, биік таулар айбат шегіп,
Түнеріп күзеткендей бірін-бірі.
Қанғырып әр дыбысты қайта айтады.
Керемет, тауда жан бар, тау, тас тірі.
Бұталар, көленкеде тұрған шындар
Тасада тұрған төніп бейне ұры.
Ағаштың жапырақтары сыбырласқан,
Жасырын майда ескектің айтқан сыры.
Іздеген ғашықтарын бұлбұлдардың
Естілген көкірек жарып айтқан жыры.
Жан салып, тау ішіне көрік берген
Келген жаз – махабаттың көркем пірі.

Т. ЖЫЛ.

АҚҚУ КҮС

Акку құс ұшты,
Желдей есіп күшті,
Ән салып күлді айнала.
Көлді кеп құшты...
Керіліп құшты,
Ақ төсін төсеп айнаға.

Құлаштап желді,
Акку құс келді...
Көлендеп дүзіп сыланып,
Көркейтті белді,
Көркейтті көлді,
Ақ күміс суға бұланып.

Акку құс көркем!
Ақ төсін кереген,
Көленде, сәулем, сынқылда.
Көлдегі еркем,
Ғашығым, еркем,
Сылаңда, биле, былқылда.

Акку құс жүзді,
Ақ көбік тізді,
Айнадай тұнық көл суын
Қақ жарып сызды...
Күміс жол сызды —
Сұлуым, сәулем, аккуым!

Акку құс кербез!
Биінді көргіз,
Көрсет, сәулем, сәнінді.
Таяншы тез... тез...
Сұлуым, кел тез,
Құбылтып салшы әнінді.

Акку құс сөйлеп,
Сынқылдап күйлеп,
Сыбырлап сүйіп жалынды.
Айналып билеп...
Ойнады билеп,
Балкытты менің жанымды.

Акку күс, сөндім,
Күйіп мен жандым,
Туғаннан саған ғашықпын.
Көлде мен көрдім,
Соңыннан ердім,
Көруге тағы асықпын.

1921 жыл, 5 июнь. Кокшетау.

СҰЛУ ТЕРЕК

Кербезсің, маңызданған сұлу терек!
Орандың желбіреген жасыл желек.
Тұрасың ырғатылып төкаббарсың,
Басқа ағаш көрінбейді саған серік.
Сымбатты, октай түзу бойың мінсіз,
Бұл жақта сенде-ақ көрдім мұндай көрік.
Аспанға бой созасың, үндемейсің,
Төкаббар, жалғыз өскен дәтің берік!
Маңыңнан өтіп жатыр кедей, бай да,
Жас, көрі, зорсынған да, кішкентай да.
Біріне иілмейсің, карамайсың,
Аспанда-ау, сенің көңлің Күн мен Айда.
Сұлуым! Айтшы маған сен сырынды,
Төкаббар болсаң дағы сен бір мұрты.
Көкке бой қанша созсаң жібермейді,
Ұстап тұр қу қара жер тамырынды.
Сұлуым! Келші маған басынды иіп,
Енгізші құшағына беттен сүйіп.
Оралып мойныма жалырақтарың
Желбіреп жібектей боп тұрсын тиіп.
Естітім Сарыарқадан, сұлу терек,
Әдемі жапырақтарың жасыл жібек.
Арқаның еркесіне иілмесең,
Босқа өткен сұлулығың неге керек?!

1922 жыл, 16 апрель. Ташкент.

БҰЛШЫҚ ЕТ

Боянған түрлі шырайлы
Сұлу емес, сырлы бет;
Ширатылған түйіндей
Шын сұлу – күшті бұлшық ет.

Токпактай түйін бұлшық ет,
Әлемді күшке қаратқан,
Сан керемет машина
Күшімен ол таратқан.

Тоқтатпай күш жиырылып,
Қозғалса ойнап бұлтылдап,
Ширатылып түйіндей
Жазылып жылдам жылпылдап.

Балғын білек, балтыр да
Ширатылған түйіндей,
Бұлтылдаса бұлшық ет,
Кім тұрады сүйінбей...

Көк темір құрыш болатпен
Асусыз асқар тау кешкен,
Тау қопарып, жер үнгіп,
Шыңырау қазып, жер тескен.

Шыңыраудан қазып қопарып,
Шығарған болат көк темір.
Мыс, күміс, алтын, қорғасын,
Жер майы, алмас, тас көмір.

Аспанға ұшып, су кешіп,
Дүние айналып қыдырған.
Темірден құйып жол салып,
Жер қыртысын сыдырған.

Түйіні тоқпақ бұлшық ет
Аюды да үйреткен.
Бұғалық салып сүйретіп,
Омыртқасын күйреткен.

Айғырдың тоқпақ жалындай,
Бөкеннің серке санындай,
Қайыңның қырған безіндей,
Шортанның жұмыр беліндей.

Ширатылып түйілген,
Болаттан күшпен иілген
Бұлшық етті білек пен
Балтырдан күшті дене жоқ!

1923 жыл, 8 апрель.

АҚСАҚ КИІК

Арканың Бетпақ деген даласы бар,
Бетпақ – шөл, ойлы-қырлы панасы бар.
Сол шөлде ел жоқ, күн жоқ өсіп-өнген
Жәндіктің киік деген баласы бар...

Бетпақта қысы-жазы ел болмайды,
Ел-жайлау, өзен яки көл болмайды.
Бұтасы қу баялыш, кара жусан,
Көк ала бетегелі бел болмайды.

Бетпақтың көлденеңі сегіз көштік,
Сайланып қыс ішінде талай көштік.
Азамат, ат пен айғыр, атан ғана
Шыдар деп коста отырып, талай дестік.

Бетпақта елсіз-көлсіз өсіп-өнген,
Жалғыз-ақ құлан, киік шөлге көнген.
Қазақтың малдарындай қыбырласып,
Әр ойдан топ-топ болып жусап өрген.

Жалғыз-ақ ел жылында көшіп өтер,
Асығып қар суымен «несіп етер».
Қаптасып, көшкен елмен дамыл алмай,
Мергендер ан ауласып кәсіп етер.

Мергендер дамыл алмай киікті атқан,
Ауылды қан сасытып топырлатқан.
Киікті ойлай ма екен таусылар деп,
Азайып бірте-бірте келе жатқан?!.

Сол шөпті
Таңы – ап
Тигендей с

Кіпті қаз
Бетпакты с
Бөкенді ат
Жазасыз ж

Бөкеннен
Өзге аңға
Көздері ме
Адамның с

Кап-кара с
Әдемі екі т
Елеңдеп ж
Жел түртк

Азайды сс
Мың-мың
Бұл күнде
Кез келеді

Кей казак
Мүйізін п:
Сандалған
Бір жылы

Ал кызыл, әсіресе, солғын, жалқын, сары,
Әр түстің айрықша бар ғой мәні.

Мысалы: кей түс нышан кей бір затқа,
Қайғыға кара нышан, қызыл – шатқа.
Сондай-ақ, ал түсті гүл нышан болған,
Үлбірек нәзік жанды махаббатқа.

Әсіре гүл құмарлыққа нышан болған,
Қайнаған бейне ыстық қан бойға толған,
Солғын гүл сағынғанның нышанасы,
Мұнайып қасіретпен өңі солған.

Сүймейтін сұм жүрекке емес жарқын,
Өзгерген махаббатқа сеуіп салқын.
Тәкаббар суық, қатты көңілге де –
Бәріне нышан қылған гүлді жалқын.

Тазалық нышан қылған ақ шашақты,
Шарт кылып күнәсіздік, кірсіз ақты,
Аппақ гүл жұпар иісті үлбіреген,
Зәредей көтермейді тиген дақты.

Жұпарлы гүлдің исі анқымай ма?
Ол піске кош болып жан балқымай ма?
Көзінді сұлу түрі сүйсіндіріп,
Көңілің құлаш жайып шалқымай ма?

Әркім-ақ гүлге көзін салады ғой...
Әркім әр түрлі әсер алады ғой.
Біреулер лас колымен үзіп тастап,
Біреулер сүйіп мәңгі қалады ғой.

Әркім-ақ гүл бақшасын саялайды,
Ласпын деп гүлді пасық аямайды.
Былғаса гүлді пасық лас аяқты,
Сұлу жан піскен гүлді аялайды.

Жалғыз-ақ бұлбұл гүлге мәңгі құмар,
Мас болып гүлді құшса көзін жұмар.
Төсіне гүлді басып жыр жырлайды,
Қылғандай гүл шашағын мәңгі тұмар.

Бұлбұл құс сұлу гүлге басын иед,
Гүл үшін жырлар шертіп, жанып, күйед.
Өзгеден айрықша нәрін алар,
Мың түсті гүлден таңдап соны сүйед,

Қызыл гүл кей бұлбұлға төтенше ұнар.
Жырласа соны құшып көңлі тынар.
Кей бұлбұл өмірінше ал гүл іздейд,
Кей бұлбұл әсіре гүлге мәңгі құмар.

Бұлбұлша сұлу гүлді сүйеді акын,
Жұпарлы гүлге жасын иеді акын,
Көтеріп махабаттың күйін көкке
Жыр шерткен бұлбұл құсқа жаны жақын,

Ал шашак менің гүлім іздеп тапқан,
Қиялым іздеп оны көкке шапқан,
Суреттеп жер мен көктің арасынан
Бар көрік жинап әкеп соған жапқан.

Бұлбұл құс жұпар иісті гүлге құмар,
Көк жібек жазғытұрғы түнге құмар.
Жыр шертем мен де майда бұлбұл құсша
Жұпар гүл, сұлу күйлі үнге құмар.

Май, 1935 жыл.

Тағдырға мойын сұнып, елден безіп,
Мен жүрмін ортасында бөтен-жаттын.

Сары қазы, сары қымыз тамағы боп,
Жүргенінде жастары біздің жақтын.
Өлшеулі ет, қара шайды тамақ қылып,
Өткізіп жүрмін уақытын жастық шақтын.

Ас-тойда мендей жастар салтанатпен
Қызығын көргенінде мінген аттын.
Шаң жұтып, көше кезіп, таңдай кеуіп,
Мұршасын алып жүрмін екі аяқтын.

Бихам боп ата-ананын қастарында
Талайы жүргенінде мендей заттын.
Сағынып әке-шеше, құрбыларды,
Мен жүрмін ортасында қасіреттін.

Қыз ойнақ, жпын-тойда мендей жастар
Жүргенде істеп дуасын көңіл шаттын.
Сағынып ойын-күлкі, мерекені,
Бетіне мен отырмын карап хақтын.

Мені ешкім зорлаған жоқ шетте жүр деп,
Не «хасірет» болса дағы өзім таптым.
Шалкамнан жатар едім мен де үйде,
Мен дағы ұрпағы деп аруақтын.

«Өнер тап, жолдастығы жоқ»,—
дейді ойым.

«Атадан қалған артта мал мен бақтын».
Я, алла! Жеткізе көр мұрадыма,
Ракаты бар деуші еді михнаттын.

1914.

НАДАН БАЙ

Мың жылқы, мың койым бар бір басымда,
Қызықты көріп бақтым бұл жасымда.
Бір аяқ саумал үшін малай болған
Қараша үй қоңсым бар көп қасымда.

Орысша оқыр кей ақымақ теріс жазып,
Тымақ кимей, қалпақ киіп жөннен азып,

Оқымаған адамдарды надан дейді,
Орысша оқып, діннен азып, хаққа жазып.

Малайларға ақы берем жылдан, айлап.
Қотыр-катпа, арық-тұрақ, тайынша-тайлап.
Балаларым оқымай-ақ адам боп жүр.
Мал шашпай-ақ оқу үшін молда сайлап.
Мал бақтырмай балаларын оқытқанның
Еш пайдасын таппадым ойлап-ойлап.

Кісі жақсы малын өзі бағатұғын,
Ақсақ-тоқсақ, ауруларын қағатұғын.
– Оқу оқып әм орысша киінеді,
«Пиғылы» жоқ бір құдайға жағатұғын!

1914.

ОҚЫМАҒАН ҚАЗАҚ

Сендерден қайыршы артық, надан байлар!
Құландай тұрағы жоқ біткен тайлар.
Ұдайы екі-үш боран соқса егер,
Жемтік боп сасып қалар терең сайлар.

Ілім, өнер ойына кірмес сенін,
Көрінер саған қисық сөзім менін.
Орнына біткен малды жұмсамайсың,
Білесін соқыр кеуде жайын ненің?

Өнерліге не керек – бәрі дайын.
Білеміз надан байдың тұрмыс жайын:
Жарлыларға, жетімге қараспайды,
Ұйқы көз, жуан қарын надан байың.

Ешкімге жәрдем қылмас көп болса да.
Басы бос, құр қарыны тоқ болса да.
Ол байдан өнер білген мың есе артық,
Атаулы бір қарасы жоқ болса да.

Жұтамас өлмей өзі оның малы,
Наданнан мың есе артық киім сәні.

Жалынбас өлгенінше надан байға,
Сәлемет тұрса егер шыбын жаны.

Жақсыны жаманменен біле алмайсың,
Қисайып еш уақытта тіл алмайсың,
Емшекте ұйықтап, тойып, бұғып, жатып,
Адамдық хисабына кіре алмайсың!

ЖЕГІМГЕ

Жастай жетіс қалдың жалғыз,
Қоясың қайда басыңды?
Туғаныңнан айрылып,
Ағыздың көзден жасыңды.

Таяныш жоқ, медеуің
Сиын хақтың өзіне,
Ата-анадан айрылған соң,
Жан көрінбес көзіне.

Жетім деп аяп жаны ашып,
Көзінің қырын кім салар?
Жас төгіп сен отырсың,
Ойнап жүр өзге балалар.

Шешелері олардың
Еркелетіп сүйгенде,
Шеттен қарап жылайсың,
Жүрегің от боп күйгенде.

«Мені де сондай сүйісе, — деп, —
Әке-шешем тірі болып», —
Мөлдіреп ағар жасың көзден,
Қайғы-қасірет ішке толып.

Балалар оқуға барғанда
Қолдарына кітап ап,

Бүрісіп сорлы сен жүрсін,
Оки алмай жетім кап.
Сені де оқуға берер еді.
Әке-шешен тірі болса.
Дәл осындай болмас едің,
Тым болмаса бірі болса.

Сен де оқу оқыр едің,
Балалармен бірге барып.
Босағасында әркімнің
Жүрмес едің жүдеп-арып.

Ата-ананың сен дағы
Әлпештеген баласы ең.
Ата-ананың көзінің
Ағы менен қарасы ең.

Есіркеп сипар маңдайдан
Мұсылман жоқ қайрылған,
Жәрдемші жоқ ғаріпке
Туғанынан айрылған...

1914.

СӨЗ ЗАЙЫҒЫ НАДАНҒА

Тыңдаушың болса байымды
Ұғар айтқан сөзінді.
Санасыз болса дайын-ды
«Ақмақ!» деуге өзінді.

Ұқпас сөзді ақпа надан,
Су тоқтай ма елекке?
Ұғар сөзді байымды адам:
Тұрмай ма су шелекке?

1915 жыл, Омбы.

КҮЗЕТШІ ИТТЕР

Біздің ауыл жиналды
Кой сойып, ет жеп тоюға.
Жиналған соң кенесті
Қотанға күзет қоюға.

Бірнеше ит әкеп қойысты
Қотанды аман сақтар деп:
«Бөріден көрі игі ғой
Тамағын жеген ақтар», – деп.

Түнделетіп Айтжа-екен
Қотанды жүрсе аралап,
Күзетші иттер қойыпты
Талай қойды жаралап!

Айқай салды Айтжа-екен
Оятуға ауылды.
Еркелейтін кешегі
Арсылдап иттер жабылды.

«Кет!» – деп еді иттерге,
Иттерге ие табылды.

Жиналған жұрт Айтжанға:
«Алмашы дейді мазамды!»
«Не қылдың, бәлем, – деп иттер, –
Берерміз, – дейді, – сазанды!».

1917 жыл.

V

КӨҢІЛ

Тұлпар мініп жүйткіп,
Құйындай ұшып ұйтқып,
Бір жерде көңлім тұрмайды.
Мұрадын іздеп,
«Дүниені кез» деп,
Басқаға мойын бұрмайды.
– Іздейсің не? – деп сұрадым,
«Көп, – дейді, – тілек, мұрадым»..

Тауларды кезген,
Қонудан безген,
Түлкі іздеп қашқан бұрандай.
Шарыкка шыққан,
Желменен ыққан,
Шырқайды көңлім қырандай.
Аспандап серпіп қалқисың,
Көңлім-ау, босқа шалқисың!

Күйттеніп жарап,
Қырымға қарап,
Еш аңға қыран тоймайды.
«Мұратқа жетсем,
Теп-тегіс етсем»—
Көңлім тілеп қоймайды.
Алысқа түлеп қарайсың,
Мұратқа жетсең жарайсың!

Бабына келген,
Лепіріп желген
Жүйріктей жүйткіп шабуға.
Ұшады көңіл,
Ұшпадан жеңіл,
Мұрадын іздеп табуға.
Еліктей жүйткіп еліктің;
Көңілім-ау, босқа желіктің!

Елестеп көзге,
Еш келмес сөзге,
Лапылдап көңлім сағымдай.

Бой бермей тасып,
Кемерден асып,
Жайқалған жазғы ағындай.
Келсейші, көңлім, ақылға,
Лепіру босқа мақұл ма?

Теңіздей толқып,
Шайкалып бұлқып,
Өмірі тыныштық етпейді.
Тұңғиық терең,
Өлшеусіз ерен;
Шетіне көз жетпейді.
Жокты іздеп, көңлім, жоктайсың,
Тыншығып қашан тоқтайсың?!

* * *

Жел, құйын, ағын, бәйгі көк,
Ұшқыр құс, құмай, атқан оқ—
Бәрі де жүйрік өзінше,
Көңілден бірақ жүйрік жок.

1915 жыл, 6 июнь.

ТОЛҚЫН

Сұрапыл соққан күңіреніп,
Көл толқыны басылар;
Тітіреп дүмпіп жарылған
Жер толқыны басылар;
Күйініш, қайғы іс түскен
Ел толқыны басылар;
Ел-жұртынан айрылған
Ер толқыны басылар;
Махаббат, қасірет толқыны
Басылмас ыстық жүректің.
Басылмас қайғы толқыны
Кернеген шерлі көкіректің.

*1916 жыл, июль.
Ереймен, Ащылы көл.*

АСЫҒЫП ТЕЗ АТТАНДЫК

(Бостандықты қарсы алу)

Басып жатты төтті ұйқы
Сарыарқаның даласын.
Құл ғып жатты кара күн
Қалың казак баласын.

Таң таяуын сездік те,
Ояндық біз қыбырлап,
Тіршілік қылдық оянып,
Түннен корқып сыбырлап.

Еріктің таңы келерін
Зұлматын жеңіп хақтың біз,
Қуаныстық сезініп,
Өтерін құлдық шақтың біз.

Танды қарсы алмаққа
Тұлпарларды таптық біз.
Айдарына қызыл шок
Үкілеп сүзіп тақтық біз.

Қызыл шашақ – оқа ұстап,
Жібек жабу жаптық біз.
Күміс ермен ерлесіп,
Жаратып, байлап бақтық біз.

Күншығысты қаптаған
Бір зеңгер тау бар еді.
Сол зеңгерге баратын
Жол қатерлі, тар еді.

Тәуекел қылып аттанып,
Атқа қамшы бастық біз.
Неше қатер жерлерден
Аман-есен астық біз.

Зеңгер тауға кеп жетіп,
Биігіне өрледік.
Тұлпарларды орғытып,
Көкке құлаш сермедік.

Шың басына кеп шықтық,
Көк аспанмен тілдескен,
Биіктікке таласып,
Бұлттармен күндескен.

Күтіп танды атырдық,
Күншығысқа қарасып.
Шапак шығып төменнен,
Жайылды көкке бері асып.

Жер мен көкке нұр шашып,
Көрінді таң жалтырап;
Шаттық тасып лүпілдеп
Сокты жүрек калтырап.

Кешікпей-ақ кызыл күн
Шыға келді жарқырап,
Тұлпарлар да шаттанып
Тұра алмады арқырап.

Түнерген зұлмат аспанда
Бұлтты қуды рахман күн.
Сарыарқаға қарасак,
Мұнартқан өлі түн.

Күнге жайып құшақты,
Шақырып бері шаттандық.
Қуантуға ел-жұртты
Асығып тез аттандық.

1917 жыл, 9 март.

ДАЛАДА

Далада жазғытұрым тостым желді,
Кезгек жел саулап есіп жетіп келді.
Гүл шешек, көгал шөптің басын сипап,
Көркейткен киіндіріп кара жерді.

Есіп кеп, майда желдер таудан асып,
Құшақтап аймалады амандасып,
Естіген, көрген-білген сырын маған
Айтысты қуанысып – сыбырласып:

«Теңдікке, бостандыққа көптен ғашық
Нашарлар, ұран салып жолын ашып,
Құлдықтан бақыттарын жеңіп алып,
Ту тігіп шығыпты ерлер қол ұстасып...»

Күйленді көкірек сонда шаттық тасып.
Қырандай төніп алға көзімді ашып,
Айқайлап кең даланы күңіrentіп,
Бой жаздым аяғымды нығап басып.

Күлімдеп гүл шашақтар басын иді.
Құшақтап майда ескек жел беттен сүйді.
Қуаныш сырын айтқан ғашығымдай
Ескектін көкірегіме лебі тиді.

1917 жыл, Ақмола.

КЕЛ, ЖІГІТТЕР

Көшкен елдей,
Сокқан желдей,
Жастық шағы өтер тез.
Шіркін, жастық –
Көшкен мастық
Андаусызда кетер тез.

Кел, жігіттер,
Болындар ер,
Жүйткіт, орғыт тұлпарды!
Жаз қанатты,
Сілте қатты,
Үйтқыт, өрлет сұңқарды!

Екпін үнді,
Қызыл сымды
Домбыраны алайық.
Кезіп қырды,
Қосып жырды,
Күңіrentіп ән салайық.

Залымдық пен
Әділдіктің
Алысқанын айтайық.

Жер жүзінде
Бай мен кедей
Шабысқанын айтайық.

Кедей сүйер,
Байлар күйер,
Ауыздан от шашайық.
Салып ұран,
«Кедей, құрал»
Кедейден топ жасайық.

Кектер қайнап,
Гу айқайлап,
Көкіректі кернеген,
Қанат сермеп,
Күйлер кернеп,
Шықсын әрбір пернеден.

1917 жыл.

ЖАС ҚАЗАҚ МАРСЕЛЬЕЗАСЫ

Азамат, жүнжіме, жүрме бос,
Қол ұстас, бірігіп тізе қос.
Ту ұстап дұшпанға барайық,
Теңдіктің ұранын салайық.
Тізесін батырған залымнан
Күн туды – біз теңдік алайық.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос.
Қызыл ту – шылауың, қорғаның,
Тізе қос, тізе қос, тізе қос.

Патшадан әділдік жоқ еді,
Ұлықтар паракор тоқ еді.
Бұқара халықты кем тұтқан,
Жек көрген, итімен тең тұтқан.
Қоспаған санына адамдық,
Айламен ұстаған надан ғып.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос,
Қызыл ту – шылауың, қорғаның
Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

Өзінен өңгеден кем халық,
Алдаушы куларға жем халық
Қор едің көп әкім қорыстан:
Паракор би менен болыстан.
Момын мен нашарға зорлық қып,
Залым мен байларға болысқан.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос.
Қызыл ту – шылауың, қорғаның
Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

Қайырсыз байларың көп еді,
Жауыздың мейірімі жоқ еді.
Жауыздық тамырын қияйық,
Кулардың аранын тияйық,
Ақ ниет азамат ерлерді
Бір тудың астына жияйық.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос,
Қызыл ту – шылауың, қорғаның
Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

Ескілік, надандық жоғалсын,
Сорлы жұрт сестеніп оналсын,
Бақытқа жол ашық сезілсін,
Әділдік, жана заң түзілсін.
Патшалар, ұлықтар жасаған
Бұрынғы қу тәртіп бұзылсын.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос,
Қызыл ту – шылауың, қорғаның
Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

Жойылсын құлшылық, кемшілік,
Жасасын әділдік, теңшілік.

Бұрынғы қу қыспақ жол қалсын,
Өз еркін бұқара қолға алсын.
Жер үстін шат қылып көркейтіп,
Қызыл ту желбіреп орналсын.

Азамат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос,
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос.
Қызыл ту – шылауың, қорғаның,
Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

1918 жыл, апрель.

БІЗДІҢ ЖАҚТА

(Сүргінде жүргенде шет елде айтылған өлең)

Шалқыған біздің жақтың көлдері бар,
Ағашты биік таулы жерлері бар.
Өзен, су, көлдер жайлап, тау қыстайтын
Меймандос, берекелі елдері бар.

Думанды шалқар көлдері-ай,
Еркін дала белдер-ай.
Қаздай қатар мыңғырып,
Тізіліп көшкен елдер-ай.

А-ай, Сарыарқа,
Елің алыс,
Қалды шалыс,
Жат жерде талай елмен болдық таныс.

Жеріне біздің жақтың лайық ері.
Ер палуан, аңшы-мерген, әнші, сері.
Жасынан жүйрік мініп өскен бұлан,
Жау жүрек, ер көңілді жігіттері.

Сілтеуші ек құлаш тұлпардай,
Жазушы ек канат сұңқардай,
Асауменен алысып,
Қашағанды құтқармай.

А-ай, Сарыарка,
Елің алыс,
Қалды шалыс,
Жат жерге талай елмен болдық таныс.

Қыздары біздің жақтың кара қасты,
Тісіне ұқсатарсың меруерт тасты.
Сымбатты, көркем бойлы тал шыбықтай,
Мамық төс, сұңғақ мойын, сүмбіл шашты.

Еркін бейбіт ауылым-ай.
Жас өрім талдай сәулем-ай.
Қырдың ерке сұлуы
Сағындым сені, бауырым-айі.

А-ай, жан сәулем,
Өрім талдай,
Жазық мандай,
Аузыңнан шыққан лебің шекер балдай.

Қыздары біздің жақтың кара көзді,
Сырнайдай дауыстары, тәтті сөзді.
Қызыл гүл албыраған еріндері,
Шырайлы, ашық көңіл, бал мінезді.

Еркін бейбіт аулым-ай,
Жас өрім, талдай сәулем-ай.
Қырдың ерке сұлуы
Сағындым сені, бауырым-айі.

Әй-әй, жан сәулем,
Өрім талдай,
Жазық мандай,
Аузыңнан шыққан лебің шекер, балдай.

*1919 жыл, апрель.
«Баян ауылы».*

ҚАШҚЫННЫҢ АУЫЛЫ

Қараңғы түн. Түн суық.
Ызғырық жел дауылы.
Таудың іші түнерген,
Қашқынның жалғыз ауылы.

Қашқынның ауылы үш-ақ үй
Бұққан таудың ішіне.
Жаудың беті, ел шеті,
Сенген ерлік күшіне.

Бір-ақ үйде от жылт-жылт...
Ауыл жым-жырт шоқтай боп.
Белдеуде тұр бір-бір ат,
Жараған катып оқтай боп.

Үйде сапы, карабин,
Белдеуде найза шашақты.
Мен де қашқын. Дос таптым
Қалың елден қашақты.

Қара түнді жамылып
Ысқырады суық жел.
Түнереді елсіз тау,
Айнала бетпак сусыз шөл.

Еркектің көбі қайтқан жоқ
Жолдан, кешу, жорықтан.
Елден безген ер үшін
Ауыл емес қорыққан.

От жаққан үй ... қараша үй.
Отырдым оттың басында.
Әйел қотан күзеткен
Отырды жалғыз қасымда.

Дамылсыз шығып қарайды
Төңіректі, қораны,
Тындап, бұғып, ақырын
Байқайды әрбір қараны.

Отқа жаққан отыны –
Тырбиған тікен баялыш.
«Көзіңнің шырымын алсайшы,
Жантайып», – дейді, аяныш.

– Уу! Жеңгетай, ұйктармын,
Түн ұзақ кой, түн ұзақ.
Түн қараңғы, жау қалың,
Мызғырмын ертең күндіз-ақ.

Елдің шеті, жау беті,
Ішіндеміз елсіз тау.
Күзет болсын, жеңгетай,
Өткен-кеткен көп кой жау.

Қаңтарулы ақ бесті ат
Үйі артында белдеуде
Тықыршиды, байғұсты
Керек еді жемдеуге.

Сенделіп, өксіп қиналды,
Басқан жоқ шығар терін де.
Шідерлеп, байлап, қаңтарып,
Алмап едім ерін де.

Өзім де қатты жаурадым,
Тонымнан суық жел өтті.
Атым қатты сабылды,
Тоқымнан ащы тер өтті.

– Е-е-е, шырағым, бәрі де
Ұмтылар, түк етпес.
Ер жігіттің басына
Нелер келіп, не кетпес!

Ат басына күн туса,
Ауыздықпен су ішер.
Ер басына күн туса,
Етігімен су кешер.

Сергелден де, сейіл де
Сейілдеген бұрынғы

Кемітпес сені, шырағым,
Білген адам сырынды.

Тары жесе атына
Беріп қазір көрейін.
Өзің дағы ішсейші,
Істеп көже берейін!

– Рас қой, жеңгей, ештеңе
Қылмаймын уайым, өз басым...
Атымды жемдеп, жауып бер,
Атым ғой серік жолдасым.

Өзім енді ас ішпеймін,
Жүрекке ас бүгін батпайды.
Келмек еді бір хабар...
Не ғып таң әлі атпайды?..

– Қандай хабар, шырағым,
Келмек еді, қай жақтан?..
Большевиктер келетін
Хабар ма әлде аржақтан?

– Қандай хабар болса да
Таң атқан соң аларсың.
Тауға шығып таңертең
Қарауылдап қарарсың...

Басылмай тұр түннің де
Қара дауыл бораны.
Отырам мен күзетіп
Таң атқанша қораны.

– Шаршадың ғой, шырағым,
Тынықсайшы қисайып.
Текеметті астыңа
Салайыншы мен жайып...

– Рахмет, жеңгей, білмеймін
Бүгін менде ұйқы жоқ,
Алып ұшып көңілім,
Лүпілдейді – жүрек топ...

Ыскырады, түн, дауыл.
Түн қараңғы. Түн ұзақ.
Күзет болсын қарап қой,
Мызғырмыз ертең күндіз-ақ...

Қашкынның аулы үш-ақ үй
Бұққан таудың ішіне.
Жаудың беті – ел шеті,
Сенген ерлік – күшіне.

Бір-ақ үйде от жылт-жылт...
Аулым жым-жырт, шоктайі боп,
Белдеуде тұр бір-бір ат
Жараған қатып, оқтай боп.

Үйде сапы, карабин,
Белдеуге найза шашақты.
Мен де қашқын. Дос таптым
Қалың елден қашақты.

Еркектің көбі қайтқан жоқ
Жолдан, кешу, жорықтан.
Елден безген ер үшін,
Ауыл емес қорыққан.

1919 жыл, ноябрь, «Шөл».

ЖОЛДАСТАР

(А. Досовқа, М. Саматовқа)

Намысы бар нашардың балалары!
Неше мың жыл құл болған бабаларын,
Жолдастар!
Сансыз нашар дүниеден салды ұран,
Сол нашардың жалғыз біз паналары,
Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал...

Қайраттанар кез келді – уақыттарын,
Өз қолыңмен жасалар бақыттарын.

Жолдастар!

Неше мың жыл құлданған бай мен патша
Талқан қылып жоялық тақыттарын,

Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

Теңдік бұрын нашарға келіп пе еді?
Көздің жасын жауыздар көріп пе еді,

Жолдастар!

Жалбарынып жарлылар, сұрағанда,
Байын, патшан, тәңірін де беріп пе еді,

Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

Дұшпаның бай құлданған сені нашар,
Заман туды ту ұстап алға басар,

Жолдастар!

Асты-үстіне келтіріп сұм дүниені,
Жаңа тұрмыс, бақытты қолмен жасар,

Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

Біз көргенбіз қорлықты, жылағанды,
Көздің жасын көл қылып бұлағанды,

Жолдастар!

Балғын білек күшімен аламыз біз
Неше мың жыл құдайдан сұрағанды,

Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

Ту тігетін, мінекей, замандарың,
Нык басатын темірдей табандарың,
Жолдастар!
Тендік, бақыт, әділдік орнаталық,
Бұзып кіріп дұшпанның қамалдарын,
Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

Үлкен сынды, бәйгілі бұл бір майдан.
Нашар ұлы жігерлі, жатпа, сайлан,
Жолдастар!
Қорғалайтын күн өтті, бауырларым!
Арам құлқын, арам қан, патша, байдан,
Жолдастар!

Кедей ұлы жігерлі,
Бірігіп ұран салып қал.
Қызыл тулы майданда
Бостандықты алып қал.

1920 жыл.

ЖҰМЫСКЕРЛЕРГЕ

(Нілді, Спасск, Қарағанды заводтарының жұмыскерлеріне арнадым).

Түсің суық, тәнін шойын, жалаңаш.
Өлшеген нан, қара суды қылып ас.
Тұрмыс лажын жер астынан іздеген,
Күндіз-түні алысқаның көмір тас.

Өн жоқ, түс жоқ, кепкен, солған, арыған,
Төндеріңді жастан темір қарыған.
Жанды жанмен асыраған қаһарман.
Қарның тойған күн болмаған – жарыған.

Ауыр балға, ауыр қайла, күрегін
Күшті қолда; болат жұмыр білегін.
Балшық басқан, күйе басқан жалаңаш,
Бауырларым, тенелуің – тілегім.

Михнатқа салып бактың тәніңді.
Халық үшін тек бәйгі қып жаныңды.
Жер үңгіген жұмыскерлер, төгіп ең
Михнаттың майданында қаныңды.

Жүректің де әлі-ақ бітер жарасы,
Орнар бакыт бітіп дүние аласы.
Қажымандар, михнатта – рахат бар,
Бауырларым, қалың нашар баласы.

*1921 жыл, 25 шоль,
Қарағанды.*

VI

КЕТПЕЙТІН ЕСТЕН ҒАШЫҚ ЖАР

Кетпейтін естен ғашық жар!
Айта алмай жүрген сөзім бар,
Талай жерде окталып,
Айтуға көріп ұят-ар.
Көкірек жанып жүргенде
Жанасуға болып зар,
Жүректің сырын айтуға
Реті келді бүгін дәл.
Күр өлең деп ойлама,
Ынталы сөзге құлақ сал:
Күйдім, жандым жалындай,
Қиын, қалқаш, біздің хал!

1914 жыл.

ҚОШТАСҚАН ЖЕР

Жан жолдас! Ұмытылмас қоштасқан жер.
Сөздерін емес тіпті естен кетер,
Көзіне жас кеп толған сұрын қашып,
Мен келіп, хош дегенде қолыңды бер.

Әрең деп тұрдым сонда менің де өзім,
Тұрғанда жасқа толып екі көзің,
Қоштасып көп тұруға шыдай алмай,
Қол ұстастым жоқтай-ақ айтар сөзім.

Есен, сау бол, жаным деп ұстасып қол
Дегенде: «Алла жазсын амандық жол», —
Елжіреп жүрек-баурым, есім шығып,
Сол жерде деймін: «Хош бол! Хош бол!»

Дегенде: «Мені ұмытпа, жан жолдасым», —
Сызылып махаббатты кара қасын,
Сүюге ерінге ерін тиген шақта
Бетіме тамып аққан ыстық жасын.

Білмеймін сол уақытта тұрдым нағып,
Толғанда жүрекке қан лүпіл қағып,
«Есендік жазсын алла», — дегенінде,
Меруерттей екі көзден жасың ағып.

«Хош, қалқам», — деп құшақтап қайғырғаның,
Мөлдіреп жасың төгіп айрылғаның,
Өлгенше естен кетпес көзің сүртіп,
Майысып, маған карап қайрылғаның!

1914 жыл.

САҒЫНУ

Сарғайдым сағынғаннан, қалқаш, сені,
Қиял мен ойдың саған ауып дені.
Қайғыда, қасіретте мен жүргенде,
Ойға алмай жүр ме екенсің әлде мені?

Сен де мені сағынып жүр ме екенсің?
Я тіпті қасіреттен құр ма екенсің?
Сағынып мен тұнжырап отырғанда,
Әлде ойнап біреуменен жүр ме екенсің?

Сенен жақын дүние маған жан жоқ.
Жырақта жүрсем дағы көңліме тоқ.
Жүрегім күйді, жанды, сені ойлай,
Ішіме түскендей-ақ қып-қызыл шок.

Мәлімсіз тағдырымыз жалғыз хакта.
Бөліндік ойда жоқта жастық шақта.
Өлгенше менің көңлім жалғыз сенде,
Жүрсең де сен ол жақта, мен бұл жақта.

1914 жыл.

ҒАЗАЛ

(...ге, Абай үлгісімен)

Сөйлей көр, тіл мен жақ,
Сөзіңнің бәрі хақ.
Парыздай міндетін —
Қалқаны мактамақ...

Мамық төс, ақ тамақ,
Бұран бел, құшсақ нақ.
Үлбірек екі ерін,
Бейне гүл қызғалдақ.

Қараймын қасына,
Жібектейі шашына.
Тістерің ұқсайды
Ақ меруерт тасына.

Кел, жаным, қасыма,
Нансаң бұл расыма;
Бар дүние тең келмес
Жалғыз бір басыңа.

Бал тамған сөзіңнен,
От жанған жүзіңнен.
Мөлдіреп караған
Айналдым көзіңнен.

Бал беріп сөзіңнен,
Өптірші жүзіңнен.
Ұжмақтай хор қызы
Артылмас өзіңнен.

Жүректің дертін бас,
Кел, жаным, көңілімді аш!
Ақырын жымнып,
Күліп бір нұрың шаш.

Ғашықтық болсын паш,
Білсін де өзге жас.
Жалындай жандырып,
Лебіңмен қылшы мас!

Лебізің шекер бал,
Сымбатың өрім тал.
Шырайың саяда
Алмадай қызыл ал.

Сен бір шок қызыл гүл.
Қонған кеп мен бұлбұл.
Тарқамас құмарым,
Сені иіскеп бес мың жыл.

Сайра да біздің тіл,
Жырла да мың құбыл.
Бұлбұлдың ғашығы гүл,
Сүйгенім, өзін біл!

*1915 жыл, шоль.
Біздің ауыл «Есен».*

ТӘТТІ ДАУЫС

Жүрегімнің сокқаны
Тәтті дауыс – әнмен тен.
Шыққан лебім көкіректен
Ұрмақта шарап, балмен тен.
Жастықтан бақыт тілесен,
Құшағыма кір менің.
Дүниенің шаттық рахаты –
Махаббатым бір менің.

Бауырыңа бас, құш мені,
Тәніміз бірге жан қоссын.
Төсімді қыс төсіңе,
Жүрегіміз ән қоссын.
Лебінді қос лебіме,
Жанымыз балқып болсын мас.
Бетінді қос бетіме,
Айқассын бірге екі бас.

1916 жыл, май.

...ҒА

Құшақтап басып баурына
Төсіме төсің тигенде;
Ерніңнен ыстық ернімді
Айырмай ұзақ сүйгенде;
Жас махаббат отымен
Жүрегің жанып күйгенде;
Былқылдап ең мас болып,
Еріп тәнің игенде!

1916 жыл, 12 июль, Нура.

ҚҰМАРЫМ

Қанатты, тағы тұлпарды
Күміс ермен ерлесем;
Ғашығымды алып алдыма
Далаға құлаш сермесем,
Кең далаға көз жетпес
Тұлпарымды ұшыртсам,
Қалқашыма мойнымнан
Айрылмастай құштыртсам.
Еркін ұшып далада
Көкіректі кернесем,
Нәрестедей ғашығымды
Ат үстінде тербесем.
Салған әнің күңіреніп
Дүниенің кетсе шетіне,
«Жаным, сен...» десе ғашығым
Қабысып беті бетіме!
Тынбай шапсам күндіз-түн,
Тұлпарым менің талар ма?
Тынбай сүйсем ғашығымды
Құмарым менің қанар ма?

1916 жыл, июль, Ауыл.

АРҚА СҰЛУЫНА

(Терме)

Шайбай Айманұлына

Уа, шіркін, сүйдің ұзақ сусын қанбай,
Мойнымнан ақ білекті қойдың алмай;
Мас болып былқылдадың күйіп төнің,
Керіліп маужыраған ақ маралдай.
Оралған шашың жібек, қасың барқыт,
Сымбатың шашақ жарған өрім талдай.
Көмірдей оты жанған екі көзің,
Бұраң бел, қырша мұрын, жазық мандай.
Меруерттей тістерінді жарқыратып,
Күлгенің нұрын шашып атқан таңдай.
Ерінін қызыл гүлдей албыраған,
Аузыңнан шыққан лебің шекер-балдай.

Мамық төс, үлбір тамақ, қызыл жүзін
Алмадай, албыраған кіршік шалмай.
Сұлуы Сарыарканың ерке сәулем,
Беліңнен тал шыбықтай қыссам талмай?

1916 жыл. Ауыл, Есен.

СӘУЛЕМ

Ауылда михнаттан кетіп аулақ,
Отырсам жүрегімде жалын қаулап.
Ауырған жанымға кеп демін салып,
Жалғыз-ақ сәулем келді көңілімді аулап.
Алдауыш көп достардан күдер үзіп,
Отырсам төңірекке көзім сүзіп:
Сұлуым, ерке сәулем қасыма кеп
Жанымды жадыратты рух кіргізіп.
Дер едің еріген бал бар мінезі,
Жылы жел ескен жазғы – төтті сөзі.
Қақ жарып қара түнді нұр жайнаған
Жұлдыздай аспандағы екі көзі.
Екі бет саядағы қызыл шие.
Дауысы сызылған күй гармоние.
Кең маңдай, екі қасы иген садақ,
Сөйлессең шығар естен сұм дүние.
Махаббат екі ернінде лебі жанған.
Ұқсайды қабысқан гүл шешек жарған.
Құйылған қара шашы екі ініне –
Қара бұлт аспандағы жел аударған.
Ақ төсі ақ көбіктей толқындағы,
Аққудың ақ мамығы – ақ тамағы.
Арқада тағы өскен сұлу сәулем,
Көңілімді жадыратшы келіп тағы!

*1916 жыл, 17 декабрь,
С.А. аулы.*

ТЕРГЕГЕН БОЛСАҢ АЙТАЙЫН

Маржандай тізген жырымды
Айтайын болсаң тергеген:
Домбырадай күйленіп,
Ән тасып көкірек кернеген;

Махаббат толып жалындай,
Лүпілдеп жүрек тербеген;
Шаттанып күйлер қауласып,
Қосылған әрбір пернеден;
Дүниеге жайып құшақты,
Күштерім құлаш сермеген;
Шаттанған тасып өленді,
Айтпауға ерік бермеген;
Кейде толып көкірекке
Кектер толып кернеген;
Жігер қайнап зұлматқа,
Дүниеден шындық көрмеген;
Көз жасын көріп сорлының,
Екпінді қызу өленді
Көкірегім жылап еңіреген,
Айтпауға ерік бермеген.

1917 жыл, Ақмала.

ТАУ ІШІНДЕ

Мен келем тау ішінде түнделетіп,
Аймақты күнірентіп өлендетіп,
Астымда ақ боз атым сылаң қағып,
Жалтақтап құлақтарын елендетіп.

Ақ боз ат менің тұлпарым,
Шалқыған көңіл сұңқарым.
Көкірек керіп жұттым мен
Ауаның жазғы жұпарын.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзің.

Ән салдым есіп майда жаяулатып,
Бірғалтып, шырқап, толғап, баяулатып.
Толқындай мың құбылған әнімді естіп,
Тындарсың кірпік қақпай ояу жатып.

Ақ боз атым қояндай,
Еркелеп басар аяндай.
Тербеді дауысым ауаны
Дыңылдап қалқып баяулап.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзін.

Ұйқыға әнімді естіп берілмессің,
Маужырап төсегінде керілмессің.
Ақырын үйден шығып уәделі
Жеріңе келуге сен ерінбессің.

Ақ боз ат қарар елендеп,
Үйіңнен шығып көлендеп,
Асығып келсең мөлдіреп,
Бүркенген шапан желеңдеп.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзін.

Торғындай перде болар түнгі мұнар,
Ерніңнен ішкен балға қанбас құмар.
Құшақтап қанша сүйсең келген сайын,
Шалқыған шіркін көңіл емес тынар.

Ақ боз ат қарар елендеп,
Үйіңнен шығып көлендеп.
Асығып келсең мөлдіреп,
Бүркенген шапан желеңдеп.

Ә-әй, сүмбіл шаш,
Тәтті сөзің,
Қара көзің,
Білгейсің келгенімді жалғыз өзін.

1919 жыл.

ӨМІРСІЗ ҒАШЫҚ

(Айбасұлы Бірмұхамбетке арнадым)

Құмар боп қоймай,
Сүйеге тоймай,
Бал шарап десем сөзінде,
Капаста тоты...
Махаббат оты
Жанады десем көзінде;
Жайнаған көзі шок екен,
Жүрекке атқан оқ екен.

Көрінді өзі,
Лебізі, сөзі
Ұжмақтың шарап суындай.
Сүйген соң тілдің
Дәмін мен білдім:
Жыланның зәһәр уындай.
Ернінен маған сүйдірді,
Уына бірақ күйдірді.

Ғашыққа нандын,
Өрт болып жандын,
Сұм жүрек, енді қойсайшы!
Сұнқар боп ұштын,
Аққуды құштын, –
Қу көңіл, енді тойсайшы!
Өмірсіз жарды сынарсын,
Енді, бәлем, тынарсын.

*1919 жыл, октябрь.
«Арқа», «Сары су».*

АҚҚУДЫҢ АЙЫРЫЛУЫ

(Дастан)

Аркада бір жер бар еді,
Жібек самал саясы:
Саяда бір көл бар еді,
Сырлы кесе аясы.

Маржан құмы, күміс суы
Көл еді кең айнадай:
Мұнарытқан торғын буы,
Көк кестелі айнала.

Қалың топ-топ, алшық-сирек,
Жасыл камыс дестесі:
Бейне қолмен салған прек
Көлдің жасыл кестесі.

Әдемі еді мөлдіреген
Айна көлдің көрнегі;
Су бетінде елбіреген
Ақ шашақтар өрнегі.

Пай шымылдық, жасыл құрак
Қалың біткен ту құрак.
Кейде аққулар жасырынад,
Шымылдыққа судырып,

Айна көлді мекен еткен,
Бір-екі аққу бар еді.
Максұтына бірге жеткен,
Екі ғашық жар еді.

Айна көлдің суы күміс,
Жұбай аққу көркі еді,
Көрсө көзің алар тыныс,
Екі сәулем ерке еді.

Көлдің басы ертелі-кеш,
Мың құбылған ән еді.
Екі ғашық ертегідей,
Көлдің көркі – сәні еді.

Жүргенімде елге келіп,
Ешкімді ертпей қасыма,
Кетуші едім көлге келіп,
Біраз жатып басында.

Көз жіберіп айна көлге,
Жағасында жатушы ем;

Төсімді ашып жібек желге,
Рахатына батушы ем.

Келуші едім анда-санда
Саясатсыз тұрмысқа;
Біраз тыныштық беріп жанға,
Дем алуға – тынысқа.

Бір күн ерте айна көлдің
Күйін тындап, жағалап
Бір ғажайып және көрдім,
Қарап жатып жағада.

Кең айнадан өзін көріп,
Құстар билеп, ойнайды:
Су түбінен маржан теріп,
Сүнгіп терең бойлайды.

Көлді қорып, байғұс қызғыш
Қыңқылдайды жағалап:
Қанатымен жерді сызғыш,
Төңкеріліп сабалап.

Таукүдірет қалықтайды.
Қаксап, жырлап, зарлайды;
Сорлы жыршы жалықпайды,
Көл сағасын барлайды.

Көктен көлге төңкеріліп,
Шаңқылдайды шағала;
Бірде жылап, бірде күліп,
Жарқылдайды жағалап,

Қоңыр күйін қаз күйлейді;
Сұқсыр менен каскалдақ.
Өнге салып, би билейді
Кегер, үйрек, баспалдақ.

Міне осындай көлдің сөнін
Олқысынды жүрегім;
Іздедім мен аққу әнін –
Жүрегімнің тілегін.

Көлдiң бетiн көзбен андып
Жұбай акку көрiнбей;
Сәулемдi iздеп жаттым қанғып
Көл басында ерiнбей.

Акку күйi бiр мезгiлде
Сыңқылдады алыстан;
Және бiрi шыға келдi
Жақындағы қамыстан.

Жақындағы көк қамыстан
Шыққан акку жырлады.
Акку салған ән алыстан
Берi жүзiп зырлады.

Жалғыз акку жырақтағы
Әнге салды «келем» деп.
Сыңар акку құрақтағы
Тұрды күтiп, көлендеп.

Сыңқылдатып, жарып көлдi
Жұпар майын жағынып;
Жұбайына акку келдi
Алыс жерден сағынып.

Бөлек екен екi ғашық,
Жайқынға кеп түйiстi;
Сыпайы ойнап, сыңқылдасып,
Тәттi айқасып, сүйiстi.

Күмiс суды жұмсақ сызып,
Екi сұлу сыланды;
Сылдырлатып моншак тiзiп,
Ақ көбiкке бұланды.

Дөңгеленiп, сәнiн түзеп,
Айна көлге қаранды;
Екi сұлу әнiн түзеп,
Жуынды да таранды.

Екi кербез қатар түзеп,
Көлдiң келдi шетiне:

Көлдегі әппак шашакты үзіп,
Искей басты бетіне.

Искеп нәзік исін жұтып,
Көлбеңдейді айнала,
Ақ шашакты талдап түтіп.
Шашты мөлдір айнаға.

Талдап түтіп ақ шашакты,
Алып әппак жұпарын;
Ақ тәніне сылап жакты,
Қандыруға құмарын.

Екі сұлу еркелесті,
Бір-біріне жарасып;
Тағы нәзік «не-не?» десті,
Бір-біріне қарасып.

Бөліп әсем ойындарын,
Екі ғашық сүйісті;
Сүйісіп боп, мойындарын
Мұнайысып иісті.

Екі маңғаз ғашық жұбай,
Шын сүйіскен жар еді;
Мұнайысты неге бұлай,
Не қасірет бар еді?

Екі маңғаз еркін өскен,
Қосылысқан жар еді;
Ертегідей еркелескен,
Тағы неге зар еді?

Екі сұлу мөлдіресіп,
Неге бүгін мұнайды?
Бірін-бірі елжіресіп,
Неге ақырын сылайды?

Дауыстары қалтырасып,
Неге нәзік жылайды?
Қосылысқан екі ғашық.
Тағы нені сұрайды?

Көл ортасы кең жайқыннан
Келген аққу бұрылып,
Қасіреті іште тынған,
Жөнep берді сырылып.

Қаңқылдаған қалар ғашық
Көздің жасын тия алмай,
Көлбеңдеді о да жасып,
Кетер ғашық кия алмай.

Қимаса да бірін-бірі,
Қайта-қайта қайырылып;
Екі ғашық әрең тірі,
Тағы кетті айырылып.

Екі ашықтың міне сыры,
Қанбаса да құмары.
Көл шетінде қалды бірі,
Тағы кетіп сынары.

Бір шоқ қамыс жиекте өскен
Бір мезгілде қалт етті;
Қалт етті де үні өшкір,
Үндемеске ант етті!

Шоқ қамысты жыбыр еткен
Аққу кербез елер ме?
Құрттан қорықса қыбыр еткен,
Көл шетіне келер ме?

Кешікпеді шоқ қамыстан
Жасыл ұшқын жарқ етті:
Ақ түтінмен оқ қамыстан
Бұрқ атылды, шаңқ етті!

Кім бүйтті екен көлді жарып?
Суық жүрек шіркін-ай!
Айна көлді оқпен қарып,
Соққандай ғып көктен жай!

«Аһ!..»; – деді де көл селк етті,
«Аһ!.. – деді аққу, – жаным-ай!»

Қыларын оқ қылып кетті;
Неге бүйттің, зәлім-ай?!

Дәл көздеді сұрша мерген
Шын сұлудың нақ төсін;
Селк етті аққу, мұрша келмей,
Басып қалды ақ төсін.

Төсін басып бір ұмтылды,
Жатты жайып құшағын;
Шоқ қамыстан тұра ұмтылды
Мерген алып пышағын.

Ойда жоқта бұлаң етіп
Тағдыр-минут кеп жетті.
Уыздай ақ төстен өтіп,
Көлді сызып оқ кетті.

Күңіренді көл қарғыс шашып,
Шулады көл гүрілдеп.
Аққу жатты төсін басып,
Ағып қаны, дірілдеп.

Айна көлге жылап ақты
Әппақ төстен қызыл қан;
«Хош, жаным!» – деп қанат қақты,
Үзілді тез шыбын жан.

Суды сабап, шапшаң мерген
Ақ қанатты қайырды:
Еш күнәсіз шашақ терген
Екі ашықты айырды!

Көздегенін атып жығып,
Сұрша мерген кенелді;
Ұры шіркін келген бұғып,
Енді алшандап жөңкелді.

Сол мезгілде аққу ұшты
Жалғыз қалған жырақта;
Суды сабап келіп түсті
Түтін шыққан құраққа.

Аққу көрді ойда жоқта
Бір пәленің келгенін;
Ғашығының ұшып оққа,
Жау қолында өлгенін!

Аққу тағы зарлап ұшып,
Жалғыз қалған жарына;
Жығылды кеп суды құшып,
Сұр мергеннің жанына.

Қалған ғашық болмай не
Моншақтаған жасына;
Шықты даусы іші күйе,
Мергеннің кеп қасына.

Сынсып аққу суды шашып,
Шырк айналды зәлімді,
Сұр мергенге төсін ашып:
«Мені де ат!» – деп жалынды.

Қып-қызыл қып қолын қандай
Ақ сұлудың қанына;
Мерген кетті шыдай алмай,
Күйіктінің зарына.

Аққу бетін жаспен жуды,
Көкке шықты күйініп;
Сұр мергенді қоймай қуды
Көктен жерге түйіліп.

Сұр мергеннің алдына кеп.
Тағы келіп құлады:
«Атшы жылдам мені де!» – деп,
Баурын басып жылады.

Мұны дағы батыр мерген
Енді атуға батпады;
«Мені де ат!» – деп жылап келген
Сорлы жарды атпады.

Сұр мергенді шырк айналып,
Жылап аққу қалмады;

Өзегі өрттей күйіп-жанып,
Қаққан қанат талмады.

Мерген кетіп бара жатыр,
Алды-артына қарамай;
Ақкуды аңдып атқан батыр
Тағы да атуға жарамай.

Біресе ақку шырқап биік,
Көкке жылап зарлады;
Біресе кеп жерге тиіп,
Көзден жасы парлады.

Біресе кеп жерді сабап,
Жер бауырлап ыңқылдап;
Біресе ұшып желді сабап,
Назаланды сұңқылдап.

Шіркін ғашық жан жолдасын
Тастауға енді кимады;
Мөлдіреген көздің жасын
Моншақтатты, тыймады.

Жылама енді, күйікті жар!
Неге керек еңіреу?
Кімге мұнша қыласың зар?
Жер менен көк меніреу!

Талай сорлы жер мен көкке
Сен тәрізді жылаған;
Көздің жасын төгіп текке,
«Мені де ал!» – деп сұраған.

Ақку білді батыр мерген
Енді мұны атпасын;
Қаңға бояп төсін керген
Жұбайымен жатпасын.

Жер мен көкке зар еңіреп,
Шыдамады күйікке;
«Жұбайымнан қалмаймын», – деп,
Шықты шырқап биікке.

Сорлы ғашық бел байлады
Жұбайынан калмасқа;
Серт қылғандай, айкайлады
Көлге қайтып бармасқа.

Көкке қарай қанат қағып,
Аққу кетті бұлдырап;
Бір мезгілде төмен ағып,
Төңкерілді судырап.

Төмен ағып қадалды да
Найзадай боп шаншылып,
Сұр мергеннің қак алдына
Жығылды аққу жаншылып.

Күйікті жар құлап өлді,
Ақ төсінен кан ақты;
Жұбайына «ырза бол!» деп
Бір-ақ серіпті қанатты.

Өлімді де шіркін ғашық
Сүйгенімен бір көрді;
Жан күйігін мәңгі басып,
Жұбайымен бірге өлді!

1925 жыл.

СОВПАРТТАҒЫ ҚАРЫНДАСЫМА

(Гүлбаһрамға)

Елден келдің қалаға
Оқу іздеп, шырағым!
Жүрмегейсің ұмытып
Ауылдың алыс –жарығын.

Надандықпен шіріген
Қалды алыста ауылың.
Сенен дерек күтеді
Елдегі көп бауырын.

«Тасын кемір білімнің»
Білім үйрен ерінбе!

Болып жүрме әуейі,
Ойынға артық берілме!

Ел қызының келеді
Сенен дерек білгісі.
Елге білім апарып,
Солардың бол үлгісі.

Алыстағы ұмытпа,
Нашар, надан, жұртыңды.
Бояу қуған қыздарға
Еліктетпе сыртыңды.

Қаланың сылқым қызының
Құр сыртына еліктеп,
Шылым тістеп аузына
Оқымай жатып желікпе.

Кеуде ыстаған сән емес,
Әуес қылма шылымды.
Үйренбесті үйреніп,
Шылым деме –білімді

Кейбіреулер санасыз,
Сыртын ғана түзейді.
Өнер кебі солдай-ақ,
Құр, тек шашын күзейді.

Білім емес максаты,
Сондайлар көп емес пе?
Сөйтіп жүрсен сен-дағы
«Мәнсіз адам» демес пе?

Ішкі қалпың өзгермей
Сыртын ғана өзгерсе,
Үйткенінді ауылда
Өнкей сыншы көз көрсе,

«Не оқыған өзі?»— деп,
Таба алмай күлмес пе?
«Сыртын ғана бояпты», —
Деп өсекке ілмес пе? :

«Ішкі қалпы мәнсіз», — деп
Мазак қылып жүрмес пе?
Өзгерген тек формыңа
Иттер шулап үрмес пе?

Жанармасын демеймін
Сыртқы көрнек түрінді.
Жаңарт, бірақ бірдей қыл
Сырт пен ішкі сырынды.

Өзің бисің, әрине,
Өз басыңның еркіне.
Ішің лайық болсын тек
Сырты өзгерген көркіне.

Сырты сырлы адамның
Болса ішінің мәні жоқ,
Ұқсамай ма жеміске
Сырты әдемі, дәні жоқ?

Хат жазбасқа болмады
Ойыма осы сөз келіп.
Жүрмесін деп айтамын
Сыртын ғана өзгеріп.

Жаздым ірікпей ойымды,
Жат емеспін іркетін.
Үлгі күткен аулыңды
Қылма өзіннен үркетін.

Сен де қырықсан, мәселен,
Ұзын өрген шашынды.
Шаш оқуға бөгет пе,
Күтіп жүрсең басыңды?

Ақ құтанның кәдірі
Сапарының көрнегі.
Қырғауылды көркейткен
Батсайы жүн өрнегі.

Көркейтпей ме сені де
Жібек шашың оралған.

Түскен асып тоқпактай,
Аш беліңнен бұралған.

Шаш биттерлік күн туса,
Шашты сонда аларсын.
Ауырсаң — түтін ем десе,
Аузыңа шылым саларсын.

«Бұл не деген сөзі» деп,
Ренжіме ауырлап.
Сактандырып айтамын.
Ағалықпен, бауырлас.

Тез даярлан совпарттан,
Білім жинап қайтуға,
Елдегі көп сіңліңе
Ақыл, нұсқа айтуға.

Елден келдің білімге,
Маржан алқа теруге.
Міндетгісің оныңнан
Елге апарып беруге.

Тоқып үйрен, жалықпа,
Өнер-білім өрмегін.
Шеберлей бер жібекпен
Сол өрмектің өрнегін.

Тіге берсең жібекпен,
Көркем өрмек кестесін,
Көрсетерсің ауылға,
Кесте өрнектің дестесін.

Апам ақыл берер ед,
Қасында емес, елде алыс.
Ақылдасып жүруге
Жырақ кеттім мен де алыс.

Сүйгенімнен айтамын
Бұл ақылды, шырағым!
Есіңнен бір тастама
Елдің алыс — жырағын!

1926 жыл.

ЛАШЫН ӘНГІМЕСІ

(Түс)

Бір түсімді айтайын,
Әлеуметке жыр қылып.
Осыған ұқсас бір істі
Айтып ед бір дос сыр қылып.

Ой жіберіп карасан
Менің осы түсіме,
Лашынның ісі ұқсайды
Адамзаттың ісіне.

Жете жори білгенге
Бұл түсімнің мәні бар.
Жүрек тербеп қозғайтын
Сырлы қасірет әні бар.

Ұйқтап жатып түсімде
Сарыарқа сары бел көрдім.
Белден белге жағалап
Бір үлкен шалқар көл көрдім.

Сол күні көл шалқыған
Түпсіз терең су екен.
Тағы жыртқыш құсы көп,
Тәртібі жоқ шу екен.

Ортасында шалқардың
Бар екен үлкен аралы.
Сол аралға кеп қонды
Бір лашын құс жаралы.

Бұл лашын құс жер, көкті
Серік іздеп кезіпті.
Бөтен текті құстарды
Қыла алмай серік безіпті.

Көп болғанмен дүниеде
Лашындай талай асыл құс,
Іздегені лашынның
Өзімен текті лашын құс.

Лашын қонды аралдын
Бір қиындау шынына.
Дауа іздеді сүзіліп
Жүректегі мұңына.

Көрді лашын бір ұя
Шындағы жақпар қияда.
Көзі түсті бір құсқа
Жақпардағы ұяда.

Қадалды лашын сол құсқа
Екі көзін айырмай.
Қалды қатып қадалып,
Артына мойын қайырмай.

Ұядағы жалғыз құс
Лашынның екен баласы.
Әлі ұшпаған жас екен.
Қасында жоқ анасы.

Балапан құс ұяда
Қанатын сылап тарайды.
Мөддіреп о да қадалып,
Тектесіне қарайды.

Мөддіресіп әуелі
Лашынға лашын көз салды.
Құстың нәзік тілімен
Үлкен лашын сөз салды.

Көкке сермеп құлашты
Аралдан алып кетпекке,
Серік қылып тектесін
Мұратына жетпекке.

Бала құс әбден таныды
Анасының тектесін.
Жүрегі сезді лүпілдеп,
Тектесі тастап кетпесін.

Сырнайdan сұлу дауыспен
Бала көңілін білдірді.

Тектесінің жүрегін
Балша ерітіп күлдірді.

Екі лашын сонымен
Сол ұяда түйісті.
Сұлу сынды сыпайы,
Айкасып тәтті сүйісті.

Тектесінің жүрегін,
Бала лашын өрт қылды.
Айрылмасқа тірідей,
Үлкен лашын серт қылды.

Шанқылдап даусын кернеді,
Аралға келген бұл лашын.
Тектесін ертіп кетуге
Лашын құс жайды құлашын.

Лашын құстың даусынан
Көлдегі құстар шошынды.
Аралдағы түрлі құс
Біріне-бірі қосылды.

Аралдың құсы шуылдап,
Ұяның келді қасына.
Үймеледі у-шу боп,
Қос лашынның басына.

Қос лашынды қоршады
Шулаған құстар қамалап,
Тініп-қашып жабылды,
Қанатпен қағып сабалап.

Қарға менен бөктергі,
Шағала, қызғыш, қарақұс,
Неше түрлі тағы көп,
Белгілі түссіз ала құс.

Лашынға шашты бәрі де
Неше түрлі батпақты.
Екі жарды қоспауға
Жасады талай шатпақты.

Екіншіде тиіскен,
Қанша жаумен шайқаспақ?

Шарықтап кетті алысқа,
Күштерін әбден жимакқа,
Екіншіде жауласа
Топшысын жаудын кимакқа.

Лашын байғұс күйініп,
Зор уайым қылады.
Ұяда қалған жетімді
Ап кетпегей құлады.

Бір құлады ап кетсе,
Қайта айналып келгенше,
Жауларымен шайқаспақ
Топшысы қирап өлгенше.

Лашынның жаны күйініп,
Жүрегі өрт боп жанады.
Уайым қып тектесін,
Көзінен жасы тамады.

Лашын сермеп құлашын,
Бұлттан асып зарлады.
Күйік кернеп көкірегін,
Көзінен жасы парлады.

Өнім десем, түс екен,
Есікті біреу қағыпты.
Ояна кетіп карасам,
Жастыққа жасым ағыпты.

Жалғыздық көрген лашынды
Аяп мен де жылаппын.
Көзден тамған жаспенен
Жастығымды бұлаппын.

Тұра салып жолдастан
Түс жоруын сұраппын.
Домбырамды ап жабырқап,
Құлағын күйге бұраппын.

Екіншіде тиіскен,
Қанша жаумен шайқаспақ?

Шарықтап кетті алысқа,
Күштерін әбден жимаққа,
Екіншіде жауласа
Топшысын жаудың кимаққа.

Лашын байғұс күйініп,
Зор уайым қылады.
Ұяда қалған жетімді
Ап кетпегей құлады.

Бір құлады ап кетсе,
Қайта айналып келгенше,
Жауларымен шайқаспақ
Топшысы кирап өлгенше.

Лашынның жаны күйініп,
Жүрегі өрт боп жанады.
Уайым қып тектесін,
Көзінен жасы тамады.

Лашын сермеп құлашын,
Бұлттан асып зарлады.
Күйік кернеп көкірегін,
Көзінен жасы парлады.

Өнім десем, түс екен,
Есікті біреу қағыпты.
Ояна кетіп карасам,
Жастыққа жасым ағыпты.

Жалғыздық көрген лашынды
Аяп мен де жылаппын.
Көзден тамған жаспенен
Жастығымды бұлаппын.

Тұра салып жолдастан
Түс жоруын сұраппын.
Домбырамды ап жабырқап,
Құлағын күйге бұраппын.

Бұл түсімнің жоруын
Әбіке, сенен сұрадым.
Шын жүрекпен тілейік
Екі жардың мұрадын.

Бір жыртқышқа бөбекті
Тағы құстар бермес пе?
Жетім лашын еріксіз
Құладыңға ермес пе?

Бала лашын бұл істі
Тағдырдан ғана көрмес пе?
Құладыңға алданып,
Жастықпен байғұс көнбес пе?

Қамалап жалғыз жетімді,
Құрбандық қып шалмас па?
Бір жыртқышты баулысып,
Жас лашынға салмас па?

Арам жыртқыш кодандап,
Балапанды алмас па?
Бала лашын сонымен
Бір қор құс боп қалмас па?

1927 жыл.

АҚҚУ ҚҰС КҮЙІ

Аян деген ақынның біраз өлеңдері — «Ақ сұлуға» арналып жазылған махаббат жырлары. Өзінің сүйген сұлуын аққу құсқа теңейді. Мынандай өлең-жырлары бар:

I-жыр

Ей, сәулем, сен, — аққу құс, көлден ұшқан,
Сұқтанған сәулетіңе дос пен дұшпан.
Айдында тұнжыраған мен тұңғиық,
Аққудың тоймай күнде төсін құшқан.

Ақ сұлу, сен көлдегі акку сынды,
Ақ күміс, сыңқылдаған сұлу үнді.
Әлемге бірдей қызыл нұрын шашқан,
Қош алған ертелі-кеш алтын күнді...

Акку құс тұңғиыққа жауһар шашып,
Сыңқылдап, құшақ жайып төсін ашып,
Аймалап тұңғиықтың ақ шашағын,
Ойнайды, ақ төсіне иіскеп басып.

Акку құс ақ шашағын иіскеп, жұлып,
Ойнатад тұңғиықты жатқан тұнып;
Тұңғиық ақ сұлудың төсін құшып,
Сүйеді шөп-шөп етіп, сылк-сылк күліп.

Акку құс айдын көлде сыңқылдаған,
Айналса құладыңға шыңқылдаған,
Тұңғиық акку құстың төсін құшқан,
Күрсініп күйге түсед ыңқылдаған...

2-жыр

Айдын көлде акку жүзед,
Ақ сәулесі шаңқиып.
Сұлу үнмен саңқылдайды,
Көлді сүзіп маңқиып.

Көлдің күміс суын сызып,
Аппақ төсін кереді.
Су бетінен ақ шашақты
Әлдекімге тереді.

Көлдің мөлдір айнасынан
Өзін сұлу көреді.
Бұрынғы өткен шайыр көрсе,
«Ақ періште» дер еді...

3-жыр

Сәулетті акку сыңқ-сыңқ жырлап
Тұңғиықта дүзеді.

Тұңғықтың төсінде ойнап,
Ақ шашағын үзеді.
Ақ сұлуға тұңғық кен.
Керіп құшақ ашады.
Аққу үзіп ақ шашағын,
Иіскеп, түтін шашады.
Тұңғықтың төсіне аққу
Аппак төсін төсейді.
Аппак сүйрік білегімен
Су күмісін көсейді.
Тұңғық мас, ессіз құмар
Ақ сұлудың көркіне,
Төсін мәңгі құшар еді,
Аққу тисе еркіне.
Сұлу үнді ақ мамықты
Аққу лайық тереңге,
Көрінген құс дүзе ала ма
Тұңғықтай еренге?
Шіркін ерен, сонша құмар
Ақ сұлудың үніне.
Іш құмары тарқамас ед,
Мың сүйіссе де күніне...
Аққу кетсе камысқа еніп,
Мұз қабағын түйеді.
Жүрек бауыры мұздай болып,
Тағы өртеніп күйеді.
Толқын кернеп дөңбекшиді,
Ашу кебін киеді.
Долыланған арыстанша
Айналаға тиеді...
Сонда ақ сұлу шыға келсе,
Дүзіп, әсем сыланып,
Ашулы ерен сұлық тынады,
Дөңбекшіген бұланып,
Сонда аққудың лебі тиіп,
Күліп терең иеді.
Ақ сұлудың мамық төсін
Шөп-шөп етіп сүйеді...

4-жыр

Қасірет күймен тебіренеді,
Күйіп-жанып жан жүрек.
Бірде удай, бірде балдай,
Махаббат гүл үлбірек
Бірде удай бұл махаббат,
Бірде жұпар мас қылад.
Бірде жанды бақытты қып,
Бірде көзді жас қылад...
Ақ мамығым, ақ үлдірім.
Неге мұнша сүйдірдің?
Неге маған кез болдың сен,
Неге ынтық қып күйдірдің?..

1932 жыл.

VII

БІЗДІҢ ТҰРМЫС – ЭКСПРЕСС

Тұрмыстың кара ісіне,
Әлемді құл ғып күшіне.
Еріксіз жұтып ішіне,
Экспресс жөнейді.

Ғашықты жардан бөлсе де,
Талай жан жолда өлсе де,
Жасты, қанды көрсе де,
«Обал болды» демейді.

Жарым артта каларын,
Меруерттей жасы тамарын,
Білсем де маған қарарын,
Поезға міндім таласып.

Талай жан жаннан айрылды,
Талай жар жардан айрылды.
Сұңқардай талай кайырылды,
Телміріп қалды адасып.

Экспресс зырлайды,
Ешқанда мойын бүрмайды,
Ешкімге қарап тұрмайды,
Аямай жанды баратыр.

Жарымды артта қалдырды,
Кеудені өртеп жандырды,
Алысқа көзді салдырды,
Ұшырып алға қаратып.

Аждаһадай ирендеп,
Жорғалап кейде күйрендеп,
Сумандап, кейде сүйрендеп,
Экспресс зырлайды.

Ентігіп жылдам сыбырлап,
Аяқтары қыбырлап,
Адымы жиі жыбырлап,
Тұра тұр десем тұрмайды.

Зырла, экспресс, үш зырла!
Жұлдыздай ақ, құлдыра.
Құйындай құтыр бұлдырла,
Аямай жүгір бөрің де!

Ерлер мінсе, шыдасын!
Қорқақтар мейлі жыласын,
Шыдамаса құласын!
Аямай сілте барыңды!

1922 жыл, 23 август.

ҚЫЗЫЛ АТ

(Дастан)

Досыма арнадым

Нұсқалап бұл күйде өстіп жоспарладым,
Қызыл ат сынды сұлу досқа арнадым.
Жібек сырт, алма қызыл, наз сұлуым,
Дегізбе, «шіркін күйді босқа арнадым...»

«Құрғақтау жазылыпты кеңесін»... – деп,
Кейбіреу білгішіп «кам жемесін» деп,
Сұлуым, толғап сені суреттедім,
Күйімді «жалаң үгіт» демесін деп...

Жан шіркін сүйед әрбір сұлу затты,
Сүйгенде беріледі күймен катты.
Гүл, бұлбұл, аққу, айдын, көк сәулесі, –
Бірақ та, жақын көред қызыл атты.

Акынға

I

Көні, акын қаламыңды қолға аласын,
Күй шертіп біраз енді толғанасың!
Күйімен қызыл аттын құрыш қалам
Сумандап ақ қағазға жорғаласын!

Көңіл күй кешкі әуенмен желіктесіп,
Көктегі сәуле отымен еліктесіп,
Әуелеп талай кеште шалқып еді,
Жүргенде қызыл атпен серіктесіп.

Әрине, көкке әуелеу айып емес,
Адамға құлаш созбау лайық емес,
Адамзат сан сәуленің сырын білмек.
Көктегі алтын сәуле ғайып емес...

II

Аспанда алтын сәуле жұлдыз көп қой,
Дүниеде асыл гауһар құндыз көп қой.
Құралай, бұлбұл, аққу, ал қызыл гүл, –
Жан шіркін қызығатын қырмыз көп қой.

Көктегі сәулелерді санадың сен,
Әрқайсын әрбір затқа баладың сен.
Құралай, бұлбұл, гауһар – жұлдызсың деп,
Ішінен таңдағанын қаладың сен.

Сүйген ең нәзік бұлбұл сұлу жырын,
Гауһардың от ойнаған көркем сырын.
Сәулеге аспандағы күй қосушы ең,
Бірінен артық көріп таңдап бірін.

III

Қиял күйі енді «қара жерді» шарла!
Бұл күйді Қызыл аттай досыңа арна!
«Егіске тегіс жұмыл! Жаксы ек!» деген
Ұранын партияның жұртқа жарла!

IV

Білсең сен нағыз сұлу мүсін қайда?
Күйі ме бұлбұл құстың жасыл майда?
Немесе таудан аққан күміс су ма,
Бұрандап сылдыр қаққан самал сайда?
Немесе түпсіз аспан көк мұхитта
Жалтырап калқып жүзген алтын Ай ма?

Немесе айдындағы аққу құс па ең;
Сағымша елден қашқан құралай ма?
Қоя тұр, жер тағысын, акын қиял, —
Сәуледен аспандағы қанша пайда?..
Сұлу күй — социалистік өндірісте,
Сұлу зат — ортақ еңбек егіс жайда!..

Егісте — колхозданған ел сұлуы.
Егісте — еңбек қылған ер сұлуы.
Дегенмен алтын сәуле, көкте ғой ол, —
Қызыл ат — қолдағы алтын, дер сұлуы!

V

Құр жалаң айқайлама желше жосып,
Атынды өктеме тек борбай осып.
Баппенен егіске айда, марғау болма,
Айналып жем бер сылап, қант қосып!..

Алдауыш белсенділер жайлаған бір колхозда

I. Егіске күйің қалай, қызыл атым?

Егіске күйің қалай, қызыл атым?
Күн мынау күшті дене қызынатын.
Жасарып төсін ашқан қара жердің
Қыртысы қатар-қатар сызылатын?..

Мінеки, ескен жібек жаздың демі, –
Ақ киіп қатқан жерге қылған емі.
Кезінде күшті шіреп еңбек қылсан
Он екі ай тіршіліктің еңбек жемі!..

Қалың қар жерді басып жатқан бүріп,
Ыстық леп жаз демімен балдай іріп.
Бусанып бойын жазар жер – ұлы анаң,
Талқандап ақ көрпесін үстен түріп.

Сай-сайдан сулар құлап гүрілдейді,
Жарысып ылди қиып дүрілдейді.
Лебі мас – жаздың демі сикырлы ауа
Мың түрлі шатты күймен дірілдейді.

Бар жәндік сұлу жазды қарсы алады,
Табиғат мың түрлі үнмен ән салады.
Ұшқан құс, жердегі жан таскын күшпен
«Еңбекке жұмыл шат» деп жар салады.

Түрлі күй жер мен көкте саңқылдайды,
Сұнқылдап аққу, қаздар, қаңқылдайды.
Сыпылдап әуеде ойнап, төңкеріліп,
Көк мойын сұқсыр үйрек жаркылдайды.

Егісте бәйгі аласың, Қызыл атым,
Күн мынау күшті дене қызынатын.
Тілініп жер қыртысын көк соқамен,
Тұнған жер талқандалып бұзылатын!

Жарыспен өткізуге егіс айын
Құралды күнде шындап жағып майын,

Енбекші ел – калың ұйым күтінуде
Қалдырмай түгел жұмып тағал тайын.

Трактор, көк соканы қатар айдап,
Күш салмақ өткізбеуге күннің райын.
Барлық күш, барлық құрал жаранады.
Жақсы ма, Қызыл атым, сенің жайың?

II. Сұлуым

Сұлуым, неге маған салқындаусың?
Назданып шықпайды ойнап жарқын даусың?
Еркешім, қайда кеткен, сөз қатқанда,
Аккуша еркелейтін алтын даусың?

Мөлдір көз, алтын айдар, жібек жалым,
Бүгілген құмырсқа бел, ерке жаным!
Досыңа неге жарқын қарамайсың,
Көк шыбық, алма қызыл, серке саным?

Қарайсың неге сұлық, бота көзім?
Не болды мұң шалғандай нәзік сезім?
Айналып-толғанып мен келгенімде
Жарқылдап ойнаушы едің етпей төзім?

Сүйріктей акку мойын алма сабақ,
Безенген шыбық дене, кербез сағак.
Наз сұлу, наз қимылды құралайым,
Садақтай ұзын кіркік, гәуһар кабак.

Қасыңа мен келгенде сыландаушы ең,
Жарқылдап оттай ойнап тұра алмаушы ең.
Тал жібек айдарынды сылағанда
Назданып еркелеуші ең, бұрандаушы ең.

Қушақтап тал мойныңды аймалайын!
Жаяңды сылап-сипап жаймалайын.
Досыңа мұнша неге салқындадың
Айтшы енді, сәулетайым, айналайын?..

Қызыл аттың сөзі

I. Амансың ба, достым?

Денің сау, амансың ба, акын досым?
Бір кезде айрылмастай жақын досым.
Қарамай кетіп едің көптен бері,
Енді кеп қайрылғаның мақұл, досым!

Досым ең сырлы сұлу сөзге маман,
Сұрамай бір қайрылып, есен-аман,
«Еркем!..» деп, енді елжіреп сөз қатасың,
Еске алмай жүріп мені талай заман!

II. Қандай едік?..

Екеуміз дос болғанда қандай едік?
Естіген, көрген жұртқа таңдай едік.
Көктегі жұлдызымыз құшақтасқан,
Жаны бір, жүрегі бір жандай едік.

Сан қиын істе мені сынаған ең,
Жан қияр серігің боп ұнаған ем.
Жаныңа ап кейбір түнде «канатым!» деп,
Құшақтап талай мені сылаған ең.

«Жаныммен бағасы бір досым!» деуші ең,
«Мәңгілік жан қосысқан қосым!..» деуші ең,
Сен үшін қиналған түн құшып мені:
«Ұмыт боп қалар ма екен осың!» деуші ең.

Сен үшін талай жерде құс боп ұштым,
Мойнымды «аккуым!» деп талай құштың.
Соны да ұмыттың ба, көктегі ұшқан
Әніне ән қосушы ек акку құстың?!

Бар сезім, бар күйімді саған бердім,
«Жібек!» деп айдарымды талай өрдің.
Көк майса жаратылыс құшағында
Сен үшін құлашымды талай кердім.

Сен үшін ақтым талай жұлдыз болып,
Сыландым, құлпырдым да құндыз болып.

Жаныңа канат болып, мойныңа да
Оралдым бейне жібек қырмыз болып.

Не керек, жанмен талай сырласушы ек,
Күй қосып достық жырын жырласушы ек.
Орманда бұлбұл құстың күйін тындап,
Көктегі жұлдыздан сыр ұрласушы ек.

III. Ұмыттың-ау!

Менімен талай банды – жауға шықтың,
Соғуға талай жауды ауға шықтың.
Қуалап ақ бандыны дүрілдетіп,
Көтеріп қызыл туды тауға шықтың.

Кекілді шоқтап талай түйген едің,
Қыналып қорғасын оқ киген едің.
Көк найза ақ алмасты жарқылдатып,
Ысқыртып жауға талай тиген едің.

Ақ банды қуған күндер түсе ме еске?..
Сонда мен көк шыбық ем шыққан беске...
Жарқылдап найзағайша тиюші ек қой,
Ант етіп жауға тыныс, дес бермеске!..

Сонда мен бетімді октан бұрып па едім?
Жалтақтап от пен судан тұрып па едім?
Қорғаған Октябрьді сан шабыста,
Маған бір кейіп қамшы ұрып па едің?

Жан аяп жауға еш жерде алдырмадым,
Шабыста жанға жуық шалдырмадым.
Бас тіккен тыныс алмас қан майданда
Мен сені жау қолында қалдырмадым.

Осыны ойлаушы ма ем кесілер деп,
Ұмытып сырлас досым есірер деп?..
Сен күліп басқалармен жүр дегенде,
Тек қана бас шайқадым: «есіл ер!» деп...

Шіркін дос, өз сертіңді өзін неттің?
Ұмытып жолдастықты тастап кеттің!..
«Досым!» деп, енді келіп-толғанасың
Бес төгіп есіл арын шіркін беттің!

IV. Халімді білмедің, зиянкестер бүлдірді ғой

Әуелі сұрамадың есен-аман,
Демедің: «ескі досым, қалай шаман?»
Деп жүріп «жан жолдасым», бүйтіп кеттің,
Бола ма опасыздық бұдан жаман?

Тұрсын ба өзің көрмей біздің жайды,
Мен қалай өткіземін «егіс айды?»
Мынау ғой біздің колхоз титықтаған—
Қойды ма зиянкестер тағал тайды?

Мінекей менің мынау арқам жауыр,
Шор болды камшыменен екі сауыр.
Алдауыш белсенділер жау боп тиіп,
Мойнымда жал, қалмады өкпе, бауыр.

Алдауыш белсенділер бізді құртты,
«Бұл қалай?» десең боқтап шайнады ұртты.
Оларды бай-құлақтар айдап салып,
Ақыры күйзелтті иттер талай жұртты.

Колхозға тиді қулар жау сияқты,
Қарады бізге тек бір «лау»¹ сияқты.
Науқанмен анда-санда уәкіл келсе,
Көрінді қол жетпейтін тау сияқты.
Басқарма, қу белсенді тайтандады,
Қауіпсіз, дені-басы сау сияқты.
Олардан кедей шаруа қорқып әбден
Қарсы айтпай жүре берді «мау»² сияқты.

Колхоздың құртты қулар ет пен майын,
Қоймады ұрламаған тағал тайын.
Белгілі ат, айғырлар не болмады,
Жеп құртқан уақ малды не қылайын!..

Білемісің жүйрік сұлу қара айғырды,
Білемісің әлгі жалбыр сары айғырды,

¹Лау — көлік салығы, лау ат.

² Мау — мәжнүн, ақымақ.

Сұр жорға ат, сүтті мама боз биені,
Соларды зиянкестер қалай қылды?..

Солардың бірі жауыр, бірі қатпа,
Сұр жорға ат қазір тулақ, ол енді ат па?
Мұнымыз күш көлік қой, десе шаруа,
Зиянкес деді зекіп: «әкел!.. шатпа!»

V. Сен қайда жүрдің

Сонда сен, ақын досым, қайда жүрдің?
Көктегі алтын сәуле – айда жүрдің.
Тербеліп, өлеңдетіп, автомобиль –
Қызықты жұмсақ орын жайда жүрдің.

Міндің де, аэроплан ұшып жүрдің,
Аспанда алтын сәуле құшып жүрдің.
Қиналып су іше алмай мен жүргенде,
Сен... шырын... миуа... балын ішіп жүрдің.

Әрине, алтын сәуле – сұлу зат қой,
Сәулені құшқан жанның көңлі шат қой,
Ұмытпай қайтесің сен, жердегіні,
Сәуленің сиқырлы оты шіркін, жат қой!..

Ауылдық шаруадан сен аулақ жүрдің,
Советтің «жалпы жауын» жаулап жүрдің.
Ішкі жау ішімізден жеп жатқанда,
«... Комбайын... трактор!..»—деп заулап жүрдің.

VI. Мен машинаға қарсы емеспін

Әрине, машинаға қарсы емеспін.
Орынсыз өкпе айтатын заршы емеспін.
«Машина бізге жау», – деп ката пікір,
Зиянды үгіт айтар жаршы емеспін.

Машина – жан жоқ жүйрік ерен көлік.
Біз оған болмас па едік істе серік?
Көбейсе машиналар әр түпкірде,
Алмас па ек, арқа босап біраз ерік?

Естиміз, талай елдер егін еккен,
Шалағай жай көліктен ыза шеккен,
Трактор, комбайнды егінге сап,
Отарба, автомобильді ат қып жеккен.

Есті жан қарсы емес қой машинеге,
Пайдасын көрмес пе едік, іске жеге.
Астыққа қарық болып жұрт күйленбес пе ед,
Комбайн, тракторды іске жеге.

VII. Соның адамшылық па?

Бірақ сен сертті ұмыттың жолдан азып,
Өткенді не пайда енді текке қазып?
Кетіп ең мені тастап, автомобиль,
«Әуелек, отарба...»– деп жырлар жазып.

Мені де тым болмаса есіңе алып,
Күш беріп кеп жүрмедің көзің салып.
«Жолдасым, ұмытқам жоқ», – демедің сен,
Қиналып жүргенде мен өліп-талып.

Артыңа қайрылмастай мені тастап,
Жазбадың бір жылы сөз маған қастап.
Адамдық бағанды бұл білдірмей ме,
Кеткенің ескі досты айырбастап?..

VIII. Әлде үкімет солай деді ме? Бұл қалай?

Үкімет әлде бізді «көрме» деп пе ед?
Саған – «тек, көкке заула, өрле» деп пе ед!?
Алдауыш белсендіге ерік беріп:
«Малды құрт, тез титықтат, жерле...» деп пе ед?

Қуларға совет бізді: «жалма!» деп пе ед?
«Аузыңа қызыл атты алма!..» деп пе ед?
Саған «тек тракторды айт, көкте заула,
Ат шіркін ауызға алар мал ма!..» деп пе ед?

Әрине, олай болса сенде не бар?
Өкпе айтар «дос едік!» деп, менде не бар?
«Ат енді керек емес!» десе совет,
Титықтап қалмай қаңғып енді не бар?

Ендеше, неге айғайлап: «Егіс» дейсің?
«Егіске жұмыл қатты тегіс» дейсің?
«Күйі жоқ күш көліктің!» десе біреу,
Неге енді жұрт алдында сөгіс дейсің?

Қызыл атқа

I. Мойыныма алам

Жолдасым, көріп тұрмын жай-күйінді,
Досыңмын көрген құлын-тай күйінді.
Қызықпен өткізген ек ор киікше,
Жүріске талай сертті сай күйінді.

Өзім де колхозынды көріп келдім,
Кішілік етіп сәлем беріп келдім.
Сұмдардың не қылғанын біліп әбден,
Бәрін де жіпке тізіп, теріп келдім.

Сұлуым, күйін мұндай болған екен,
Өкпе-наз көкірегіңе толған екен.
Алдауыш арам қулар мұнша қорлап,
Езілген гүлдей жүзің солған екен.

Бәрі жөн айтқаныңның, мойныма алам,
Жоқ саған кінә қылып жабар жалам.
Жыр қылып жай-күйінді жаза алмадым,
Салынып басқа күйге қызу қалам.

II. Жағдай солай болды ғой

Кешегі Ленин бастап майдан ашқан,
Жығуға езгіш тапты ұран шашқан,
Дүниені қалтыратқан сертті күнде
Ес білген жас бала да қару асқан.

Күніреніп езілген тап іздеп теңдік,
Асынып жау жарақты майданға ендік.
Құлданып еңбекші елді езген таппен
Шайнасып, қан майданда ит қып жеңдік!

Дүниенің қарарсыз ғой бек пен байы,
«Біздікі,— дейді,— көктің Күн мен Айы...»

Айтпа-ақ қояйын ол күннің жырын,
Мәлім ғой барша әлемге істің жайы...

Еңбекші ел жауды жеңіп ұрғаннан соң,
Өзінің әкімдігін құрғаннан соң,
Түрлі ауыр машиналар қажет болды,
Социализмге бет бұрғаннан соң.

Сондықтан өнерлі елге жетпек керек,
Болды ғой басып озып өтпек керек.
Сан қиын завод жасап күшті салды:
Оған күш төкпей енді нетпек керек?

Жасады неше түрлі машинені,
Талқан боп қопарылды жердің кені,
Салынды бетпақ шөлге темір жолдар,
Жеңілді қиыры жоқ жердің шені.

Отарба, аэроплан, тракторды,
Жыр қылдым, ұялтсаң да, кекеп мені.
Бірақ та кешілмейтін ауыр күнәм –
Бақылап жүре алмадым, досым, сені!..

III. Қиын жолда

Көкке ұшпай асқар таудан өту қиын,
Құралсыз алға жылдам кету қиын.
Отарба, автомобиль, тракторсыз
Мұратқа алыстағы жету қиын.

Сондықтан, құрал керек қиын жолға,
Әйтпесе біте ме ұлы іс алған қолға?..
Сан қиын асулардан аса алар ма ек,
Ығысып бұрақтамай оң мен солға?..

Бұл жолда ас та керек, ат та керек,
Тағы да неше түрлі зат та керек,
Өндіре егін салу, өсіресе,
Бұл – тіпті зор мәселе тұрған ерек.

Бұл жолға, сұлу досым, сен де керек,
Әрине, ат пен ерге жем де керек.

Советке қастық қылған жау біткенше,
Ататын... Менің әлгі... «Нем» де керек.

IV. Үкімет малды ешкімге құрт демеді

Үкімет малды ешкімге құрт демеді,
Күйзелсін еңбек қылған жұрт демеді.
Сендердей колхоз малын жау боп құртқан
Сұмдарға өтірік айтып құрт демеді.

Советтің мақсұты – істі жемісті ету,
Еңбекті еңбекші елге тең істету.
Колхозды, өндірісті өркендетіп,
Қызықты комуншылық күнге жету.

Қызықты талай жердің колхозды елі,
Аттары ор текедей өскен телі.
Гүлденген шаруасы іс жүзінде,
Жылтылдап малдарының майлы шелі.

Істесе, қу жалқаулық ресім болмай,
Қоя ма өндірісте өсім болмай,
Өндіріс бастықтары іс басқарса,
Не пасық, не ақымақ, не сұм болмай?!

V. Аттарды дербес тапсырған

«Аттарды сырттан бағып шолып жүр. – деп, –
Жаулардан, ұры, қары қорып жүр, – деп, –
Үкімет Воршилов, Буденныйға
Тапсырған, – бас-көз, камкор болып жүр», – деп.

Бұл екі ер талай ұлы сияздарда
Жер-жерден келген кейбір миы аздарға
Әйгілеп зор дауыспен ұрысқан талай,
Жерінде аттарының күйі аздарға.

«Ісшіл ат, еңбекші тап, досын!» – деген...
«Көп пайда көреді аттан қосын!» – деген,
«Октябрь майданында серік болған.
Ұмытпа, бұл есінде болсын!..» – деген.

«Ісіне отан қорғау жау мен жаттан,
Көреміз талай достық әлі де аттан.
Кешегі қан майданда, — деген олар, —
Ат байғұс біз үшін сан қанға батқан!..»

VI. Сендерді зиянкестер бүлдірген ғой

Сендерді пасық сұмдар бүлдірген ғой,
Бір-бірін дұшпан мәз боп күлдірген ғой.
Өтірік мәліметтер жазып ылғи,
Советке мүлде теріс білдірген ғой.

Советтен сұмдықтарын жасырған ғой,
Өтірік сипырларды асырған ғой.
«Баюда біздің колхоз, өркендеуде!» —
Деп сұмдар үкіметке тас ұрған ғой.

Арамдар әбден алдап ұрған екен,
Пәлесін неше түрлі кұрған екен.
Жем қылып ит пенен кұс, ұры, қары,
Қуалап дем алдырмай кырған екен.

Пасықтар ұрлап, сатып сойған екен,
Жем қылып ұры, қары тойған екен,
Бағусыз қуалап тек, жынша кинап,
Аз күнде колхозынды жойған екен.

VII. Алдауыш белсенді — жаудың күшігі

Алдауыш белсендіні жау демейсің,
Аркасы ешбір аттың сау демейсің,
Ол сені жау болмаса бүйітпес еді,
Сайдағым, доста — күйлі,
Жауда — өгейсің!

Олар байдың күшігі жүні күйген,
Бұландап кеше байға басын иген.
«Жау сияқты!» —
Демеші жаудың итін,
Астау жалап жылмандап сүтке тиген.

Аулақта сендерге әкім ие болып,
Семірген өз сөздері жүйе болып!
Советке сұмның ісі білінген соң,
Сотталды арам беті күйе болып.

Емес пе ол сұмырайлар жаудың бірі?
Қайтеді ондай болмай жаудың түрі...
Тон жамылып қой жеген сұғанакша,
Құлқынның көрінді ғой барлық кірі.
Көз бояп колхозыңды жайлап қулар,
Титықтап таусылса да тәннің шыры.
Сандалтып дамыл бермей сонша кинап,
Әйтеуір, достым, сені қойған тірі!..

VIII. Үкімет сұмдарды жазалайды

Құртыпты кей жерде де өстіп малды,
Бір көлік қалдырмаған жөнді, жалды.
Сұмдарға қатты жаза қылып жатыр,
Үкімет білген жерде мұндай халді.
Осындай зиянкесті көре алмаған,
Ауданның басшыларын істен алды.
Сұмдарға, зиянкеске берілгенді
Әшкерә кара бет қып соттап салды.

Алдауыш белсенділер енді татты...
Ит болып ұсталғаны түрме жатты.
ГПУ, төңкерістің күзетшісі
Біразын зиянкестің ұстап атты.

IX. Жолдас Мирзоянның үнімен

Советке шын хабарлар енді жетті,
Сондықтан кей райкомдар ұшып кетті.
Партия:
«Ісін түзе, тез...» деп бізге,
Мирзоян – қырағы ерді бастық етті.

Мирзоян істі қолға алып жатыр,
Өзі де, сөзі де елге барып жатыр.
Төктіріп азық, тұқым мұқтаж елге,
Егіске күшті ұранын салып жатыр.

Мирзоян іс басында күндіз-күні,
Қозғады енбекші елді салған үні...
«Сұлуым, өкпенді қой, көтеріл», — деп,
Бас иіп келіп тұрмын мен де міні!..

Аккуша сылаң мойын созған досым,
Күйленсе ұшқан құстан озған досым,
«Егіске жұмыл!»
деді, үндеп басшы,
Кәні енді күшінді ірікпей қозғал, досым.

Қозға енді, бота көзім, Қызыл атым,
Сертті істе өнерінді қызынатын!
Көк бояқ ен далада құлаш керіп,
Жұлдыздай көктегі ағып сызылатын.

Қызыл аттың сөзі

I. Енді мен аянбаспын

Жанымды қозғадың сен, ақын достым,
Талайдан осындай бір сөзді тостым.
Жұбатты бірсыпыра сөзің мені,
Шалдыққан тәніме сен қуат қостын.

Шындыққа біраз, міне, қанып тұрмын,
Арыған денем қызып жанып тұрмын.
«Советті алдап бүлдірген сұмдар» деген,
Әлгі айтқан шын сөзіңе нанып тұрмын.

Демеймін: «Егіске мен жарамаспын»,
Өзімді мүгедек деп санамаспын,
Егіске жан аямай жегілермін,
Енді мен арықтыққа қарамаспын.

Кайтейін, міне, белім, арқам жауыр,
Шор болған камшыменен екі сауыр.
Егіске бар қайратты жиямыз ғой,
Шырлы жал, болмаса да өкпе, бауыр.

Уәкілдер анда-санда келіп кеткен,
Советке білдірмесе бұл хәлді ауыр.
Сен дағы үкіметті алдайсың ғой:
«Қызыл ат күйлі екен, – деп, – тым-ақ тәуір!..»

2. Анық білгін келсе

Өзін де біздің жайды көрдім дейсің,
Колхозға кіріп сәлем бердім дейсің,
Сұмдардың не қылғанын біліп әбден,
Бәрін де жіпке тізіп тердім дейсің.

Сұмдарды түгел білу керек десен,
Саған бұл, материал – дерек десен,
Колхоздың бәріне де еске аларлық,
Бұл жұмыс үлкен сабақ – ерек десен.

Шын білгін келсе жайды, ақын досым!
Бәрін түгел білгенің мақұл, досым!
Сабаздарды толықтау суреттейтін
Жай-күймен әбден таныс жақын, досым!

Шертуге кепті түгел толғанып ем,
Наза қып өкпе айтуға оңдалып ем,
Бірақ та жасқаншақ боп қалған басым
Айтуға мана толық қорғанып ем.

3. Солай еді ғой

Алдауыш белсенділер долы еді ғой,
Оларға не қылса да жол еді ғой,
Көңілдерін таппасаң құрдай жортып,
Жұмсайтын арам – лас қолы еді ғой,
Арам ісін олардың айтар болсаң,
Істейтұғын бәлесі мол еді ғой,
Нағыз жау деп айтуға қауіп қылып,
«Жау сияқты!..» дегенім сол еді ғой!..

4. Аулақта неғып жатты

Ортадан біздің колхоз қашық жатты,
Сұмдарға басқарма алды ашық жатты.
Отырып залым, сұмдар басқармада,
Мал шаруа, құрал-сайман шашық жатты.
Тек қана білді олар ішіп-жеу мен
Сабылтып күндіз-түні мінген атты,
Бүлдіріп колхоз малын өңкей құзғын,
Тағы да пайдасына ұрлап сатты.
Уәкіл кеп орталықтан сөз болғанда,
Өтірік, қып-қызыл боп оттап шатты.
«...Алдыңғы қатарда, – деп, – біздің колхоз»
Тілменен тап жауына тас боратты.
Сөздерін өзеуретіп нағыз ер боп,
«...Жасасын... жасасынға» баспалатты,
Зиянкес сол кездерде қанды шеңгел
Бар малға салып жатты қатты-қатты.
Сандалып әлім құрып, дал болып жан,
Аяусыз қамшы аркама қатты батты.
Ортадан қашық жатып қулар билеп,
Мінеки досың соның дәмін татты!..

5. Біздің колхозды жайлаған сұмдардың ниеті

Айтып тауыса алмаспын былықтарын,
Басқарманың жеркеніш шылықтарын.
Ойран болмай жүрегім айта алмаймын
Ұждансыз сұм зиянкес қылықтарын.

Біздің колхоз ортадан тым жырақ қой,
Темір жолдан қиыр шет бір бұрақ қой,
Шын коммунист бізге кеп басқармаған
Кездерде басқаратын – бай-құлақ қой.

Арам сұм боянып кеп алып орын,
Біртіндеп өрмекшіше құрып торын,
Совет үшін қызмет қылған болып,
Құртуға қылды әрекет колхоз қорын.

Біртіндеп селдіреді колдағы мал,
Пәлеге ұшырады қордағы мал.
Күш көлік ат сандалып қалды әр жерде
Секілді болды қорлық сордағы мал.

Колхоздан еңбекші елді бездірмекке,
Улатып ескі заңмен ездірмекке.
Бірлескен күш еңбектен жеріттіріп,
«Көрсін!» деп, қаңғыртып ел кездірмекке;

Ірітіп колхозды әбден тоздырмаққа,
Жаулық, жаттық сезімді қоздырмаққа,
Тентіретіп мойнына дорба ілдіріп,
Әркімге тіленіп қол создырмаққа;

Құрытып колхоз қорын аш қылмаққа,
Қатын-бала көздерін жас қылмаққа,
Колхоздан түнілдіріп еңбекшіні,
Суытып көңілін оған тас қылмаққа;

«Колхоз болсаң, мынадай боласың!» деп,
Қаралап дүниеге паш қалмаққа,
Советке, партияға жала жауып,
Социализмге елді қас қылмаққа;

Бейнебір қауіпті ауыр түс көрсетті,
Жаз ішінде қырланған қыс көрсетті.
Досым, сен нанбассың да, зиянкес сұм,
Естімеген, көрмеген іс көрсетті!..

6. Алдаушы сұмдарды партияның білгені жақсы болды

Міне, енді көтеріліп қуанамын,
Қалдырып, күйзелуді уанамын,
Партияның достығын көргеннен соң,
Озық колхоз аттарын қуа аламын.

Қуанам партия көз салғанына,
Сұмдарды қыран көзі шалғанына.
Біздегі зиянкес – бай-құлақты айдап,
Бізді де мықты қолына алғанына...

7. Сұмдардың тұрпат, құлықтары

Тексерсең біздің арыз – дауымызды,
Көре ең талай арам жауымызды,
Сұмдардың не қылғанын түгел біліп,
Аз табар ең бас арқа сауымызды...

Іште жүрген жау сұмдар неше түрлі,
Болса дағы бір тілек, бір-ақ сырлы,
Әдіс, мінез тұрпаты алуан-алуан,
Адамшылық, ұждансыз жаны кірлі!

8. Колхоздағы зиянкестің бірі

Кейбірінің тұрпаты салмақты ызбар,
Артықсынып тұнжырап кейде сыздар,
Төңкеріске мәңгілік жібіместей,
Көкірегінде қатқан қан тастай мұз бар.

Нығыз дене, айуан жендет сынды,
Қанды лөкет қонышында ұзын қынды,
Күтулі бір колхоздың малын көрсе,
Тісін қайрап ішінен көзі тұнды.
Мінген атын өксітіп тыным бермей,
Делбедей қып қинады бейне жынды,
Бүлдірсе, құртса, сойса күнде малды,
Сонда ғана көңілі біраз тынды...

Ондай сұм колхоз малын бақтырмайды,
Ұқыптап мал күткенді жақтырмайды,
Өзінің күшігіне қаймақ құйып,
Өзгеге шырлы қорек таттырмайды...

9. Екінші біреу

Кейбірінің тұрпаты баяу ғана,
Кеп отырып сөйледі таяу ғана,
«Не үшін, сорлы-ау, жел танау боласын!» деп
Сөздері секілді ылғи аяу ғана...

10. Үшінші өтірік белсенділер

Үшінші сұм, өтірік белсенділер –
Ат, айғырды сабылтып теңселдірер,
Бірі ызбарлы сыздаған, бірі әнгүдік,
Бермесең қар жаудырар, берсең күлер.

О да «камқор» болады көңілін тапсан,
Қонса күтіп, жатқанда жылы жапсан.
Түнде көңілі «сабаздын» табылмаса,
Үй несі бір «контр» болды шапшан.

11. Сұмның басқармадағы бірі

Кейбіреу уәкілге жағынады,
Мың түрлі еппен жорғалап ағылады,
Үкіметтің оң көзі өзі болып,
«Ол қыңыр, бұл қисық» деп шағынады.

Істегіш боп кейде ол сұм тайтақтайды,
Кейде көлгір камқор боп жайтақтайды.
Алдауыш белсендіні итше үйретіп,
Дамыл алмай еппенен айтақтайды...

Колхозға сұм иттерін сүйтіп жапты.
«Ал, белекен» дүрдиіп тынбай шапты,
Колхозшыны есінен адастырып,
Өшіккенін құтырған итше қапты...

Ол дағы колхоз малын жеміреді,
Қан ішкен кандас итше семіреді,
Өтірік малды жаудан күзетпек боп,
Ыржақтап майлы сүйіек кеміреді.

Қауіп қылғанды ықтырад шетке қағып,
«Бұл қалай?»... дегенді ұрад бетке қағып,
Басқаның сұлуына мін айтады,
Ардақтап өз мәстегін к... қағып.

12. Бар ма әлі кәрі райком

Білмеске «ауком», «райком», бәрі райком,
Бар ма әлі сендердегі кәрі райком?..
Сен де оған жалған цифр бересің ғой,
Болса егер ол сендерде әлі райком!..

Ол әлі райкомдіктен кеткен жоқ па?
Кетуге жоғары арыз еткен жоқ па?
Көрсетіп болды ғой бар қасиетін,
Кететін мезгілі енді жеткен жоқ па?

Аралап колхоздарды көре ме өзі?
Көрсен егер дұрыс баға бере ме өзі?
Бізді кеп неше жылда бір көрмеді,
Әңгүдік ұлықсыған төре ме өзі?

Емес пе жауапкері бір ауданның
Көлемді біз тәрізді дыр ауданның,
Керек қой өте-мөте дұрыс болу
Басшысы жырақ жатқан ірі ауданның?

Әрине, мұндай сөздер оған жақпас,
Мойныма, «жақсы айттың» деп, тұмар такпас,
Ырза болып, бұл сөзге қоштанып кеп,
Көтермелеп арқаға мені қақпас.
Шын басшы адам қырағы болар еді,
Қойын да жақсы қойшы теріс бақпас.
Қойшы да қойын жұтқа шалдырмаса,
Ешкім оған орынсыз жала жаппас.
Ол қырағы болса – жау бүйте алмас ед,
Сақ қойшының қойына қасқыр шаппас.
Сорымызға біздің ол тап болды ғой,
«Сортан қойшы қойлары егіз таппас!».

Басшы болсаң бір аудан көлемінде
Іс ақса, «өзімнен көремін!» де,
Алданба көз бояған сұмдарменен,
Әйтпесе, «басшы емеспін, төремін!..» де.

13. Сен де өтірік мағұлмат бердің бе?

Дариға, көрі райком бар болса әлі,
Қатесін айтуға алды тар болса әлі,
Секілді салтақ бура көкке қарап,
Білімі мінезімен пар болса әлі,

Алдына барып сен де жүгінемісің,
Лас жанды, подхалимше – бүгілмесің?
Үйренген табак жалап жұрт көзінше,
Жағынып, майдаланып үгілемісің?

Қайпақтап, кішірейіп бас ұрамысың,
Көрсен де, кемістікті жасырамысың?
Колхоздың жайы, күйі қандай десе,
Өтірік мал цифрырын асырамысың?

Егер ол кеткен болса, боқтаймысың?
Қопарып қателерін «тоқтаймысың»?
Кінәнің барлығын тек соған жауып,
Дұп-дұрыс, өзің түзу оқтаймысың?

Кетсе ол, қорқып оны сілеймісің?
Барда мақтап, кеткен соң мінеймісің?
Жаңа келген райкомды тағы мақтап,
Кеткенге сырттан шоқпар білеймісің?

Дариға, не болғаның, үйтсең сен де?
Ниетің азғаны ма, болып сенде?
Кешегі ер бүгін азса жалынғыш боп,
Кейде бұл не болғаны, шіркін, пенде?!

Сен аздаң, дос күйзелер: «Есіл ер»! деп,
Жау күлер: «Жүрген соның несін ер» деп!?
Сөйлесең сен өтірік жағынам деп,
Өмірі ойламаймын кешірем деп!

14. Білмейтін бәнде көп қой ар дегенді

Білмейтін бәнде көп қой ар дегенді,
Білмейтін «адамшылық бар» дегенді.
Әйтеуір ондай пиғыл біздерде жоқ,
Жәбірлеп, қорласа да мал дегенді.

Сондай бір пиғылдар бар адамзатта,
Кірленген, адамдығы арам датқа.
Жәбірлеп бізді қанша мал десе де,
Ондай сыр жоқ еді ғой Қызыл атта.

15. Тайма, досым, Октябрь жолынан

Көңіліне ауыр алма, акын «сері»!..
Таркайды түгел айтса жүрек шері,
Кешегі сертті майдан – Октябрде
Түскен ең тура жолға ердің ері.
Сол жолдың асуында талай ердің
Табаннан қан, маңдайдан тамған тері,
Нелер қиын кезенді, тас аранды,
Сол жолдың артта емес пе еді ауыр жері!

Досыңның, достым, енді көңілім шайма!
Ешкімге жасып енді қолың жайма!
Өткеміз Октябрьдің қиын жолын,
Сол жолдан, мазак болып, енді тайма!

16. Әркімнің шын бағасын беру керек

Әрине, мен бассыздық іздемеймін,
Мен саған «теріс жөнге жүр!» демеймін.
Қырағы жол басшыға қарсы болып,
Тәртібін партияның бұз демеймін.

Әрине, тәртіпті нық сақтау керек,
Қырағы болса басшы – мақтау керек,

Ер ұлы төңкерістің болған адам
Өлсе де сол қасиетін ақтау керек.
Әуелден партия айтқан ашық жолды,
Шындықты кипақтамай жақтау керек.
Қырағы бола алмады көрі райком,
Сондықтан, бағаны оған шақтау керек!..¹

Қызыл атқа

1. Әлі де өкпелеймісің?

Көлігім! Наз қимылды нар сияқты,
Айдарын алтын жібек тал сияқты.
Саған мен шындық сырын ағытсам да,
Үнінде әлі де өкпе бар сияқты.

Әлгі айтқан сөздерің тым аз сияқты,
Кей сөзің әлі де өкпе-наз сияқты.
Егіске неге қайрат тасытпайсың,
Қоздырған қуат-күшті жаз сияқты?

Сөйлейсің маған әбден нанбағандай,
Қалтықсыз шын сөзіме қанбағандай,
Жолдасым, неге мені кекетесің,
Шындықты айттым ғой мен андағандай.

Банадан айтқан сырды тек көремісің?
Енді өзің өз пайданды жек көремісің?
Қастығын тап жауының кеш білдің деп
Енді ылғи кекеп, маған өкпелермісің?

2. Тағы айтайын

Мана айтқан уақиғаны тағы айтайын,
Өкпелі көңіліңді әбден ағартайын.

¹ «Шақтау керек» деген сөз -- ісіне лайықты бағаны шақтау керек деген мағынада айтылған.

Бағана өзін де айттың: «зиянкестер
Құртты, — деп, — колхозыңның тағал тайын».

Көп колхоз тап жауына берілмеген,
Жұмыла іс істеуден ерінбеген.
Сендердей кей колхозды басқарғандар
Зиянкес — тап дұшпаннан жерінбеген.

Көп колхоз дұшпанға әсер еткізбеген,
Малының маңдайына шерткізбеген.
Тап жауы кей колхозда, колхозшыға
Сөздерін партияның жеткізбеген.

Сөйтіп ап өз істерін істей берген,
Қастықты неше түрлі үстей берген,
Партия іс тапсырған адамдарды
Алдап тек, өтірікке күштей берген.

Өзгерткен боямалап дұшпан түсін,
Өзгерткен әдіс пенен күрес ісін.
«Жау қайда?..» деген үнге үн қосқан боп,
Қасқырша салған малға қанды тісін...

3. Сендерге партияның нұсқауын жеткізбеген

Білсе де не боларын істің артын
Колхоздың алдаған жау жас пен қартын.
Қастығын істей берген колхозшыға,
Жеткізбей партияның алты шартын.

Ақыға, бір шарты оның — саты қою:
Ісіне қарай еңбек ақы қою.
«Сен саларда, мен салар» деп, караған
Іске шын жауапсыздық атын жою.

«Кадрлар әр сайманды тұтсын!» — деген,
«Бірдейлік, жауапсыздық бітсін!» — деген,
«Көлігін міндетке алған, я сайманын,
Колхозшы карағындай күтсін!» ... — деген.

Мысалы: «Не бір малды, не бір затты,
Егісте не бір аңыз, не бір атты
Міндетіне алғандар күтпей қойса,
Ондайлар жаза тартсын, – деген, – қатты!..»

4. Партияның ұранымен

Кей жерде жаудың сөйтіп қылығы асты,
Сөйтсе де, жау сұмдығын партия ашты:
«Өзгерткен түсін, ісін жауды ку!..» – деп,
Хатшысы партияның ұран шашты.

Партия қазір тегіс аттануда.
Алқымға тап дұшпанын қатты алуда.
Колхозды өркендету ісінде шын
Сөздері партияның жатталуда.

Партия колхоздарды тазалауда,
Қаттырақ тап дұшпанын «мазалауда».
Өтірік цифр беріп көз бояған
Ұждансыз пасықтарды жазалауда...

5. Біздің райком дұрыс Қимылда енді!..

Жаңа адам біздің райком – біздің бастық:
«Мәлімет болсын, – дейді, – ылғи растық»...
Кекетпе: «Жалған цифр бересін!..» деп,
Мен де үйтсем жау болам ғой қылған қастық.
Парт бастық қыран көзін қадап отыр.
Бетке ұрад қылғандарды ондай ластық.
Қунағым, шын қимылда егіске енді,
Орғанда шат боларсың мол боп астық!..

6. Жаңа райком

Жолдасым, тиді маған сөзің ашы,
Әлі де өкпе айтасың, бейне назшы...

Тынымсыз колхоздарды аралауда,
Келгелі жаңа райком – біздің басшы.

Ол барды көп түкпірге қашық демей,
Аралап колхоздарды, шашық демей.
Жағалап үйлеріне кіріп көред,
Мейлі оңды, мейлі нашар лашық демей.

Дамыл жоқ келгелі онда, ерінбейді,
Ұлықсып көкиіп ол керілмейді.
Бұрынғы кәрі райком сияқты емес,
Кіруге лашыққа да жерінбейді.

Сөйтіп, ол колхоздармен танысуда,
Сан жәрдем колхозшылар алысуда.
Сөйлесіп өзіменен ауызба-ауыз,
Мүддесін айтып халық қанысуда.

Бұрынғы кәрі райкомды алып тастап,
Жіберген «жөндесін!» деп, мұны қастап.
Міне, бұл партияның дұрыс жолын
Қисайтпай апаратыр тура бастап!

7. Көргенде өзің де таңырсын

Көргенде оны өзің де көңілің толып,
Сөзімді дұрыстарсың ырза болып.
Сәл ғана қияпатын суреттейін,
Көруге сендерді де келер шолып.

Жас кісі, зор денелі, кара торы,
Терең тұр кара кер көз қайрат шоры,
Бұрынғы, соңғы келген райкомдардың
Ішінен көзге түсер ең бір зоры.

Қайратты шомбал дене темір-шойын,
Ұстайды жасырыңқы ұзын бойын.
Түзу бас, ашық жүзді, айқын шырай,
Кең жауырын, сұнғақ, күшті берік мойын.

8. Кәрі райком қандай еді?

Білемісін, кәрі райком не етуші еді?
Қағазбен, «жарлықты нык» етуші еді.
Кей-кейде отарбамен қалаларға
Келіп те бұйрық беріп кетуші еді.

Аралап түкпірлерге бармаушы еді,
Тексеріп күйіне көз салмаушы еді.
Отырып қалада, тек қойқаң басып,
Шеттерден дұрыс дерек алмаушы еді.

Ол кейде карт бураша басушы еді,
Күркілдеп долы қаһар шашушы еді.
Қайрандап, отырғандар ыға сөйлеп,
Немесе ауыздарын басушы еді.

9. Мен ешкімнен ештеңе тілеуші ме едім?

Жаныма кей сөздерің жаман батты,
Қадалған көк найзадан тиді қатты.
«Жаңаға» жағынасын, ескіні ұрып,
Дегендей жақтың маған арам датты.

Кекедін, наз да қылдың және сөктің,
Кегінді улы сөзбен оқша төктің.
Жалпандап жалған айтып «акын» болсам,
Астында жүрмес едім аспан көктің!

Келгенді мактап, достым, жағынбаймын!
Кеткенді текке сөгіп шағынбаймын.
Не айтсам,
Көпшіліктің сырын айттым,
Ешкімнен тана көз ап тағынбаймын!

Сірә, мен текке жаңды сілеуші ме ем,
Кеткенге сырттан шокпар білеуші ме ем?
«Жақсы деп білмесем де, «Жақсысын» деп,
Біреуден мен бірдене тілеуші ме ем?

10. Мен өтірік айта алам ба?

Демеймін сен орынсыз текке лактын,
Демеймін еш жазасыз «жала» жаптын.
«Опасыз, адамшылық арың жок», – деп,
Жанымды у тікенді тілмен шақтың.
Дос боп жүріп, ұмытып, алдадың деп,
Бойымнан тастан ауыр күнә таптын.
«Советті сен де алдарсың цифрмен!» – деп,
Тіліңнің қайта-қайта уын жақтың.

Пасықтық – өз өзінің сөзін жұтқан,
Арзандық – кез келгенге бетін тұтқан.
Жанымды зіл күнәмен айыпты қып,
Қорладың: «жалғаншы, – деп, – досты ұмытқан».

Мойныма жүктедің зіл ауыр жүкті...
Қай жерде досың шындық сырын бүкті?
Істедім не істесем де арды алдамай,
Қай жерде жолдас қылдым өтірікті?

Мен, сірә, жанға жалған айтушы ма ем?
Мойныма ондай кірді артушы ма ем?
Ұжмағын дүниенің шарт қылса да,
Пасық боп шындықтан мен қайтушы ма ем?

Не сүйсем – шын беріліп сүймеуші ме ем?
Бас исем – шын құрметпен имеуші ме ем?
Суынып көңілім қайтса, жасыра алмай,
Айласыз, от пен уға күймеуші ме ем?

Мен, сірә, итше зорға жағынғам ба?
Бағынсам, құлша жымып бағынғам ба?
Өтірік сүймейтінді «сұлуым!» деп
Күрсініп, күйіп, жанып, сағынғам ба?

Мен, сірә, шын шаттанбай билеуші ме ем?
Жыр шертіп шын күйленбей күйлеуші ме ем?
Көргенде жан қайысар қиындықты
Қабакты кара бұлттай түймеуші ме ем?..

Енді мен ол мінезден қайта алам ба?
Арымды зорлап былғап жай табам ба?
Алдауыш белсенділер қыртты екен деп,
Советке мен өтірік айта алам ба?

11. Міне жаз...

Күлігім, көріп тұрсың сұлу жазды,
Күш беріп шаттандырған қуаты азды.
Күй қосып әсем жазбен асқар асып,
Қаңқылдап келген ұшып аққу, қазды.
Зеңгір көк, айна көлді тербетеді,
Сыңқылдап аққу әні сұлу назды.
Жұпар иіс, торғын әуе күйге толған,
Шерткендей алтын-күміс сымды сазды.¹

Мінеки көріп тұрсың жасыл белді,
Жұпар иіс жұмсақ торғын жібек желді.
Әндетіп қаз бен үйрек, аққу келіп,
Шаттанып күйге толған айдын көлді...

Жарқылдап көкте әндетіп сұқсыр үйрек,
Ойнайды найзағайша салып ирек.
Сусылдап жасыл ала жібек қанат,
Шырқайды жазғы өмірдің күйін күйлеп.

Көк ала сұқсыр үйрек жасыл мойын,
Аспанда жарысады салып ойын.
Найзадай көктен төніп айна көлге
Қонады күміс суға шомып бойын...

Қара жер иігендей төсін ашып,
Шаттанып жаратылыс күймен тасып,
Жер жүзі тіршілікке тұтынуда,
Көк гүлдеп, құрт жыбырлап тұқым шашып.

¹ Шебер домбыра деген сөз.

12. Сайдағым

Сайдағым, ор киігім, құралайым!
Құшақтап сұқсыр мойнына оралайын!
Жарқырап бәйгі алам деп өткізейік,
«Егіске күш төк!» деген көктем айын.

Жел жетпес, құйын қанбақ, сәйгүлігім,
Жүйрігім, маған аян, бәйгілігің!
Серт майдан биылғы егіс өте-мөте,
Есіңе ал оның жұртқа әйгілігің!

13. Күлігім

Сұлуым, мінсіз денен бейне сүлік,
Шыбықтай көк сым құрыш сылаң күлік;
Бұл жазғы сертті егісте басқалардың
Ішінде көңілім сенген сен бір түлік!

Қалмаушы ең сертті жерде «шу» дегенде,
Өзгелер қалушы ед, сен үдегенде.
Осындай майданда тез күйленуші ең,
Шалдығып, арып кейде жүдегенде!

Көні енді, егіске күш саласың ба?
Мерт қылмай, ерлеп бәйгі аласың ба?
Жауда да, жарыста да озған, досым,
Ұялтып бұл егісте қаласың ба?..

Қызыл аттың сөзі

Жолдасым, сөзіңе енді көңілім толды,
Достықпен егіске серт – әкел қолды!
Қоздырып сөзің қуат бар денеме,
«Атшабар!..» деген үндей желік болды.

Сөздерің көңілімді шын желіктірді,
Жарысқа егістегі еліктірді.
Ұранын үкіметтің күйге қосып,
Жүгірттің тал бойыма электрді.

Әрине, сөзіне енді түгел нанам!
Жарқырап күнше ашылды көңіл санам.
Тек, көрсем күйлі аттарын көрші ауылдың,
Намыс қып, ішім күйіп назаланам!
Солардай біз де күйлі болмас па едік,
Жауға жол бермесе деп, ызаланам.
Тезірек жау қастығын көрмеді деп,
Ыза боп кейде әшейін, күйіп-жанам!

Мен сені сан майданда ұялтпадым,
Егісте сол шабыстан қалай танам?
Бәйгі алмай күш қарыштап, ар емес пе,
Ашқанда сүтті төсін Жер – ұлы анам!..

Менімен шын екпінді серік болсын.
Серіктік шын сүйіскен берік болсын.
Өзің де айтып тұрсын: «демедік, – деп, –
Қызыл ат кәдірсіз, тек, керік болсын».

Нағыз дос жолдасынан, кем көрмесін.
Істемей күш іріксем мен, жем бермесін.
Жолдасын – іске көлік, жауда серік.
Аяусыз жау малымен тең көрмесін!

Енді тек шын екпінді қолымды алсын!
Баппенен жемдеп күту толымдалсын!
Әлгі айтқан партияның жақсы шарты
Үздіксіз іс жүзінде орындалсын.

Егістен кейін

1. Қызыл ат бәйге алды

Қызыл ат бәйгі ап қайтты егіс жайдан,
Бірнеше күн өтті де егіс айдан...
Оратын ол егінді күн де жетер,
Тағы да кезектегі қызып майдан...

Қызыл ат серт майданда март қылмады,
Шабысқа жалдылықты шарт қылмады.
Бәйгі алды күйсіз жүйрік құлаш созып,
Колхозын бұл жарыста арт қылмады.

Күліктің бұл шабысы – ерлегені,
Нұр болып жаусын жерге терлегені.
Егерде бұл шабыста бел аспаса,
Жолдасын болар еді жерлегені...

Қызыл атқа келейік

1. Біреулер «Қызыл атты» түйе дейді...

Кәні, ақын, «Қызыл атқа» келейік те!
Жүгіртіп, бұландатып желейік те.
Жолына «Қызыл аттың» кім не шашты, –
Тезекше найза ұшымен терейік те!

Қандай жұрт «Қызыл атты» не деседі?
Не десіп, неге жорып, «кенеседі»?
Не десіп, кеңескенде, қылқындасып,
Ұзақша мойындарын тенеседі?..

Біреулер «Қызыл атты» түйе дейді,
Біреулер шабар байтал-бие дейді,

Біреулер «Қызыл атты» дұрыс танып,
Ақынның жазған сөзі жүйе дейді.

Біреулер, «Қызыл атты» «белсенділік»
«Әдет» пен құрту үшін күйелейді.
Және олар: «сұм белсенді бізбіз-ау» деп
Оқыса «Қызыл атты» үйелейді!..

Білімді сыншы мен тыраң сыншы

Талдауы білімдінің сынға салып,
Шын жәрдем түзетуге сымға салып,
Білімді сын тура жөн сілтегенде
Әуелейсің құлашты шынға салып.
«Сыншымын!» деп, кей мақау тағады тек,
Шатасқандай нақ ізді жымға салып.
Білімге бай болғансып күлкі болад,
Әлін білмей есепті мыңға салып.
Мешел мәстек секілді тырбандайды,
Тарта алмайтын соқаны тынға салып.
Көкше қоян секілді тырандайды,
Аяғын ала алмаған құмға салып.

Дариға, тыраң сыншы тырандаған!..
Сын шіркін қиын жол ғой бұрандаған...
Оп-оңай өнер-білім ұстата ма,
Секілді жортқан түлкі бұландыған!

Құралайым

1. Қандай жан «Қызыл атқа» мін тағады?

Қандай жан «Қызыл атқа» мін тағады?
Такканда, не деп оған сын тағады?

«Мін» тапқысы келген жан табады ғой,
Бірақ та ол «сынды» оған кім тағады?

Ол «сыншы» сұм «белсенді» пасықтар ма?
Ары жоқ адамшылық, жасықтар ма?
Шолақ атак, жылы орын алсам-ау деп,
Жорғалап қол жалаған сасықтар ма?

Көз бояп, «рапорт берген зәлімдер ме?
Подхалим – екі жүзді тәлімдер ме?
Өтірік цифр беріп өкіметке,
Колхоздың малын құртқан «мәлімдер» ме?

Бұлардың «сандарының» мәндері бар,
Өзінше әрқайсының өндері бар.
Кулардың сын-сымағы – бір пошым сын,
Болса да ішінде ұсак, «нәндері» бар.

Кей жерде «белсекеңнің» ағасы бар,
Бишара «сын» жамылған тағасы бар.
«Сынына» бұлардың да құлақ қойдым:
Өзінше сұрқылтайдың бағасы бар.

Тек еңбекші тап сыны түзетпек

Еңбекші тап сынаса «Қызыл атты»,
Өзінікі қып сынар, жақпай датты.
Жолына басын тіккен достарынан,
Сенемін, айырады жау мен жатты.

Ақынға

1. Айна алдында кім?

Ақын, «ер» сені дос қып қалаған кім?
Күйіңді алтын сазға балаған кім?
Сазыңның күміс күйін сынға салып,
Тереңдеп көзін саған қадаған кім?

Жабырқап бір нәрсеге қапалансаң,
Күйзеліп жүрек-бауыры қанаған кім?
Кейде жан, нәзік күйді тілегенде,
Майда ескен жібек желше жалаған кім?
Жакпаса алтын саздың күміс күйі,
Шәуілдеп, итше сені «талаған» кім?
Иттерді, өзің елеп «кет» демеген,
Қуалап тастауға шын жараған кім?

Сүйсініп жақсы ісіңе, күнше күліп,
Сені аңдып, қимылыңды санаған кім?
Айнаға көзің салшы алдындағы,
Кермектеу езу тартып қараған кім?

Күйерлік, түрлі мінез бенде де бар,
Ақын «ер», күлкі мінез сенде де бар.
Десейші: «кейде, – айнаға төніп тура, –
Кермектей қарайтын жәйт менде де бар».

Ақыннан ақын жай-күй сұраспай ма?
Жыр шертіп, күй құлағын бұраспай ма?
Естіген, көрген-білген, жырды теріп,
Оюдай кестелеген құраспай ма?..

Алтын сазым... жан күйім...

Алтын саз, енді күймен еркіндейік,
Шарықтап сұлу күйге «желпін!» дейік.
«Толғанып, күміс сымды әсем күйлеп,
Сыңкылдап нәзік үнмен серпіл!» дейік.

Сырлы өнін күміс сымға салдырайық,
Қос сымды бес саусаққа шалдырайық.
Сызылтып әңгімені күймен сөйлеп,
Жан мейірін сұлу күйге кандырайық.

Келе ме жердің сәні саз болмаса,
Әндеткен аққу менен қаз болмаса?
Сұлудың сыны әдемі айтыла ма,
Күміс сым, алтын күйлі наз болмаса?

Жан күйім, шерттің жыр ғып «Қызыл атты»,
Сызылтып нәзік сезім махаббатты!
Жібектей күймен толғап аяладың
Көк шыбық, құралай көз сұлу затты!

Жан күйім, қайнаған күй сыйыменен,
Үнге сап алтын саздың күйіменен,
Күлікті сұқсыр мойын сыландаттын,
Жаз жібек желдің ырғақ биіменен...

Күміс күй шертпей қайтып тұра алайын,
Күй шертпей қайтып дастан құра алайын?
Шарықтап тау түйғынша көкте кезіп,
Қиғаштап қанатымды бұралайын.
Қызыл ат, сүйген достым, егісте оздың,
Айна көз, сұлу үнді құралайым!
Оралып қаз мойнынды құшып сенің,
Айналып сылап-сипап бұлалайын!..

Еріксіз оянған күй шарлап кетіп,
Лашындай шарықтады шектеп өтіп.
Ойнатып алтын сазды уақыт бөлдің,
Кеше гөр үйткенімді ғапу етіп!..

Жан бар ма канатсызда сенен жүйірік?
Шапқанда бұлдырайсың октай сүйірік.
Жарқылдап тұяғыннан от шашырап,
Желменен ысқырысып жал мен күйірік!

Үкімет «құралды күт, майда» деген,
Айрықша атты күтіп байла деген,

Отанды жаудан қорғау қызметіне
Артықша жүйріктерін сайла деген.

Күлігім, енді міне, бұланасың,
Бұландап еркеленіп сыланасың.
Күйленіп күшің тасып, шапшып, ойнап,
Біленіп, ширатылып қыналасың!..

1932-1933 жылдар.

МАЗМҰНЫ

I

Көкшетау (<i>Дистан</i>)	5
----------------------------------	---

II

Ақын	56
Мұн	—
Тұлпарым	57
Сағындым	58
Қамауда	59
Адасқандарға	60
Шаһид болған достарыма	61
Азап вагоны — дозақ	—
Түрмеден қашып шыққанда	62
Боранда	63
Қамылқан көңілге	64
Бабаларыма	65
Шөлде	66
Жел қайықта	68
Домбыра	69
Кімде-кімнің тасқын судай қайраты	70
Аспанға ұш	71
Ананың хаты	72
Анаға жауап	75
Сыр саңдық	78

III

Туған жерім — өз елім	81
Нұра	—
Жайлауға көшу	83
Түс	84
Айт күні	85
Май айында	86
Наурыз	87
Күз	—
Қырда	88
Ақша қар	—
Жазғытұры	89
Аққу құс	90
Сұлу терек	91
Бұлшық ет	92
Ақсақ киік	93
Гүл мен бұлбұл	95

IV

Кім басшы-аға халыққа	98
Қазақ сабағы	—
Надан бай	99
Оқымаған қазақ	100
Жетімге	101
Сөз зайығы наданға	102
Күзетші иттер	103

V

Көңіл	104
Толқын	105
Асығып тез аттандық	106
Далада	107
Кел, жігіттер	108
Жас қазақ марсельезасы	109
Біздің жақта	111
Қашкынның ауылы	113
Жолдастар	116
Жұмыскерлерге	119

VI

Кетпейтін естен ғашық жар	120
Қоштасқан жер	—
Сағыну	121
Ғазал	—
Тәтті дауыс	123
...ға	—
Құмарым	124
Арқа сұлуына	—
Сәулем	125
Тергеген болсаң айтайын	—
Тау ішінде	126
Өмірсіз ғашық	128
Аққудың айырылуы (<i>Дастан</i>)	—
Совпарттағы қарындасыма	137
Лашын әңгімесі	141
Аққу құс күйі	146

VII

Біздің тұрмыс — экспресс	150
Қызыл ат (<i>Дастан</i>)	151

Сәкен СЕЙФУЛЛИН

Көп томдық шығармалар жинағы

І-том

Өлең мен дастандар

(Қазақ тілінде)

Редакторы *Б. С. Кошым-Ноғай*

Суретшісі *Н. Наурызбаев*

Көркемдеуші редакторы *Б. Серікбаев*

Техникалық редакторы *З. Бошанова*

Компьютерде терген *Ж. Құсмылданова*

ИБ № 6068

Теруге 20.10.2002 жіберілді. Басуға 28.11.2002 қол қойылды. Қалыбы 84x108¹/₃₂. Қаріп түрі «Тип-Таймс». Офсеттік басылыс. Шартты баспа табағы 10,08. Шартты бояу көлемі 10,5. Есепті баспа табағы 8,72. Таралымы 2500 дана. Тапсырыс № 1799. Келісімді баға.

Қазақстан Республикасы «Жазушы» баспасы, 480009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143.

Тапсырыс дайын диапозитивтерден басылды.

«Кітап» баспа үйі. 480009, Алматы қаласы, Гагарин даңғылы, 93.